

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

10

OKTOOBER

2000

[Doris Kareva, Priidu Beieri ja Atä luulet

[vene post: Sorokin, Pelevin, Jarkevitš jt.

[Viktor Jerofejev: Hea Stalin

[eesti novell 90-ndatel vene pilgu läbi

[August Mälk okupatsioonide võrendikes

HEA LUGEJA,

jälle on käes ajakirjade tellimise aeg.

Tellimishinnad 2001. aastaks:

„Looming“ - **190** krooni; poolaasta 100.-, kvartal 55.-

„Loomingu Raamatukogu“ - **220** krooni; poolaasta 110.-, kvartal 60.-

„Loomingu“ tellimine välismaale 890-1400 krooni sõltuvalt riigist.

Soodne on tellida kultuuriajakirju kimpude kaupa, täpsem informatsioon „Loomingu“ järgmises numbris.

Tellimusi võetakse vastu sidekontorites, ajakirjanduse leviasutustes ja Perioodika AS kontorites Tallinn, Voorimehe 9 (tel. 6 464 088 ja 6 445 767).

OÜ Kirilind vahendusel: e-mail kirilind@estpak.ee; faks 6 408 598; tel. 6 408 597.

NB! Tellides maksad ajakirja eest tunduvalt vähem kui numbrite kaupa ostes, „Loomingu“ üksiknumbri jaemüügihind on järgmisel aastal 25 krooni.

Looming

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

10
2000

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 2000

„Looming“ ilmub Eesti riigi toetusel.

2000. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuurkapital

Perioodika AS

Rahvuskultuuri Fond

Kirjanike Liit

ISSN 0134 — 4536

VIIMNE PALA

1

Lihtsaks ihu sõna, mõte, ihu.
Puhtaks uhu päevapurudest,
kurbusest ja hirmust.
Mure leib
suru suhu, varnast haara mõök.

2

Ma olen Sind armastanud.
Ma olen Su hüljanud
ühe silbi pärast, mis vaikuse
näkku Sa süljanud.

Vere torm rebis raamatulehti
ööl, mil viibisin Sinu pool.
Tema jõhkruks kaheks tehti
vaimuühtsuse ülikool.

3

Ajaloo õpik jookseb verd.
Ma ei taha teda puudutada.
Keemia oma on valmis iga hetk
plahvatama.
Füüsika raamat nihkub eest, niipea
kui sirutan käe.
Matemaatika murdub
tundmatuiks suurusiks,
bioloogia muudkui paljuneb,
pooldub ja pooldub ja pooldub.

Ainult üks raamat on avatud,
rahulik, kutsuv.
Kummardudes ta kohale loen:
kõik on fiktsioon,
fraktsioonide
fraternité.

4

Teadaolev on taagaks jalus —
nii Live and Love kui Herz und Schmerz.
Kaks vastust, kaks vastast mu elus
on Gravitatsioon ja Inerts.

Juba mitmekümnendat talve
käib mäng, pime vooluring.
Mu sõrmenukid on valged —
vaid hing hoiab kinni mind.

Aga panused tõusevad üha,
üles! kiljatab elavhõbe.
Me mängime maailma maha
ja järgi jääb puhas tõde.

5

Taevas on valge nagu pimedas silm.

Raagus puu pursib murrakut
raskestimõistetavat.

Tuul tõlgib silmad veele:
saan aru, et lõpuks
saan aru.

6

Valu grammatika: süda — söe
ei kääna, ei pööra, vaid muljub
aeglaselt tuhaks, mis hõljub,
hõljub, haihtub ja kaob.

Ja enam ei ole vahet.

Tumm ajunatuke taob:
ma tahan tahta Su tahet.

7

Surma südames,
tormisilmas
ma elasin tuletornis,
hirmuunenäos, valuvormis,
Sinu vägi- ja meelevallas
sõnulsetamatus ilmas,
makstes kinni
kõik Su kapriisid,
mis endast välja mind,
viimaks endasse viisid.

Nüüd tean: süda on rada.
Seda
rahu on mäletada.
Well matured,
100% pure.
Sure.

SUUR SUVI. SULGI PAISKUB NÄKKU
 sel tänaval. On õhtu selles linnas.
 On palju surnud linde sellel suvel.
 Et see on viimne? Ma ei tea. Ma ootan.
 Tuul tõuseb. Suled langevad ja
 tõusevad. Ma seisan ikka veel,
 ei leia kedagi siit täna. Sellest Kohast
 Et Näha Sind. Vaid õhu virvendus,
 uhk jahe — ja need suled, mis
 jätmatult ja jaburalt kord
 mulle vastu silmi lendavad,
 kord tapetuna langevad mu ette.
 Ma kordan — ma ei kao siit. Sellest Pildist.
 Et ikka on need suled, linnud
 ja need inimesed, keda ma ei tunne,
 et ikka seisan selles võbelevas õhus,
 et kõik on sinine. Ning ainult meel on must.

PIMEDAL AUGUSTIÖÖL
 UPPUNUD MADRUSE MARDUS
 hiilis salaja roostiku poolt
 sõrmed pikad kui surm
 küünte all nõrguvil adru
 silmisse püüdis kullakat virvendust veel
 viirastus tumedasilmne

kuu oli tõusnud just äsja
 ja tuled läidetud kalurihüttides kus
 keegi Temast ei teadnud
 naiste huuled vaid vagalt
 laususid muinasjutte ja palveid
 lapsed voodites meestel õhtune õlu
 ja viimane ajaleht ees

need olid naised kelle hirmu ja aimdust
miksi ei pandud et neile vaid pomiseti
habetund suust: voodisse ka täna tuled või
et naised on täna segaseks läind kõik

kui öösiti hakkas hällidest kaduma lapsi
viisid mehed hommikul võrgud meresse ikka
ja kaugel rannast siis kui teised ei näinud
karjusid omi palveid ja kriipisid karvast rinda

•

KADUNUD SAARI EI LEITA ENAM
armastus tuleb ja läheb
ja jälle tuleb tiib must nagu öö
varjutab lõkkes ja kuu

hobuste hirnatus painutab ööd
mida tähed ei valgusta
orvud uinunud kividel

mustlanna kirevas seelikus
parkunud käega laob
pasjanssi ja lõkkesse raage

•

TAEVAS VÄRELEB EES
kui tuleb lind üle hõredate tornide
mustatiibne vari katab
halliks me juuksed kui kivid

istudes müüri ääres
küüned kuivanud mörti
kinni on jäänud
vari tuleb nüüd küll
aga vari ei vii

mida ütles kord luuletaja
mida moosekant laulis
aga vari ei vii
ta on raske ja kurb
ta ohkab meid silmitsedes
ta tiivalöök on madal ning väsinud
kummal on kummast hale

küüntpidi mõrdis ripnevat
vari tirib nüüd küll
aga vari ei vii
viijal on raskem veel

•
ARMASTUS ON IGAVENE LEIN
ja pahede priiskav pillerkaar
kõrgete valgete pühaduse võlvide all

altarile kustun paljail põlvil
ja küünlaid asetan sinna
iga elatud päeva kohta ühe

seda pilti mille need heledaks paistavad
mu pahedest painatud silmad enam ei näegi
ainult aimavad kuma
kontuure ja kulda

kukatavad küünlad mu noorele näole
kõikide kirgede kulda
kõikide kiindumuste kontuure

vaatan ja vaatan alla
täidetud aastate armust
paljude päevade palveist
kümnete küünalde kumast

•

MA EI TAHA KUTSUDA OMA JUMALAT
määritud nimega
aga milline nimi anda siis talle
millisel nimel elada põhjatuid päevi
mis nimele läkitada tagasi laenatud

kuid Tema vaatab ja muheleb
ja tõstab mu oma sooja sülle enne veel
kui olen osanud hüüda Ta nime

Tema naer on ikka kui pilvede pidu
kasvan Ta soojas süles hiidorhideeks
mille iga kroonlehte paitab Ta pehme pihk
ja mille iga unenägu on täis Tema lembust ja luba
kutsuda end kõigeks mis olnud ja tulev

•

LINN LÕPEB ÄRA JA VÄGA PALJU ON TAEVAST
kass jalutab kõrges rohus
vanade väändunud õunapuude vahel
mis usuvad ikka Hoidjat

maastik on mänguni suur
sööme kõigist ka õitsvaist puist
meie ei puutu keelatud enam
me vaagnad on täidetud niigi
ja igavest rahu hingavad kehad

käed teineteise ümber
jah nii palju on taevast me ees
et me loobumisest tulvil tantsime tuultes
ja vaome õnneväsinult vihmaks
kord

Kaks nõtket ruugejuukselist stjuuardit serveerisid desserdiks puuvilju mandariinitarretises, kui salongi tuli lennuki komandör, tõstis käe sinivalge vormimütsi juurde ja kandis ette:

„Seltsimees Stalin, meie lennuk ületas NSV Liidu riigipiiri ja sisenes Kolmanda *Reich*'i õhuruumi.“

„Hästi,“ noogutas Stalin ja heitis pilgu kellale. „Kui kaua meil veel lennata on?“

„Umbes neljakümne minuti pärast oleme kohal, seltsimees Stalin.“

Hruštšov võttis kristallkaustist kuldalusikaga kollast tarretist ja heitis pilgu illuminaatorisse.

„Taevas on pilves.“

„Prahas sajab, seltsimees Hruštšov,“ ütles lennuki komandör.

„Kummas? Kas Lääne-Prahas või Ida-Prahas?“ Krahv heitis talle uuriva pilgu.

„Sajab... mõlemas, seltsimees Hruštšov,“ vastas lendur tõsiselt.

„Ei või olla. See on provokatsioon.“ Tarretist mäluv krahv vangutas pead. Lennuki komandör seisis arusaamatuses keset salongi.

„Võite minna,“ naeratas Stalin.

Lendur ja stjuuardid lahkusid.

„Paps, aga millal ehitati Praha müür?“ küsis Vassili.

„Kohe pärast sõda, tolvan.“ Jakov ringutas magusalt.

„Kolm päeva pärast Potsdami konverentsi lõpetamist pandi paika esimesed kaks kivi,“ vastas Stalin.

„Aga miks kaks?“

„Sellepärast, et Praha müür ehitati kahe võitnud suurriigi — NSV Liidu ja Saksamaa ühiste jõupingutustega. Ühe tellise pani von Ribbentrop ja teise Molotov.“

„Aga mispärast pidi see müür tingimata läbi Praha minema?“ tegi suu lahti Vesta, kes tiris levretile mohäärist „toru“ selga. „Oleks võinud natuke kaugemale teha. Linnas on ju sugulasi ja sõpru. Ja äkitselt elavad ise linnades. Kui Moskva üle Punase väljaku kaheks jagada, siis jääksin ju mina Ida-Moskvasse, aga Maška Žukova ja Natali Malinovskaja elaksid Lääne-Moskvas. Jube. Mispärast tingimata just läbi Praha?“

„Väed kohtusid just seal, *stupid girl*.“ Jakov haigutas.

„Vassili, mis sul NSV Liidu ajalugu oli?“ küsis Hruštšov.

„Neli, krahv. Nojah... meil oli mingi isemoodi õpetaja. Introvert.“

„Ära laima Sergei Arnoldovitši,“ ütles Allilujeva etteheitvalt. „Ta on väga hea õpetaja.“

„Introvertidest õpetajad on meie rahvas juba ammu laagritolmuks teinud,“ lausus Stalin. „Aga oma kodumaa ajalugu peab tundma.“

Neljakümne minuti pärast hakkas lennuk laskuma, ja kui oli tükk aega liuelnud Baieri Alpide kohal, maandus Hitleri isiklikul lennuväljal Berchtesgadenis.

See avar, peaaegu alati tühi lennuväli rajati Alpidesse pärast siin tehtud maa-alust tuumaplahvatust, mis tasandas iidsed mäed.

Lennuvälja pikk ja tavatult sile maandumisrada meenutas jäätunud mägi-järve ning lõppes Hitleri graniitnägoga, mille olid mäest raiunud Arno Breckeri ning kuue tuhande prantsuse ja inglise vangi jõupingutused.

Kõrge lauba, kongus preisi nina, väikese kangekaelse lõua ja ilusate võimukate huultega tark ja keskendunud nägu vaatas hiiglase rahuliku majesteetlikkusega valget põrisevat põrnikat, mis mööda maandumisrada tema poole roomas.

Turbiinid seiskusid, trepp anti ette.

„*Grüss Gott, Deutschland.*“ Hruštšov tõusis sõrmi naksutades tugitoolist.

„Oh kui äge siin kõik on!“ Vesta vaatas illuminaatorist välja. „Ma hakkas siin mägisuuskadel sõitma.“

„Koos emmekesega ja kelgu peal...“ pomises Vassili, korjates kokku karbist põlvedele pudenenud klaaskompvekke. „Jaša, anna suitsu.“

„Mine persse,“ sosistas Jakov üksnes huultega, pannes selga stjuuardi ulatatud pintsakut.

„Anna meeskonna kohta korraldus,“ noogutas Stalin Hruštšovile ja läks esimesena ukse poole.

Värske mägituul jahutas meeldivald tema nägu. Stalin astus trepi kummi-kattele ja hingas mõnuga sügavalt sisse värsket õhku. Nõukogudemaa juhti ootasid all kõhn ja rühikas Martin Bormann, tüsedavõitu ja jässakas von Ribbentrop ning igati silmapaistmatu *SS-Leibstandarte Adolf Hitler* komandör Sepp Dietrich.

Nadežda tuli abikaasa kõrvale, nad läksid kiirustamata trepist alla.

„*Guten Tag, Herrschaften!*“ tervitas Stalin vastuvõtjaid valjusti ja astus enesekindlalt Saksamaa pinnale.

„*Herr Gensek! Ich darf Sie im Namen der Regierung des Dritten Reiches willkommen heißen!*“ kähistas lillade põskedega von Ribbentrop ja seepeale suruti vastastikku kätt.

Hruštšov ja Stalini lapsed liitusid vastuvõtutseremooniaga. Sõjaväeorkester mängis Nõukogude Liidu hümni, kõik tardusid selleks ajaks paigale, siis läksid Stalin ja Ribbentrop esseslaste auvahtkonna rivi eest läbi.

Samal ajal kägistasid ninjad, Adžuba ja Sissul, lennukis kiiresti ja professionaalselt gu meeskonna.

Sõitsid ette neli tumesinist „Horch“i. Esimesse istusid Stalin koos abi-kaasaga ja von Ribbentrop, teise Hruštšov ja Bormann, kolmandasse Stalini lapsed ja Sepp Dietrich ning neljandasse paigutati neli ninjat, kuldsüstlaga klaastoru, Sissul ja Adžuba, viimane oli kägistatud stjuuardi rinnamärgiga

oma kätt vigastanud. Ihukaitse kaks musta „Mercedest“ sõitsid kivist Hitleri lõua alt välja ja eskort hakkas liikuma.

Tee Obersalzbergi tõusis sujuva serpentiinina ühe ja siis teise mäe ümber järjest kõrgemale. Üleval oli taevas pilves ja udune, maad kattis puhas lumi. Teed ääristas tihe kuusemets, kohati kõrgusid kollakashallid kaljud ja pilgule avanesid kuristikud, kaugel all vilksatasid heleda ja tumeda rohelusega kaetud niidud ja eelmäestik.

Peagi jõudis eskort avarale platoole, millest suurema osa võttis enda alla Berghofi sünge mürakas — Kolmanda Reich'i Reichskanzler'i Adolf Hitleri loss.

Speeri projekti järgi uusgooti stiilis ehitatud loss vapustas oma ebainimliku suuruse ja hämmastava arhitektuuriga: otsekui oleksid enneolematud tohutud mesilased ehitanud tüki hiigelkärge, jätnud kärjekannud taevaliku meega täitmata ja pagenuid siit kokkunult igaveseks, loovutades kogu rajatise maailma ühe suurima ja tavatuma inimese valdusse.

Lossi kullatud värav avanes ja autod sõitsid sisse, möödusid kaares tohust purskkaevust, mis kujutas titaanide ja jumalate võitlust, ning peatusid sissepääsu laia marmortrepi ees. Mustas vormis esseselased tegid lahti gooti ukse tammised pooled ja mööda trepi sinakashalli marmorit tuli alla Adolf Hitler.

Ta oli pikk ja kõhn ning sarnanes näo poolest oma kivist kujutisega Berchtesgadenis. Tuhakarva pikad sirged juuksed langesid Reichskanzler'i kitsastele õlgadele. Tal oli seljas tumesinine frentš, sellest allpool kitsad kalifeepüksid ja säärikud.

„Mein herzlicher Freund!“ lausus Hitler madala leebe häälega, tema pikad, närviliselt kahvatud pianistisõrmed haarasid kinni Stalini tõmmust käest.

„Mein teurer Freund!“ Stalin pani oma vasaku peo Hitleri käte peale.

Nad vaatasid sõnatult teineteisele silma. Hitleri silmad olid helesinised. Stalini pruunid silmad paistsid siin, Kõrg-Alpides, pisut heledamad.

„Ma väga rõõmus!“ lausus Hitler, näol mängemas tema tabamatu maagiline naeratus.

„Ich auch, mein Freund!“ vastas Stalin, naeratades leebelt ja siiralt.

Mägedelt tulnud tuulehoog pani Hitleri tuhakarva juuksed hõljuma ja Stalini mantli ülestõstetud krae laperdas. Nad andsid teineteise käed vabaks. Hitler suudles Nadežda kätt, teretas ülejäänuid ning palus dirigendi sujuva liigutusega külalised sisse.

Kõik läksid trepist üles, astusid üle lossi sepistatud läve, millesse olid raiutud sõnad *BLUT UND BODEN*, ning leidsid end hiigelsuures vastuvõtusaalis, mis meenutas gooti kiriku sisemust. Kaheksakandilised mustjaspunased obsidiaansambad hoidsid üleval terrakotalae teravaid võlvkaari, valges mundris esseselased seisid nurkades ja punase graniitpõranda keskel kõrgus mäekristallist raiutud alasti Uus Saksamaa, paremas käes mõök, vasakus ruunikiri „Ärkamine“ ja peas kullast pärg.

Pärast rituaalsete lausete vahetamist, mis ei võtnud kuigi palju aega, tegi Hitler saabunutele ettepaneku minna lossi külalisruumidesse, et nad saaksid

„puhata pärast maiste kauguste üleloomulikku ületamist“. Kell 23.00 ootas ta neid õhtusöögile Taevasaali.

Stalini ja Nadežda käsutuses oli seitseteist suurepäraselt tuba, mis olid sisustatud Viini klassikalises juugendstiilis ja kaunistatud füüreri maailma-kuulsast triiphoonest pärit lilledega.

Jõudnud lillades ja kuldsetes toonides võõrastetoani, kus olid paindpuust pehme mööbel, kummardavad kakaduud ja neli Gustav Klimti lõuendit, tahtis Nadežda juua rohelist teed. Stalin suudles teda ja läks, väike kohver käes, edasi piki kaunist anfilaadi, kuni jõudis magamistuppa, kus valitses smaragd-roheline plüüš. Ustav teener Sissul sulges tema järel rohelse ukse ja heitis harjumuspäraselt selle ette põrandale pikali. Stalin pani kohvri kaminale ja heitis riideid seljast võtmata hõberohelisele voodile, vajudes peagi juhi põgusasse unne.

Kella üheteistkümneks õhtul oli Berghofi Taevasaalis vastuvõtuks kõik valmis.

Niipea kui Stalini perekond jõudis saali pärlmutrist uksekaare alla, lõi eseslase valges, akselbantidega mundris tseremooniameister terrassauaga kolm korda vastu marmorpõrandat ja hüüdis kõrge kõlava häälega:

„*Seine Exzellenz — Josef Stalin und seine Familie!*“

Kammerorkester hakkas mängima „Tristani ja Isolde“ avamängu.

Stalin ja Nadežda astusid väärikalt saali. Vassili, Vesta ja Jakov, kellel oli väike kohver käes, järgnesid oma vanematele.

Ümmargune Taevasaal laius nende ümber ja kõrgus nende kohal kogu oma hiilguses. Põranda kahvatusinine marmor läks sujuvalt üle seinte siniseks jaspiseks, mis tumenes tohutuks ovaalseks tumelillast labradorist taevakupliks. Üle taevakummi jooksis veikleiv Linnutee, sätendasid teemanttähed. Põhjatahe all hõljus aeglaselt pöörlev terasest haakrist, mida hoidsid üleval nähtamatud magnetid. Saali hiigelaknast paistsid kuuvalguses Alpid. Mägede kohal vilkusid kasinalt ehtsad taevatähed.

Saalis seisid, šampanjapokaal käes, Hitler, tema naine Eva Braun, von Ribbentrop, Bormann, Göring koos oma abikaasa Emmiga, Hitleri ihuarst doktor Morell, filmirežissöör Leni Riefenstahl ja krahv Hruštšov.

Hitler pani pooliku pokaali eseslasest teenri kandikule, sirutas välja sinise fraki kitsastest varrukatest paistvate pitsmansettidega pikad käed ja läks Stalinile vastu, kuld kannustega kaunistatud kingade kõrged kontsad marmoril valjusti klõbisemas. Leopardinahka meenutavas kleidis õbluke Eva järgnes talle.

Stalin ja Nadežda kandsid valgeid rõivaid.

„*Nadja! Josef!*“ Hitler puudutas oma võimukate huultega Nadežda valget kinnast ja surus Stalini kätt. „*Ich bin so glücklich, meine bezaubernde Freunde! Macht es Ihnen nichts aus, dass Sie hier in den Bergen für einen Augenblick den Boden unter den Füßen verlieren?*“

Hitleri kätt pigistav Stalin naeratas soojalt ja tegi väikese pausi, kavatsedes rahuldustundega süüvida saksa keele hämaratesse voogudesse, seda keelt oskas ta hästi juba oma Brest-Litovski lapsepõlvest peale. Juhhi perekonnas rääkisid kõik peale Vassili korralikult saksa keelt.

„Otse vastupidi, Adolf. Siin tunned end tahes-tahtmata Valhallast pagendatuna. Ja see on üpriski mõnus tunne,“ ütles Stalin mahlakalt, vaevumärkavaga Berliini aktsendiga.

„Pagendatuna? Mitte asukana, vaid kõigest pagendatuna?“ Hitler puhkes naerma. „Eva, kas sa oskad hinnata seda bolševistlikku ironiat?“

„Aga muidugi, mu arm. Siin tunnen ma end kellena tahes, ainult mitte taevelanikuna... *Nadine*, kallis,“ — Eva surus oma põse vastu Nadežda pöske — „sa oled võluv!“

Mõlemad abielupaarid olid sina peal juba Potsdami konverentsist saadik, mis pani aluse suurele Nõukogude—Saksa sõprusele ja maailma uuele ümberjagamisele.

„Me ei ole kohtunud peaaegu kaks aastat, mu sõber.“ Hitler võttis Stalinil käe alt kinni. „See on halb.“

„Väga halb,“ nõustus Stalin. „Mitte ainult meile, vaid ka meie rahvastele.“

„Taevane arm!“ hüüatas Vestat silmanud Hitler. „On see sinu tütar, võrratu Vesta? Tabagu mind välk! Ma nägin teda, kui ta oli alles laps!“

„Mina ka,“ naeratas Stalin.

„Vestake on veel praegugi laps,“ lausus Nadežda.

Vesta tegi kniksu.

„Vene kaunitar! Tõeline vene kaunitar!“ Hitler suudles Vesta kätt. „Lausa uskumatu! Kui minul oleks niisugune tütar, oleks mul kogu poliitika peast läinud. Vassili! Jakov!“ Ta patsutas neid õlale. „Jumal ei ole mulle lapsi andnud, kuid on kinkinud mulle võime armastada oma sõprade lapsi nagu enda omi. Pidage meeles, et nii kaua kui te olete siin, olete te kõik minu lapsed!“

„Ka meie armastame teid, härra *Reichskanzler*,“ vastas Jakov.

„Šampanjat!“ hüüdis Hitler ja teenrid hakkasid sebima, kandes sinistel kandikutel pokaale laiali.

„Suure Stalini terviseks, kes on minu kõige parem sõber ja alatine võitluskaaslane meie kangelaslikus võitluses Inimese vabastamise eest!“ ütles Hitler toosti.

Kõik jõid.

Stalin võttis uue pokaali:

„Uue Saksamaa terviseks, kelle on ellu äratanud Adolf Hitleri geenius!“

Kõik jõid jälle.

Stalini juurde astusid Göring abikaasaga ja Leni Riefenstahl.

„Meil on rõõm teid tervitada, härra peasekretär.“ Göring, kahe meetri pikkune ja kõhn nagu teivas, langetas oma hõredate juustega pea.

„Tere, Göring.“ Stalin surus tema kätt. „Millal ometigi teie vapper *Luftwaffe* puistab Onu Sami aatomi-*popcorn*'iga üle?“

„Ära seda Hermannit käest küsi,“ ohkas Hitler teeseldud kannatajailmel. „Praegu mõtleb ta rohkem tsiviillennunduse peale.“

„Tõsi või?“

„Jah, jah. Ta projekteerib reisilennukit jahimeeste tarvis. Mis seal enam aatomi-*popcorn*'ist rääkida!“

Kõik naersid, Göring vangutas kaks korda oma piklikku pead.

„Leni!“ Stalin sirutas käe Riefenstahlile.

„Mu armas, mu kallis Jossif Stalin!“ Leni suudles teda mõlemale põsele.
„Atlas, kelle õlul seisab vene taevast! Minu armastatud maa käskija!“

„Ma loodan, et armastatud Saksamaa järel?“ Stalin vaatas mõnuga tema väikest aasialikult pilusilmset ja tõmmut nägu.

„Ära loodagi, Jossif,“ ohkas Hitler. „Leni põeb praegu vene teemat.“

„Küll see üle läheb, kui ta teeb filmi Venemaast!“ muigas Stalin.

„Mina olen valmis seda kas või otsekohe tegema!“ hüüatas Riefenstahl.
„Aga mul puudub idee. Pole impulssi. Ma ei saa filmida lihtsalt Venemaad! Minuga on alati nii.“ Ta võttis Stalinil käe alt kinni ja jätkas kiiresti: „Ma filmin seda, mis mind vapustab. „Tahte triumfis“ oli selleks Hitler, „Olümpias“ sport, „Aatomiajastus“ aatomiseen Londoni kohal. Aga Venemaal vapustab mind kõik! Kuid mul on vaja konkreetset impulssi.“

„Impulss seisab sinu ees!“ Hitler osutas oma pokaaliga Stalini poole.

„Stalin ei luba ennast filmida, sa ju tead seda, Adolf.“ Leni rapsas närviliselt oma sirgete mustade juustega.

„Nii see on.“ Stalin lõi temaga klaasi kokku.

„Tee film sisemisest vabadusest Venemaal,“ ütles Hitler tõsiselt. „See olekski esimene dokumentaalfilm Stalinist.“

„Aitab juhtidest, räägime rahvast,“ lausus Stalin, võttis kandikult pokaali ja ulatas Lenile. „„Tahte triumfiga“ te panite vappuma suure Eisensteini trooni. Mitte üheski filmis ei õhku rahvahulkadest nii suurt armastust.“

„„Soomuslaev „Potjomkinis““ õhkub neist vapustavat viha!“ välgutask Leni silmi.

„Ja armastusest vihkamiseni on rahval ainult üks samm,“ märkis idiootlikult naeratades doktor Morell. „Seepärast ongi mõlemad filmid ületamatud. Nad on nagu... kaks mingi kohutava Gulliveri saabast. Kaks saabast! Ja tema muudkui astub nendega, muudkui astub! *Eins-zwei! Eins-zwei!*“

„Ma ootan *inspiration*’it, Jossif,“ ütles Leni pokaali sisse, Morellist välja tegemata.

Orkester mängis Mozartit.

Äkki libises šampanjapokaal füüreri sõrmede vahelt ja kukkus klirinal puruks. Hitler vaatas saali kaugemasse otsa, kükitas ja lõi kätega vastu põlvi:

„Blondi! Kallis poiss!“

Tohutu sidrunkollane ja valge dogi tormas üle kogu saali oma peremehe juurde. Teised koerad — prantsuse bulldog Neegus ja mops Stasi — tukkusid flegmaatilisel sametpadjal.

„Ma ei ole täna sind veel *puudutanud*.“ Hitler laskus ühele põlvele ja andis orkestrile märku.

Orkester vakatas.

Dogi tuli põlvele laskunud peremehe juurde ja tõmbas keelega üle ta kahvatu põse. Hitler tõstis sujuvalt käed, mis olid jõuetult rippunud külgedel.

Dogi võpatas ja tardus.

Saal jäi surmvaikseks.

Hitleri peod kerkisid dogi pea kohale ja pikad sõrmed sirutusid välja, nagu oleksid puhkenud imetabased troopilised lilleõied.

Selle hetkeni olid Hitleri käed olnud tavalise inimese käed, kuid nüüd nad muutusid ja neist said Hitleri Võimsad Käed, mis panid värisema kogu maailma.

Koer seisis otsekui elutu topis nende ebatavaliste käte all. Neist kätest tulvas nähtamatut pinget, kõik juuresolijad tardusid.

„Ma ei ole täna sind veel puudutanud,“ lausus Hitler jälle.

Tema käte ümber tekkis nõrk rohekas helendus ja sõrmeotstel värelesid sinised sädemed. Sõrmed tõmbusid kokku, sirutusid siis taas ja jäigastusid „Hitleri käte“ kanoonilises asendis, nad otsekui pigistasid kahte nähtamatut kera. Sõrmeotsad sädelesid üha sinisemalt.

Stalin naeratas.

Need olid Hitleri käed, tema sõbra käed, ja nemad kahekesi olid jaganud omavahel sõjajärgse raugastunud Euroopa. Need olid käed, mille vael püsis Kolmas *Reich*.

Koer seisis ega liigahtanudki. Tema kollase- ja valgekirju pea, mida valgustasid sinakasrohelistel välgatused, oli otsekui ebamaisest klaasist valatud. Mustad niisked silmad olid klaasistunud.

„Ma pean sinult õppima, mu sõber,“ lausus Hitler kiretu hääle ja langeatud laugudega, „palju õppima, väga palju.“

Tema kätel mängles siniroheline valgus.

Need sädemed süttisid nooruki määndunud ja marraskil kätel esimest korda 1914. aastal kaevikutes Verduni lähistel, kui prantslaste mürsk oli tabanud blindaaži, kus kükitas jefreitor Hitleri kokkusanud jagu koos oma noore komandöriaga. Pärast kohutavat kärgatust ja pimestavat valgust tuli Adolf teadvusele keset suurt mürsuauku, mille äärtele olid kuhjunud purunenud palgid ja sõdurite kehad. Adolf pigistas kõigest jõust kätega oma pead. Siis olid tema enda käed tundunud talle kahe taevakummini ulatuva hiigelsuure tamme juurtena. Need võimsad juured tungisid Adolfi aju poolkeradesse jumaliku halastamatusega, see oli otsekui tema teadvuse defloratsioon. Ta pigistas silmad kinni ja pani hirmust karjuma.

Kui ta silmad avas, oli maailm juba teistsugune. See ei olnud enam hirmus. Maailm oli oma nagu Adolfi keha ja arusaadav nagu korrutustabel. Adolf laskis pea lahti ja vaatas oma käsi. Neis oli selline vägi, et ta hakkas vaimustusest nutma...

Mõne kibekähku möödunud aasta järel seisis Adolf Hitler Müncheni „Hofbräuhausi“ rahvast täis õllesaalis laual ja valmistus esimest korda elus kasutama oma imelist väge.

Suur täissuissetatud saal oli viimse kohani täis ja lehkas talumatult õlle järele, mille maitset Adolf ei sallinud juba lapsepõlvest peale.

Enne Hitlerit esines kommunist Ernst Thälmann — elurõõmus, musta habeme ja punetava näoga paks mees —, kes pani rohkem kui tunni aja kestel „Hofbräuhausi“ maitsetud kroonlühtrid oma kõmiseva bassihäälega võnkuma. Ta rääkis hiilgavalt, küttis kuulajad üles, hüüdis: „Kõigi maade proletarilased, ühinege!“, pistis kaks tõntsi sõrme suhu ning vilistas

ähvardavalt trillerdades, mis kutsus esile kiiduvalduste tormi. Münchenlased tõstsid ta kätele ja andsid ettevaatlikult peade kohal mööda saali edasi otsekuu püha sea suitsukintsu.

Hitleri sõbrad — ühe jalaga Rudolf Hess ja väike mustapäine Alfred Rosenberg — tõukasid ta laua juurde, kuid Adolf punnis instinktiivselt vastu.

„Adolf, sa pead!“ karjus talle kõrva Rosenberg.

„Kas nüüd või mitte kunagi!“ kähistas Hess.

Nad aitasid Hitleril lauale ronida. Ta ajas end sirgu ja vaatas ringi.

Tal oli seljas siniroheline munder ja varrukal valge haakrist.

Ümberringi seisid ja trügisid need tüsedad ja higised nahkpükstes baierlased, keda tema, Viini aristokraat, nii kohutavalt vihkas. Nad haisesid nii vängelt kuse ja õlle järele, et Adolfil läks silmade ees mustaks. Ta tundis, et kohe oksendab ta selle õlleloikudes tammise laua täis.

„Noh, ja mida sina meile ütled, sinine limukas?“ hüüdis vuntsiline baierlane, kellel oli tupsuga müts peas, ja kogu saal naeris.

Hitler surus südamepööritle maha, neelatas ja ütles nõrga kähiseva häälega:

„Tere õhtust, kaasmaalased.“

Ollesaali vapustas üksmeelne naerulagin.

„Teie ees on tõeline nats!“ müristas oma „punanurgast“ Thälmann ja kroonlühtrid löid naerulaginast jälle kõikuma.

„Natsid on sead! Natsid on sead!“ skandeeris punapõskne Thälmann, tagudes pooliku õllekannuga vastu lauda.

Saal ühines temaga kuulekalt:

„Natsid on sead! Natsid on sead!“

Kümmekond tugevat kätt haaras lauast ja raputas seda mõirgamise taktis.

Hitler lõi vankuma.

Hess ja Rosenberg tahtsid talle appi rutata, kuid said samas õllekruusiga pähe ja varisesid märjale põrandale.

Adolf püüdis säilitada tasakaalu ja ajas sõrmed harali, et kukkudes nendele toetuda. Sõrmed tõmbusid konksu ja hakkasid roheliselt helendama.

Saal ei märganud seda kohe. Kuid Hitleri kätest lahvatas nähtamatu energia laine, mis läbistas ja kainestas purjus pärjeleid.

Laua kõigutamine lõppes ja minut hiljem valitses saalis surmavaikus. Baierlased vahtisid, suu ammuli, seda helendavate kätega kõhna noormeest. Keegi peeretas valjusti.

Tunnetanud oma jõudu, pööras Hitler käed rahvahulga poole. Mööda sõrmeotsi jooksid sinised sädemed, kostis raginat ja kümme sinist välku tungisid nagu küünised rahvahulga higistavasse kehasse.

„Veri ja muld,“ lausus Hitler.

„Veri ja muld!“ sosistasid sajad saksa huuled.

Näis, et möödus terve igavik.

Hitler langetas käed. Helendus ja välgud kustusid.

Hetke vaatas rahvahulk teda kohkunult, siis kõlasid vaimustushüüded ja rahva juubeldamise laine pühkis Adolphi laualt. Sakslaste käed püüdsid ta kinni ja hakkasid teda loopima õllesaali tahmunud lakke:

„Veri ja muld! Veri ja muld! Veri ja muld!“

Hess ja Rosenberg liigutasid end põrandal, tõstsid oma veritseva pea ja embasid nuttes teineteist: võit!

Needsamad sakslaste käed tirisid ukse poole tigidalt sülitavat paksu Thälmanni ja see ei olnud enam suitsukints, vaid kott kuivatatud sõnnikut.

„Käi siit minema, punane siga!“ urises talle kõrva tõmmu baierlane ja saatis saksa kommunistide juhi tugeva löögiga tagumikku igaveseks üle „Hofbräuhausi“ läve.

Nii algas Saksa Rahva Suur Ärkamine...

„Õppida... õppida... me kõik peame sinult õppima...“ pomises Hitler, silitades Blondit sädemetega. „Õppima armastust ja ustavust.“

Füürer ohkas sügavalt ja raputas käsi.

Helendus kadus.

Koer võpatas, vingatas ja hüppas eemale. Ta raputas end — justkui nähtamatust veest kuivaks —, ringutas, haigutas ja hakkas otse marmorpõrandale pikalt kusema.

„Blondi! Kallis poiss!“ Hitler naeris ja plaksutas käsi.

Kõik aplodeerisid.

Teenrid kiirustasid, harjad käes, koera juurde.

„Adolf, sa oled võrratu!“ tunnistas Stalin siiralt ja süleles Hitlerit. „Isegi siis, kui sa puudutad koeri.“

„Ma õpin loomadelt palju,“ ütles Hitler tõsiselt ja tühjendas ühe sõõmuga šampanjapokaali.

„Muide, kus meie Antant on?“ küsis Stalin Nadeždalt.

„Vist Sissuli seltsis.“

„Mis, teie koer ei olegi teiega?“ oli Eva üllatunud. „Sõbrad, te olete hoolimatud meie vähemate vendade vastu.“

„Tooge Antant siia, ja otsekohe!“ Hitler löi jalaga vastu põrandat ja raputas oma pikki juukseid.

Tuli Sissul ja laskis levreti saali. Antant hüppas täie hooga oma peremehe rinnale, Stalin võttis ta sülle. Levrett lakkus erutatult tema põske ja pistis oma hella, kuid tugeva keele tema ninasõõrmesse.

„Ilus koer!“ ütles Eva ligi astudes.

„Imetore koer.“ Hitler silitas levreti rahutut pead. „Ta põlvneb vaarao koertest, eks ole?“

„Hurtadest?“ küsis Bormann kõheldes.

„Pärsia hurdakoerast,“ täpsustas Stalin ja pani koera maha.

Levrett lippas saalis ringi. Dogi ei teinud temast välja, aga Neegus ja Stasi ronisid oma patjadelt maha ja nuusutasid ta mõnuga üle.

„Koerad... koerakesed... teate, härrased, nad on nagu linnukesed. Jumala linnukesed!“ ütles doktor Morell äkitselt valjusti. „Ühest küljest nad ärritavad, ja mõnikord on tahtmine haarata kâpast kinni ja virutada vastu seina. Nii et ajud laiali pritsiksid. Aga teisest küljest, kui südames pitsitab, silitad koerakest, hellitad teda ja kohe on pea selge. Selge, härrased! Nagu... nagu... noh, nagu Münchenis, kui föön on lõppenud ja saab jälle viljakalt mõelda.“

„Mis see föön on?“ küsis Hruštšov.

„Föön? Te ei tea, mis on föön?“ Morell elavnes ja astus kohe krahvi ligi. Hruštšov pööras õigel hetkel näo kõrvale, muidu oleks tema tohtu nina tabanud ihuarsti paksu põske.

„Föön! See on tuul Alpidelt, lõunatuul!“ karjus Morell krahvile kõrva sisse. „Kui puhub föön, saavad ajast knedlikud!“

„Ja mis asi on knedlik?“ küsis Vesta.

„Sa esitad selle küsimuse väga õigel ajal, mu laps!“ Hitler tõstis sõrme. „Sõbrad, me oleme jäänud juttu puhuma. Aga vestlus, nagu teadsid juba roomlased, on alati kõigest võrtsiks söögi juurde. Mitte vastupidi. Palun teid!“

Ta andis dirigendile märku. Orkester vaikis.

„Laud!“ käsutas Hitler.

Põranda sinine ristkülik vajus aeglaselt alla ja nähtavale tuli nõrgalt valgustatud keldriruum. Alt oli kuulda sahinat ja nähtamatute teenrite kiirustavat liikumist ning varsti kerkis marmorplaat, millel nüüd seisis laud, oma kohale tagasi.

Laud oli uhkelt kaetud ning välja peetud sinistes ja helesinistes toonides: helesinisel laudlinal olid sinised taldrikud, sinised pokaalid ja helesinised vaagnad suupistetega; kolme tosina taevassinise küünla leegid murdusid karahvinide lillakassinistel tahkudel.

Hitler tegi oma kutsuva dirigendiliigutuse ja kõik astusid laua juurde.

Orkester mängis bravuurselt Straussi.

Hruštšov otsis välja taskurätiku ja pühkis oma kõrva, mille Morell oli täis ilastanud.

Kui kõik olid asunud kohtadele, mida tähistasid sinised kaardikesed, võttis Hitler lilla karahvini moseli veiniga ja hakkas täitma tema kõrval istuvate Nadežda, Eva ja Stalini pokaale. Ta tegi seda alati ise ega sallinud, et veini kallaksid teenrid. Bormann ja Göring täitsid ülejäänud külaliste pokaalid.

„Sõbrad!“ Hitler tõstis sinise pokaali. „Te teate, et ma ei armasta ega oska öelda tooste. Kuid täna püüan ma meelsasti endast võitu saada. Hiljuti olin ma koos parteikaaslase Bormanniga Iirimaa. See on ilus maa. Ja sealne rahvas ei ole sugugi rumal. Vaid hoopis külalislahke ja siiras. Inglased on arulagedad. Nad vihkasid natsionaalsotsialismi, vihkasid kommunismi. Mida nad siis armastasid? Omaenda plutokraatiat. Mida nad endas arendasid? Tüüpilist inglise skisofreeniat. Ja mida nad siis välisilmalt said? Aatompommi. Aga arukad iirlased, kelle lihtsameelsuse ja kergeusklikkuse üle peenutsevad inglased nalja heitsid, avasid meile piiri. Juba tükk aega enne Inglise—Saksa kriisi. Mismoodi Inglismaa nüüd välja näeb? Nagu mahapõletatud herilasesepa. Aga Iirimaa? Nagu õitsev kirsiaed. Nõndaks. Meie külaskäigu ajal avati Dublinis ausammas. Te arvate, et minule? Te eksite, sõbrad! See oli ausammas Jossif Stalinile. Dublini keskväljakul. Pronksist Stalin koos oma kuulsa kuldsüstlaga.“

Hitler vaikis, keskendunult vaadates ühtlaselt põlevaid küünlaid.

„Ma olen alati olnud auahne, kuid mitte edev,“ jätkas ta. „Erinevalt Leninist, Gandhist ja Rooseveltist suhtun ma oma kujutistesse ükskõikseks. Seepärast aplodeerisin ma siiralt Dublini pronksist Jossifile. Ning küsisin

sama siiralt ka Dublini meeri käest: mis kaalutlustel püstitasite teie, kes te täielikult sõltute Suur-Saksamaast, ausamba Stalinile? See tark mees vastas mulle nii: härra *Reichskanzler*, me armastame Saksamaad nagu oma ema. Pole mingit vajadust püstitada emale ausammast, sest ta on alati meie südames, ta on alati meiega. Aga Stalin on meile inimese vabaduse sümbol. Ja vabadusele tasub mälestusmärki püstitada, sest vabadus ei ole alati meiega. Vabadus tuleb ja läheb. Mu sõbrad, kas see ei ole hästi öeldud?“

Külalised noogutasid heakskiitvalt.

„Jossif!“ Hitler tõstis pokaali kõrgemale. „Kui mina äratasin Saksamaa, siis sina ja Lenin äratasite inimkonna. Vabadus tuleb ja läheb. Aga juhid jäävad. Sinu terviseks, mu hindamatu sõber!“

Kõik tõusid püsti.

Stalin astus Hitleri juurde, surus oma põse vastu tema põske ja tühjendas oma pokaali. Hitler jõi ja viskas pokaali üle õla. Kõik järgisid tema eeskuju ning puruneva kristalli võrratu muusika sulas ühte Straussi valsi „Ilusal sinisel Doonaul“ õhulise koega.

Hitler sirutas käed laua kohale, kaks välgusähvatust süttis ja kustus.

„Pugige, mu sõbrad!“ hüüdis ta ja istus.

Külalised võtsid istet.

Laual olid ülekaalus lihast valmistatud suupisted, sest füürer ei kannatanud silmaotsaski juur- ja puuvilja. Ta sõi alati palju.

Haaranud kausi metslinnuliha-salatiga, ahmis Hitler sellest peaaegu poole oma taldrikule ja kallas peale rästakastet, raputas siis pipart ja pigistas kaks sidrunit tilgatumaks, võttis lusika ja asus kiiresti mitte sööma, vaid nimelt pugima seda isuäratavat hunnikut oma taldrikul.

Stalin tõstis endale *vasikapead* — vana baieri rooga, mis meenutas soojendatud sülti.

Nadežda õngitses kahvli otsa täidetud kartuli. Vesta latsatas oma taldrikule kihi forelli tarretises. Tema kõrval istuv Göring tõstis naeratades endale seaajusid. Vassili sonkis midagi ungaripärast, mis oli veripunane. Jakov rappis tohtu suurt molluskit.

„Minu füürer, kas see on kana?“ näitas doktor Morell kahvli otsa torgatud valge liha tükki.

Hitler sõi ega teinud temast välja.

„No muidugi.“ Morell pani tüki tagasi suurele vaagnale. „Ja mina arvasin, et küülik... Kas teate, härrased, minuga juhtus sel suvel üks väga kummaline lugu. Meie füürer andis mulle geniaalse idee veeta suvepuhkus Veneetsias. Ma polnud seal varem kunagi käinud. Te ei usu?“ Ta vaatas solvunult Hruštšovile otsa.

„Miks mitte.“ Krahv järas tuseselt kukerupskeid.

„Ma polnud seal mitte kunagi, mitte kordagi käinud! Aga see kõik on ju siinsamas lähedal, käeulatuses — Aadria meri! Nojah, nii ma siis sõitsin Veneetsiasse. Õigemini öelda seilasid Veneetsiasse. Ma peatusin kõige kallimas hotellis. Selle nimi oli vist „Veneetsia Klaas“. Just. Hommikul ärkasid üles. Mõtlesin, et kohe hakkab seilama nagu Odysseus. Muudkui seilan ja seilan! Ma olin ju Veneetsias. Püha Markuse kirik, Doodžide palee, veéalused

kalmistud. Nojah. Noh, pesin end, puhastasin hambaid, käisin kempus kakal ära. Siis pesin end jälle... Ma pesen end alati kohe pärast seda, kui olen kakal käinud. Nojah. Noh, panin juba riided selga. Aga kange söögiisu tuli peale nagu igal ausal sakslasel. Mõtlesin, kas minna alla hommikust sööma? Jäle! Kohe hommikul mingeid lõustu vahtida — jälle! Jäle!“ Ta pigistas silmad kinni ja raputas pead. „Otsustasin tellida söögi oma tupp. Aga mitte seda sigadust, kohvi saiakesega ja haisvat juustu, vaid normaalse lõuna. Helistasin ja küsisin, mis menüüs on. Tellisin küüliku valges veinis. Mulle toodigi küülik valges veinis. Terve küülik. Ja nagu ma seda küülikut nägin, härrased, ma lihtsalt unustasin ära, kus ma olen ja kes ma olen. Lõsutab keset vaagnat nagu jõuluhani. Kuid see ei olnud hani, vaid küülik! Selles see nali oligi! Ma võtsin ta kohe kätte ja hakkasin sööma. Sõin koos luude-kontidega ära. See tähendab, ega ma neid tervelt alla ei neelanud. Ma närisin neid ühekaupa, närisin hoolega, närisin ja neelasin alla, kui nad olid juba pehmeks läinud. Niimoodi sõin ma terve küüliku ära. Nojah. Ja tellisin teise. Lausa hämmastav! Mulle toodi täpselt samasugune küülik! Ja maitse oli ka täpselt sama. Võtsin küüliku jälle kätte ja rasv muudkui voolas. Muudkui voolas. Niisiis, härrased, ma sõin ära kaks tagajalga ja asusin esijala kallale. Ja äkitselt nägin selles jalas avaust. Ja sellest avausest...“

„Jossif, ma olen juba ammu tahtnud sult küsida,“ katkestas mäluv Hitler Morelli, „miks ei ole Venemaal kunagi olnud maailmanimega filosoofe.“ Stalin kehtas õlgu.

„Ei tea. Ma ei ole filosoofiaga kunagi professionaalselt tegelenud. Küsi minu sõbra krahv Hruštšovi käest. Ta on elukutseline filosoof.“

Hitler vaatas krahvile otsa.

„See on tõsine küsimus, härra *Reichskanzler*.“ Krahv pühkis oma meelaid huuli. „Venemaal ei saa olla filosoofiat määratlematuse tõttu.“

„Miks siis?“

„Sest ei ole vahet fenomeni ja *noumenon*'i vahel. Niisuguses olukorras pole filosoofil midagi teha.“

„Mida ta peab siis peale hakkama, kui ta on sündinud filosoofiks?“ Hitler kergitas kulme.

„Ta peab unistama!“ vastas Hruštšovi asemel von Ribbentrop. „Vene filosoofid ei filosoofeerid, vaid unistavad. Minu füürer, ma olen püüdnud lugeda Solovjovi ja Berdjajevit. See ei ole filosoofia, vaid kirjandus.“

„See-eest on venelastel suurepärased kirjanikud!“ hüüatas Riefenstahl. „Ja muusika! Muusika! Ma jumaldan Skrjabinit!“

„Aga mina Rahmaninovi.“ Eva ragistas kuivatatud parti. „Tema prelüüdid on võrratud.“

„Ja ikkagi on imelik, et nii suurel maal ei ole filosoofiat.“ Hitler rebis mõtlilikult ära kallerdis põrsa pea, vaatas seda ja hammustas kärsa küljest.

„Mis kasu on filosoofiast?“ Leni kehtas õlgu. Ma pole kordagi elus Kanti lahti löönud! Kuid olen teinud kolm suurt filmi!“

„Oo jaa. See on tõsi.“ Nadežda noogutas, lõpetades lutsuniisa söömist. „Leni, kallid, mul ei lähe meelest see stseen „Tahte triumfist“... kui füürer

puudutab staadionil rünnakrühmlasi. Need kätest tulevad välgud on nagu lohed! Ja tuhanded, tuhanded rünnakrühmlased seisavad liikumatult! Kahju, et tol ajal ei olnud värvifilmi.“

„Mulle ei meeldi kinematograafias värv, proua Allilujeva. Värv tapab saladuse.“

„Eisenstein räägib sedasama,“ sekkus jutusse Jakov.

„Eisenstein?“ küsis Göring. „Kas ta elab?“

„Muidugi elab.“ Nadežda naeratas. „Meie suur Eisenstein on elus, terve ja tulvil uusi kavatsusi. Ta tahab filmida „Kuritööd ja karistust“.“

„Imelik...“ Göring vahetas Hitleriga pilgu. „Ja mina arvasin...“

„Et ta hukkus läinudaastase juudidipogrommi ajal?“ Stalin loputas tüki haigrut reinveiniga alla.

„Ma... oleksin nagu midagi niisugust kuulnud,“ noogutas Göring.

„See on meie vaenlaste poolt lendu lastud kõlakas,“ märkis Stalin.

„Kogu järelejäänud maailma puritaanid laimavad meid, Jossif,“ tähendas Hitler. „Juudiküsimus Venemaal ja selle ebastandardne lahendamine sinu poolt ei anna neile rahu.“

„Juudiküsimuse lahendamine, Adolf, nõuab peenetundelisust. See ei pea olema juutide tuim hävitamine,“ lausus Stalin.

„Ütle seda lihunik Rooseveltile.“ Hitler muigas.

Stalin vaatas talle tähelepanelikult otsa.

„Mu sõber, küll jõuab kätte aeg, mil me ütleme seda talle mõlemad koos. Ainult mitte sõnadega. Vaid vesinikupommidega.“

„Mul ei ole midagi selle vastu, Jossif. Kuid meil on kõigest kaheksa vesinikupommi.“

„Ka meil on neli.“

„Esialgu jääb sellest väheks, mu sõber. Et anda kaine mõtlemise õppetund niisugusele ennasttäis maale, nagu seda on Ameerika, läheb vaja massiivset lööki.“

„Kui palju pomme siis vaja läheb?“

„Kakskümmend, Jossif,“ ütles Hitler veendunult ja tõstis endale pool kalkunit, mis oli täidetud loomamaksa ja madeiras leotatud ingverikui-vikutega.

„Kakskümmend?“ Stalin kortsutas otsaesist, vaadates sinise küünla leeki.

„Kakskümmend, Jossif. Ma näen sageli unes neid kahtekümmend šampinjoni, mis kerkivad Ameerika kohale.“

„Kohe mitte ei tea, Adolf.“ Stalin nõjatus toolikorjule. „Minu meelest aitaks kaheteistkümnest. Minu arutluste käik on järgmine: kui me anname löögi USA suurematele linnadele, siis põhimõtteliselt on neid linnu parajasti...“ Ta võpatas äkki, surus sõrmed rusikasse ja pahistas sisinal: „Vabanda mind. Ma pean.“

„Aga muidugi, mu sõber.“ Hitler andis teenrile märku.

Neli ninjat ja Sissul tõid saali klaastoru tüki, milles oli süstal.

Saalis valitses vaikus.

Stalin süstis end keele alla, vaikis viivu ja tõmbas käega üle roosatama lõõnud näo.

„Anna andeks, Adolf... Millest me rääkisime?“

„Alguses juudiküsimusest. Siis ma...“

„Juudiküsimusest pole tarvis teha kultust!“ alustas Stalin teravalt. „Ameeriklased hävitasid kuus miljonit juuti. Ja tulemus? Müüt kuuest miljonist ohvritaldest, mis alandab iga juuti. Juudid ei ole kunagi olnud süütud ohvritaldest. Nad ei ole mustlased. Ega ka mitte Austraalia võsainimesed. Nad on planeedi aktiivsed ümberkujundajad. Seepärast ma neid nii väga armastangi. See on erakordselt aktiivne ja andekas rahvus. Tema panus Vene revolutsiooni on tohutu. Seepärast ei lase me maha üle viiekümne tuhande juudi aastas. Samal ajal me ehitame uusi sünagooge, juudi koole ja internaate holokausti orbudele. Põhimõtteliselt meil antisemitismi ei ole. Kuid me oleme juudiküsimuses paindlikud. Näiteks viidi hiljuti lõpule protsess niinimetatud Antifašistliku komitee asjus, kuhu kuulusid meie tuntud juudid — kirjanikud, näitlejad, teadlased. Millega nad siis selles komitees tegelesid? Nad koostasid „Musta raamatut“ holokausti ohvrite kohta. Koostasid, kogusid materjalid kokku ja toimetasid Prantsusmaale, kus raamat avaldati ja sellest sai best-seller.“

„Mina ja mu naine lugesime seda suure huviga!“ hüüatas doktor Morell, lutsides homaari peast ajusid.

„Mida nõukogude rahvas selle Antifašistliku komiteega tegi?“ küsis Stalin juuresolijatelt ja vastas samas ise: „Loomulikult poos üles nagu kärnased koerad.“

„Antifašistlik komitee... ega see ei ole arstide süüasi?“ küsis Eva. Vene külalised nihelesid pahaselt.

„Mine nüüd, Eva!“

„Neid ei saa ju võrreldagi!“

„Arstide süüasi... see ei saa ju millegagi segi minna...“

„Arstide süüasi!“

„Jah... arstide süüasi...“ Nadežda vangutas pead. „Kallis Eva. Sa ei kujuta ette, mida me nendel saatuslikel päevadel pidime läbi elama. Arstide süüasi... Ma ei maganud tookord kolm ööd ja päeva järjest. See... see oli lihtsalt uskumatu! Arst, kellest oli juba ammu saanud perekonnaliige, osutus halastamatuks ja külmavereliseks mõrvariks.“

Vesta ohkas:

„Mul tuleb seniajani kananahk ihule, kui ma kuulen neid perekonnanimed: Vinogradov, Vovsi, Zelenin.“

„Zelenin!“ Jakov muigas kibedalt. „Ta segas isiklikult strühniini Štšerbakovi kokaiinitilkadesse. Ja lisas Gorki oopiumikokteilile elavhõbedasooli. Või siis vennad Koganid. Kuidas nad Timašukki elektrijootekolviga piinasid...“

„Kohutavad inimesed,“ ohkas Nadežda südamepõhjust.

„Kelle nad jõudsid ära tappa?“ küsis Eva.

„Gorki, Štšerbakovi ja Ždanovi,“ vastas Stalin. „Ja veel kaks Keskkomitee aparraadi töötajat, kes keeldusid nende heaks töötamast.“

„Ma mäletan seda protsessi.“ Hitler neelas mõtlikult alla peotäie oliive.

„Missugune kangelaslik, ülev ja ilus nägu on sellel meditsiiniöel Timašu-

kil!“ hüüatas Leni Riefenstahl. „Ta ei löönud kartma nende ees, kannatas kõik ähvardused ja piinamised välja... kuidas mulle küll meeldivad niisugused vene naised!“

„Ta on ukrainlanna,“ tähendas Stalin ja jäi vaatama oma kuldsüstalt. „Jah. Vinogradov oli juba hankinud duplikaadid. Nii süstlast kui ka klaasitorust. Oli vaid tarvis täita minu süstal vajaliku sisuga.“

„Nad kõik poodi üles, eks ole?“ küsis Emmi Göring.

„Jah. Punasel väljakul!“ Leni noogutas. „Ma olen kroonikafilmi näinud. See oli vapustav, kuigi ma ei poolda näitlikke hukkamisi. Tosin inimest tõmbleb võllas, tuhandepäine rahvahulk tantsib ja laulab. Ja naerab suurest rõõmust. Venelased oskavad naerda.“

„Ja juudid nutta,“ ütles Stalin ootamatult.

„Arstidest mõrvarid töötasid sionistliku „Jointi“ heaks,“ ütles Hruštšov süngelt.

Järgnes vaikus.

„Mulle tundub, et juutidel on üks oluline rahvuslik nõrkus,“ tegi Hitler endale veini valades jutuotsa lahti. „Nad kardavad patoloogiliselt surma. Seepärast alistuvadki nad holokaustile.“

„Sa pead seda puuduseks, mu arm?“ küsis Eva.

„Kahtlemata. See piirab nende võimalusi.“

„Jah, just!“ Doktor Morell sülitas välja tüki homaari tühjaks imetud sõrga. „Minu füürier, kas teate, mida see juutide rahvuslik iseloomujoon meelde tuletab? Mul on kodus kolm vann. Ühel neist, veel vanaisa-aegsel, on üks kummaline iseärasus. Kui ma istun selles vannis ja surun selja alaosa vastu vann, siis vann imeb end külge! Jah! Imeb end külge nagu tohutu iminapp! Kui istud vannis, siis, kas teate, on see mõnus. Aga kui tahad püsti tõusta, siis vann ei lase! Hoiab kinni, muudkui hoiab sind kinni! Nagu elusolend! Ja see on... väga ebameeldiv tunne. Väga!“

„Holokaustiga on ka palju probleeme,“ sõnas Stalin, võttis kätte tillioksa ja keerutas seda nagu tillukest propellerit.

„Aga kas holokausti üldse oli?“ küsis Göring.

„Noh, ikkagi kuus miljonit,“ märkis von Ribbentrop.

„Need on ameeriklaste andmed,“ ütles Hitler. „Nende kõiki andmeid kõikides valdkondades peale kokakoola tootmise tuleb jagada kolmeka. Või mis see kuus miljonit ära ei ole? Meie kaotasime oma sõjas nelikümmend kaks miljonit.“

„Nelikümmend viis miljonit, härra *Reichskanzler*,“ sekkus Hruštšov.

„Mina lähtun saksa statistikast,“ ütles Hitler tõredalt.

Sugenes piinlik vaikus.

„Nojah, alati on nii,“ ohkas Eva. „Jälle on mehed poliitikasse tüürinud. Adolf! Sa unustad, et naistel ei ole mitte ainult teistsugused suguorganid, vaid ka teistsugune mõtlemise tüüp. Kas me vähemalt õhtulauas ei võiks poliitikat pääseda?“

„See on illusioon, Eva,“ vastas Hitleri asemel Stalin. „Poliitikat ei pääse isegi klosetipotil istudes. Koguni orgasmi magusatel hetkedel ma ei unusta, kes ma olen.“

„Aga mina unustan!“ kriiskas Eva. „Unustan! Unustan!“

Kõik tardusid paigale.

Stalin pühkis aeglaselt huuled sinise salvrätikuga puhtaks ja heitis selle taldrikule, kus olid sõnnipõrna söömata jäänud tükid.

Hitler vaatas pingsalt Evale otsa. Stalin vahetas süngeid pilke Hruštšovi-ga. Näost kahvatu Nadežda püüdis kinni Jakovi iroonilise pilgu. Göring vaatas silmanurgast ettevaatlikult von Ribbentropi. Bormann näris õhukesti huuli ja vaatas Hitlerile otsa. Doktor Morell vahtis arusaamatuses Emmi Göringit, kuid too keeras põlglikult ära oma tõupuhta pea peene kaela otsas ja vaatas sügavalt Leni Riefenstahli asiaadisilmadesse.

Vaikimine kippus ähvardavalt pikaks venima.

Eva hallidesse silmadesse tõusid pisarad.

Tema kokaiinist kuivetonud sõõrmed värisesid, ta tõstis pilgu ja jäi üksisilmi vaatama pöörlevat terasest haakristi.

„Kas tohib... ma laulan teile?“ küsis ootamatult Vesta.

„Muidugi tohib.“ Hitler naeratas ja kõik hingasid kergendatult.

„Aga mul on klaverit vaja.“ Vesta tõusis püsti.

Hitler andis märku orkestrile, kes mängis Vivaldit. Orkester vaikus.

„Klaver!“ käskis füürer valjusti.

Tükk põrandat dirigendist eespool vajus alla ja tõusis tagasi sinise tiibklaveriga.

„Palun, armas laps.“ Hitler tegi sujuva liigutuse klaveri poole.

Vesta läks klaveri juurde ja istus sinise sametiga kaetud klaveritoolile. Tal oli seljas teevärvi kleit ja õlgadel kuldniitidega tikitud tšintšiljanahast peleriin. Nõukogude juhi tütre tihedad mustad juuksed olid valla ja neid hoidis koos kitsas briljantidega võru, mida kroonis ebakorrapärase kujuga võrratu granaat lauba kohal.

Vesta tõstis oma veel lapselikult nurgelised käed, pani need klahvidele ja hakkas laulma teismelise õrn-rämeda kordumatu häälega:

*Die Fahne hoch! Die Reihen dicht geschlossen!
S. A. marschier mit ruhig festem Schritt.
Kameraden, die Rotfront und Reaktion erschossen,
Marschier'n im Geist in unsern Reihen mit.*

*Die Strasse frei den blauen Batallionen!
Die Strasse frei dem Sturmabteilungsmann!
Es schau'n aufs Hakenkreuz voll Hoffnung schon Millionen,
Der Tag für Freiheit und für Brot bricht an.*

*Zum letzten Mal wird nun Appell geblasen,
Zum Kampfe stehen wir alle schon bereit.
Bald flattern Hitlerfahnen über allen Strassen,
Die Knechtschaft dauert nur noch kurze Zeit!*

*Die Fahne hoch! Die Reihen dicht geschlossen!
S. A. marschier mit ruhig festem Schritt.
Kameraden, die Rotfront und Reaktion erschossen,
Marschier'n im Geist in unsern Reihen mit.*

Võtnud viimase akordi, Vesta tõusis.

Samas tõusis järsu liigutusega ka Hitler. Tema nägu oli kahvatum kui tavaliselt, silmad põlesid.

Külalised, kes olid kavatsenud plaksutama hakata, tardusid liikumatuks.

Hitler vaatas Vestat. Vesta astus sammu, pani käe tiibklaveri nurgale ja jäi arusaamatuses vaatama vaikivaid inimesi ja Hitlerit.

„Jossif, ma tahan su tütar,“ tuli Hitleril üle huulte.

Kõik vaatasid füüreri poole.

„Mu sõber, miks sa seda mulle räägid?“ Stalin naeratas vaoshoitult.

Hitler läks hoogsalt Vesta juurde, võttis tema näo oma pihkude vahele ja suudles teda valusalt huulte. Vesta rinnust pääses nõrk ohe. Ta vaarus ja kaotas tasakaalu, kuid Hitler püüdis ta kinni poollapselikust, mitte eriti peenest pihast. Nende näod nihkusid teineteisest eemale. Vesta katkihammustatud huulest tuli verd. Hitler tõmbas varrukast välja pitstaskurätiku, surus selle tüdruku huulte, kuid viskas taskurätiku otsekohe järsu liigutusega minema, haaras Vestal käest ja tiris teda ukse poole.

Komistades tõttas Vesta talle järele nagu väike tüdruk tulivihasele isale.

„Adolf!“ Nadežda tõusis püsti.

Kontsade ja kannuste klõbinal vedas Hitler Vesta saalist välja.

„Adolf!“ Nadežda lükkas tooli ümber ja kiirustas neile järele.

„Nadja, ära tee rumalusi,“ ütles Stalin vene keeles.

Nadežda jooksis saalist välja.

Hitler viis Vesta ukse juurde, mida valvasid esseslased. Uks lendas valla ja ta tõmbas Vesta endaga kaasa nende ees avanenud tubade anfilaadi.

Nadežda jõudis neile järele.

„Adolf, ma loodan, et sa saad minu ematunnetest aru?“

„Muidugi, kallid,“ pomises Hitler tagasi vaatamata.

„Ema...“ sosistas veriste huultega Vesta.

Jõudnud avarasse võõrastetuppa, kus olid kullatud pehme mööbel ja tööliste pronkskujud, keeras Hitler Vesta näoga enda poole ja võttis tal tugevasti õlgadest kinni.

Nadežda jäi ukse juurde seisma.

Vesta langetas pea.

„Vaata mulle silma, mu laps,“ nõudis Hitler rangelt häälel.

Vesta tõstis oma kauni näo. Hitler rabas tšintšiljanahkse peleriini tüdruku õlgadelt, kuldkett, mis kaelust koos hoidis, katkes ja sulgkerge peleriin langes Vesta jalgade ette.

Ta seisis nüüd, seljas kitsas varrukata kleit.

Hitler puudutas mõtlikult tema kaelalohku, ta käed otsisid üles rangluud,

ta lükkas nimetissõrmed kleidi õlapaelte alla, tirides neid õlgadelt maha. Siid raksatas ja rebenes piki Vesta nurgelist keha.

Nadežda surus põse vastu uksepiita ja sulges pooleldi silmad. Tema valla-päästetud juustega tütar seisis Hitleri ees. Roosa rinnahoidja oli pingul tema väikeste rindade ümber, pikkade roosade püksikeste külge olid kinnitatud valged kapronsukad.

Hitler surus Vesta enda vastu, vaatas talle selja taha ja päästis rinnahoidja ettevaatlikult lahti. Vesta liigutas närviliselt laiu õlgu, mine tea, kas aidates või takistades Hitlerit.

„Oh millised...“ Hitler vajus põlvili ja küümitas huuli tema nibude poole.

Ta tiris tüdrukut küünarvartest ja kallutas teda enda ligi. Vesta juuksed varjasid Hitleri. Mees hakkas ahnelt imema tema rindu. Vesta vaatas kõrvale pronksist töölise poole, kes murdis oma lihaselise põlve peal vintpüssi pooleks. Hitler rebis puruks Vesta püksid ja tõukas teda. Tüdruk kukkus sirelililla-valge-kuldse katteriidega diivanile. Adolf roomas põvedel tema juurde, lükkas tema jalad laiali ja venitas sõrmedega halastamatult lahti tema häbememokad, mida katsid alles üsna pehmed karvaudemed. Hitleri kotkanina tõmbas ahnelt sisse tüdruku genitaalide lõhna, puudutas väljaarenemata kliitorit ja loovutas samas koha keelele. Hitler käis keelega üle Vesta avanenud uurde alguses ülevalt alla ja seejärel alt üles, tungis kitsasse tuppe. Kuid järsku kadus füüreri keel pettunult tema ebauhtlaste hammaste taha.

„Sa oled juba läbi torgatud!“ hüüdis ta, surudes sõrme vagiinasse. „Si-gadus! Ma põletaksin selle lurjuse linnaväljakul ära! Ah sind himurat inglit!“

Järsu liigutusega keeras ta tüdruku ümber nagu nuku ja surus diivani ette põlvili ning tegi oma püksinööbid lahti. Tema pikk ja pisut kõver suguliige pääses vabadesse. Hitler pressis sõrmed Vesta väikeste tuharate vahele, murdis need lahti nagu praetud kanapoja ja hakkas oma suguliiget nende vahele toppima.

Vesta karjatas.

Peeniselukk kadus Vesta pärakusse. Hitler võttis tüdruku õlgadest kinni ja surus suguti kuni juureni sisse. Vesta suust kostis südantlõhestav karjatus, see kajas pikas anfilaadis vastu.

„Lapsuke...“ Nadežda sulges silmad ja surus põse kõvemini vastu uksepiita.

„Karju, karju, mu ingel.“ Hitler embas tüdruku värisevat keha.

Tüdruku karjed läksid üle nuuksumiseks, kuid ta surus oma suu kinni ning ainult vingatas lämmatatult ja vaevaliselt pärast suguti igat jõnksu.

„Just nii puskleb teutooni üksisarvik,“ sosistas Hitler talle kuklasse.

Tema küürus kogu kõrgus raskelt Vesta kaitsetu keha kohal. Pingul ja valust võppuv Nõukogude juhi tütar ei teinud enam häält, vaid järgis alis-tunult rütmilisi tõukeid.

„Usalda mind,“ sosistas Hitler ja andis tüdruku sissetõmmatud kõhu pihta laksu, ajas seejärel end sirgu, lõi pea kuklasse ja sirutas oma käed Vesta selja kohale.

Roheline helendus kattis tema käed. Ta võttis tüdruku puusadest kätega kinni. Tüdruk võpatas nagu elektrilöögist ja hakkas naerma.

„Elus ei ole midagi hirmsat,“ ütles Hitler ja liigutas end veelgi ägedamalt. Vesta nuuksus ja naeris.

„Aga ei...“ pomises äkki Hitler ja tõmbas oma peenise tüdrukust välja niisuguse lupsatusega, nagu oleks iminapp lahti tulnud.

Hitleri käte helendus kustus.

„Ei kohe... ega lihtsalt...“ Ta võttis tüdrukul juustest kinni ja surus suguti talle suhu.

„Adolf, ma anun sind, ole ettevaatlik!“ hüüatas Nadežda.

Hitler tegi kaks piinatud liigutust jalgadega, tõmbas suguti tüdruku suust välja ja surus Vesta oma käte vahele, mis olid jälle helendama hakanud:

„Siin ja praegu!“

Spermajuga pritsis Vesta vasakusse silma.

„Siin ja praegu!!“ karjus Hitler katkeva häälega, vankus jalgadel ja loivas nagu kuutõbine eemale, suguliige püsti.

„Vestake...“ ohkas Nadežda.

Hitleri kuld kannused mürtsusid anfilaadis.

„Ema, mine ära,“ ütles põlvitav Vesta, surudes peopesa vastu silma.

„Vestake... mu tütreke...“

„Mine ära!!“ karjatas Vesta.

Nadežda lahkus Hitleri kannul.

Hallis ta peatus. Kaks eseslast seisis liikumatult ukse kõrval ega teinud teda märkamagi. Ta vaatas hajameelselt nende poole, pööras ümber ja läks jälle anfilaadi. Kolmandas toas istus ta tugitooli ja tõstis roosa telefoni toru.

„Palun andke Moskva.“

Ta ühendati silmapilk Moskvaga.

„V-12-49,“ ütles Nadežda telefonitorusse ja kuulis peagi nelja kauget pikka piiksu.

Viienda piiksu ajal tõsteti toru hargilt.

„Ma kuulen teid,“ ütles unine naisehää.

„Palun Boriss Leonidovitši.“

„Boriss Leonidovitš magab juba.“

„Äratage üles.“

„Andke andeks, aga kes räägib?“

„Tema armuke,“ vastas Nadežda ja vajus kurnatult vastu tooli seljatuge. Telefonitoru visati millegi kõva peale.

„Miks see... kuidas ta julgeb jälle siia helistada?!“ kuulis Nadežda. „Boriss! Kas sa tahad minu surma või?! Kas tahad kohe kindla peale, et mina ja lapsed maha sureksime?!“

„Zina, ära räägi banaalsusi,“ kostis lähenev kõrge hää.

„Ta tahab, et me maha sureksime! Ta tahab kohe ilmtingimata meid kõiki hauda ajada!“ Vihane naisehää eemaldus.

„Ma kuulen,“ vastas Boriss Leonidovitš oma hämmastavalt kõrge vibreeriva häälega.

„Boriss, miks sa mulle ei helista?“ küsis Nadežda, vaevu erutust maha surudes.

„Nadjake? Anna andeks, ma panen ukse kinni...“ Ta läks telefonist eemale ja tuli siis tagasi. „Ma kuulan sind.“

„Miks sa mulle ei helista?“ kordas naine.

„Nadja, see on metafüüsiline küsimus. Me ju leppisime sinuga kokku, et jätame edaspidi metafüüsika rahule. Eriti öösel.“

„Sa... sa ei taha mind enam?“

„Kallis, ära alanda mind. Mulle on minu igapäevasest alandamisest perekonnaski juba kõrini.“

„Boriss... Boriss...“ Tema hää! värises. „Miks sa mind piinad?“

„Nadja, ma lihtsalt ei saa enam sinust aru.“

„Mispärast sa mind piinad?!“

„Aga kui ma sinust enam aru ei saa, siis kaotan ma usalduse ka enda vastu. Mul on juba ammu aeg hakata omaenda vanu ja uusi veksleid välja lunastama. Häda on selles, et see on tähtajatu krediit. Aga usalduse sooduskrediidid teevad hooletuks.“

„Sa oled kedagi armastama hakanud?“

„Sa ju tead, et ma armastan kõiki.“

„Aga võib-olla... on see jälle... Šklovski?“

„Nadja, sa kohutad mind võimalusega sinus lõplikult pettuda.“

„Selle...“ Ta nuuksatas. „Selle vana tolaga... selle...“

„Nadja, sa räägid kohutavaid asju. Sa lähed üle lubatavuse piiri.“

„Kui... rumal see on... kui labane...“

„Labasus on boheemi eesõigus.“ Mees haigutas.

„See tola... narr... idioot...“

„Nadja, milleks need pleonasmid? Kõike triviaalset ei pruugi kohe soomusrüüks võtta... Zina! Jäta järele!“

Oli kuulda, kuidas võideldakse telefonitoru pärast.

„Ma kirjutan teie peale kaebuse Keskkomiteesse! Ja isiklikult, isiklikult Stalinile!“ kriiskas katkev naisehää.

„Parem juba kohe Hitlerile, totakas eit.“ Nadežda viskas toru roosale hargile.

Mööda läks Vesta, ta oli paljajalu, tšintšiljapeleriin õlgadel.

„Käi vannis ära,“ lausub Nadežda, vahtides oma beeže kinganinasid.

Kui Hitler, Vesta ja Nadežda lahkusid Taevasaalist, tõusis Stalin lauast, läks Jakovi juurde ja sirutas käe. Jakov ulatas talle väikese kohvri.

„Härrased, mina ja krahv lahkume teist hetkeks.“ Stalin suundus väljapääsu poole.

Hruštšov järgnes talle. Ukse taga ootasid Stalinit Hitleri adjutant, Sissul, Adžuba ja neli Hruštšovi ninjat.

„Juhatage meid eriside ruumi,“ ütles Stalin talle.

„*Jawohl!*“ Adjutant lõi kannad kokku, pööras end nagu üleskeeratav baleriin ja viis külalised lifti juurde.

Neile järgnes kaitsemeeskond.

Kõik astusid suurde lifti, mis oli seest üleni peeglitega kaetud. Adjutant vajutas nupule ja lift sõitis alla.

„Tuleta mulle salvi meelde,“ ütles Stalin Hruštšovile.

„Tingimata,“ noogutas krahv.

Lift peatus, kõik tulid välja ja läksid piki marmorkoridori edasi. Eriside ruumi ees seisid kaks automaadiga eseslast. Sealsamas kõndis ringi ka ohvitser.

„Oinas,“ lausus Stalin.

Ninjade kätes sähvatasid terasest viskekuulid ja eseslased langesid lõhkilöödud peaga maha. Sissul haaras adjutantil näost kinni ja tõmbas tal kõvera noaga üle kõri. Ninjad hüppasid maas lamavate eseslaste juurde ja litsusid nende rinnakorvi puruks.

Hruštšov andis uksekellaga leppesignaali ja astus kähku kõrvale. Ninjad panid end valmis.

„Oinas!“ öeldi teisel pool ust.

„Oinas!“ vastas Stalin valjusti.

Hruštšov andis ninjadele märku ja need tõmbusid kõrvale. Stalin ja Hruštšov astusid esimestena sisse. Kaitsemeeskond tiris tapetute laibad tupp ja uks sulgus.

Toas seisid Sepp Dietrich ja diversioonikooli „Zeppelin“ kaks ohvitseri. Stalin sirutas vaikides käe, Dietrich surus seda, pöördus ja läks aparaadiruumi. Kõik järgnesid talle. Aparaadiruumis lamasid kuus tapetud sidemeest ja otsaseina oli tehtud auk. Dietrich pugus sellest esimesena läbi, ülejäänud tema kannul. Auk viis tohutusse poolpimedasse ruumi, mis oli täis konserveeritud ja kuivatatud toiduainete kaste.

„Oinas!“ lausus Dietrich valjusti.

„Meeldiv tutvuda,“ kostis kastide tagant pilkav bassihääl.

Summutiga püstolist lastud kuul tabas Dietrichi laupa, ta vajus kokku nagu kartulikott.

Saabunud vaatasid laipa.

„Mul on rõõm teid tervitada, härrad,“ lausus ikka seesama bassihääl. „Astuge edasi, tundke end nagu kodus.“

Stalin astus üle tapetu keha ja läks ringi ümber kastide. Nende taga istus makaronikastil uskumatult paks mees, kellel oli seljas *SS-Reichsführer*'i must munder. Tema pea meenutas kuulsat kõrvitsa ja pirni hübriidi, mille akadeemik Lössenko oli kinkinud Mao Zedongile viiekümnendaks sünnipäevaks. Parema käega silitas mees oma kolmekordset lõuga, vasak toetus postamendijämedusele põlvele. Pisikesed silmad seirasid pilkavalt Stalinit. Tema kõrval seisis kolm relvastatud meest.

„Miks sa selle vana sõjamehe ära tapsid, Heinrich?“ küsis Stalin.

„Ma jäin teda uskuma, Jossif!“ muigas Himmler.

„Mis mõttes?“

„Selles mõttes, et ta on oinas. Aga sinul ja minul oinaid vaja ei ole. Mul on väga hea meel sind jälle näha.“

Himmler sirutas Stalinile tohutu paksu käe, Stalin surus tema kahte sõrme. „Krahv!“ müristas Himmler, märgates Hruštšovi. „Hea, et kõik korda läks.“

„Hea on see, mis hästi lõpeb.“ Hruštšov surus irooniliselt tema sõrme. „Aga lõpust on asi veel kaugel.“

„Seesama ongi?“ Himmler vaatas väikest kohvrit Stalini käes.

„Seesama ongi.“ Stalin otsis pilguga kohta, kuhu see käest panna.

„Martin.“ Himmler liigutas sõrme.

Valvur lükkas lähemale lihakonservide kasti. Stalin pani kohvri sellele ja tegi lahti. Kohvrust voogas sinist valgust.

„Mine või hulluks!“ Himmler liigutas end nagu hiigelkärnkonn ja valvurid aitasid tal püsti tõusta.

Vaevaga oma jämedaid jalgu nihutades astus ta kohvri juurde, pistis monokli lihavasse silmauku ja kissitas silma:

„Ja niisuguse toreda asja tahtis meie elektrirai tööstuslikel eesmärkidel ära raisata?“

„Heinrich, me ei tohi hetkegi kaotada,“ ütles Stalin närviliselt.

„Muidugi,“ nohises Himmler. „Martin! Tegutse!“

Valvur, kel oli arm lõual, võttis haamri ja peitli ning hakkas lõhkuma suhkrukihti, mis kattis sinist pekki. Veel keegi Himmleri meestest võttis portfelliist lihamasina ja kruvis selle kasti serva külge. Kolmas, kitsaste vurrudega valvur, pani lihamasina alla emailkausi.

„Olgu Jumal meile abiks.“ Stalin lõi risti ette.

Martin ulatas teisele valvurile tüki sinist pekki, too pistis selle lihamasina kolusse ja hakkas kiiresti vänta keerutama. Lihamasinast hakkas tulema sinist hakkmassi, see pudeneks kaussi. Martin ulatas veel ühe pekitüki ja siis veel ühe. Valvurid tegid oma tööd keskendunult.

„Kas üles sulatada ei saa?“ Stalin hõõrus väsinult meelegahti.

„Tuhande vesinikupommi plahvatus ei soojendaks seda miljondikugi kraadi võrra,“ ütles Hruštšov süngelt.

„Sa oled väsinud, Jossif.“ Himmler naeratas. „Kas meie Viini kondensaator väsitab sind?“

„Meid väsitab ootamine.“ Stalin istus kastile, milles olid sardiinikonservid. „See ööpäev... on tulnud kallimalt kätte kui pool elu.“

Himmler noogutas mõistvalt:

„Ka mina pole üldse maganud.“

Martin võttis kolm klaasi ja kolm tükki marlit. Kaks andis valvuritele, ühe jättis enda kätte, pani marlile natuke sinist pekimassi ja hakkas seda klaasi kohal ettevaatlikult pigistama. Klaasi tilkus helendavat sinist vedelikku. Tema eeskujul võtsid valvurid samuti pekimassi ja hakkasid seda oma klaasi kohal pigistama.

„Kas steriilsus on oluline?“ Stalin haigutas.

Himmler raputas pead, endal kassilik naeratus näol.

Läbinud anfilaadi, suguliige püsti ees, vajutas Hitler nikerdatud puhvetkapi puust lilleõiele. Puhvetkapp nihkus kõrvale, selle taga oli avaus. Hitler pugesealt sisse, läks mööda treppi alla ja jõudis ruumikasse halli punkrisse. Suure ja raske laua taga istusid ja tukkusid kaksteist maskeerimisriietuses meest. Märganud Hitlerit, kargas üks mees püsti:

„Härrased ohvitserid!“

Istujad hüppasid püsti. Hitler lõi käega:

„Vabalt, istuge. Otto, kannata ette.“

Tüsedavõitu ühesilmne Skorzeni hakkas selge häälega ette kandma:

„Minu füürer, siga on juba siin. Nagu te arvasitegi, kasutasid nad maalust käiku.“

Hitler peitis muiates suguti pükstesse.

„Teie füürer on veel võimeline püüdma kasse pimedas toas. Isegi kui neid seal ei ole. Kas kõik on valmis?“

„Just nii!“ Skorzeni lõi kannad kokku.

„Siis õnn kaasa, Otto. Härrased!“

Ohvitserid hüppasid püsti ja võtsid valveseisangu.

„Teie ülesanne on kaitsta ainet ja minu parimat sõpra. Ülejäänute elu mind selles loos ei huvita. Edasi!“

Ründerühm haaras automaadid ja väljus terasuksest.

Hitler istus laua taha ja tõstis telefonitoru kõrva juurde:

„Mis saalis toimub?“

„Kõik on rahulik, minu füürer,“ kandis hääl ette. „Stalin ja Hruštšov lahkusid saalist.“

„Mida Bormann teeb?“

„Sööb, minu füürer.“

„Alustage operatsiooni „Vihmauss“.“

„Kuulen.“

Hitler pani telefonitoru tagasi, märkas oma käeseljal spermatilka, tõstis käe näo juurde ja limpsas keelega sogase tilga ära.

Laual lebas „Völkischer Beobachter“ värske number. Hitler vaatas hajameelselt ajalehte. Viimastel aastatel ei olnud ta seda lugenud, pidades lehte vulgaarseks.

Numbri avaartikliks oli Bertolt Brechti pikk kirjutis „Hoiduge sülitamast vastu tuult!“

Hitler tõmbas lehe kahe sõrmega endale lähemale ja hakkas lugema:

„Meie pehkinud pseudoharitlaskond, kelle on üles kasvatanud ookeanitagused plutokraadid ning kohalikud Mandumise ja Laostumise Ahasveerused, tõstab jälle pead. Kujutledes, et ta on Purustaja Siegfried, kes on juba jõudnud end pesta „troonilt tõugatud“ Suure Rahvakultuuri lohe veres, on ta taas valmis sülitama rahvale näkku kultuurisüfiliitiku mürgist ila...“

Hitler krimpsutas põlglikult nägu ja lükkas ajalehe eemale.

Saalis mängis orkester „Armuneelmaid“, kui SS-ohvitser tuli hääletul sammul Bormanni juurde, kummardus lähemale ja ütles:

„Härra Bormann, doktor Goebbels kutsub teid telefonile.“

„Ta ju puhkab Tseilonil?“ Bormann viskas pahaselt pooliku faasanitiiva taldrikule.

„*Reichsminister* katkestas puhkuse ja jõudis äsja Berliini,“ kandis esseslane ette.

Bormann pühkis rasvaseid huuli ja tõusis:

„Palun vabandust, härrased. Edasilükkamatud asjatoimetused.“

„Martin! Kas te tõesti lahkute?“ hüüatas Eva.

„Kallis Eva, kiirkõne Berliinist. See ei võta palju aega.“ Bormann tegi kerge kummarduse ja kiirustas ukse poole.

„Võimatu on juhtidega koos elada,“ ohkas Eva, mäludes laisalt silmu.

„Kui nad on nii asjalikud?“ Von Ribbentrop naeratas.

„Ja nii temperamentsed.“ Emmi Göring vaatas naeratades Evale otsa.

„Kõik, *Reichsführer*.“ Valvur pigistas kuivaks viimase jao sinist pekimassi.

„Väga hea.“ Himmler vaatas kolme klaasi sinise vedelikuga, võttis taskust metallkarbi ja andis valvurile. „Tehke kähku.“

Valvur avas karbi. Selles oli kolm suurt süstalt. Iga valvur võttis ühe, pistis nõela oma klaasi ja hakkas vedelikku süstlasse tõmbama.

„Alustame, härrased.“ Himmler ulatas Stalinile ja Hruštšovile kummist rõhksideme.

„Aga... kui suur on doos?“ Stalin tegi lahti opaaliga mansetinööbi ja hakkas varrukad üles käärima.

„Mida suurem, seda parem, Jossif.“ Himmler sai vaevu käise oma jämedal käel üles lükatud.

„Kas olete kindel?“ Hruštšov tõmbas sideme oma küünarvarrel kinni.

„Krahv, kui ma juba midagi ütlen, siis tähendab see, et ma olen selles kindel.“

„Aga need... poisid, kas nad... tabavad otse veeni?“ küsis Stalin, vaadates umbusklikult kolme süstaldega valvurit.

„Jossif, nad tabavad mida tahes.“ Himmler pani esimesena oma sidemega kinnitõmmatud käe kastile ja surus sõrmed hiigelsuureks rusikaks kokku.

„Suur Jumal, kas ma tõesti lakkan olemast paks?“

„Ja mina saan küürust lahti.“ Hruštšov muigas närviliselt.

„See... pole üldsegi tähtis...“ Stalin seadis oma käe valmis. „Ja üldse... ma arvasin, et kõik toimub palju kohasemas olukorras... Heinrich! Ja me ei jätagi maailmaga hüvasti?!“

„Pole mahti, Jossif. Elekterdemofoob on nutikas ja salakaval.“

„Sigadus! Sigadus!“ hüüdis Stalin.

„Mu sõber, me oleme paradiisist sekundite kaugusel.“

„Kui nii, siis olen mina esimene!“ Stalin pani oma käe *Reichsführer*'i käe kõrvale.

„Jossif...“ Hruštšov hakkas närviliselt naerma. „Ma ei usu... see on... mingi täielik jamps...“

„Pea suu, lollakas!“ karjus näost kahvatu Stalin tema peale. „Süstige kiiremini!“

Valvur Martin võttis tema randmest kinni.

Äkitselt kukkusid kolmel ventilatsioonikanalil võred eest, pimedusest ilmusid nähtavale automaaditorud ja neist tuli turmtuld.

„Süstlad!“ karjatas Himmler läbilõikavalt ja varises raskelt põrandale.

Valvurid sebisid juhtide ümber. Kuid kuulid kõrvaldasid tarbetu inimmaterjali kiiresti ja täpselt. Peagi lamasid kastide vahele peitu pugunud juhtide ümber verised laibad.

Tulistamine lakkas.

Ventilatsioonikanalitest hüppasid välja Skorzeni käealused.

Stalin tõstis pea. Kaks süstalt lebas kastil, üks katkine vedeles maas. Siinsamas kõrval oli suuremas Sissul, keda kuulid olid tabanud näkku.

Stalin roomas tema juurde.

„Peremees,“ sosistas Sissul, pöörates pilgu Stalinile.

Stalin pani käe tema surmahigiga kaetud laubale.

„Peremees...“ ütles Sissul üksnes hingeõhu varal ja vappus agoonias.

Stalin puudutas sõrmega tema värelevaid huuli.

„Härra Stalin, te olete vaba!“ kostis Skorzeni hääl.

„Millest, lollpea?“ Stalin otsis pilguga Hruštšovi.

Krahv, käsi sidemega kinni tõmmatud, kiikas kuulidest läbilastud riisikasti tagant.

Riisiterad voolasid vaiksete jugadena kasti aukudest põrandale.

Hruštšov heitis ükskõikse pilgu Adžuba ja oma ninjade laipadele. Himmler liigutas põrandal ja ajas end küünarnukkidele püsti:

„Kretiinid, te lasksite süstla puruks!“

„See pole mingi probleem.“ Skorzeni tulistas talle kaks lasku pähe.

Möirates tormas Himmler tema poole. Kiire Skorzeni hüppas kõrvale, pooletonnine keha räntsatas vastu kastidest seinale. Automaaturid vajutasid päästikule, pikkides seda lihamäge tinaga. Kuid *Reichsführer* ei tahtnud surra: raevukalt nuudlikaste lammutades ronis ta nende vahelt välja, et tapjaid rünnata. Skorzeni jooksis tema juurde, pistis püstolitoru talle kõrva ja tulistas. Himmler lakkas möllamast, keeras ringi ja vaatas umbusklikult Skorzenile otsa. Too tulistas veel, veel ja veel kord.

„Sitapea,“ lalises *Reichsführer* veriste huultega ja varises Skorzenile peale.

Sedapuhku ei õnnestunud Ottol kõrvale põigata — lihamägi prantsatas talle otsa, oli kuulda luude raginat ja kärisevat summutatud karjatust.

„Korjake kokku, korjake otsekohe kokku!“ karjus Stalin, kohmitsedes katkise süstla kallal.

„Jossif, meile jätkub.“ Hruštšov tõusis põrandalt püsti.

Skorzeni röökis edasi. Üks ohvitser tulistas tema madalat otsaesist ja pööras automaadi Stalini poole:

„Te peate minema üles, härra Stalin.“

„Ma teen seda ka ilma teie automaadita.“ Stalin hoidis mõlemas käes süstalt ega pööranud neilt pilku. „*Mon cher*, oled sa kindel, et meile jätkub?“

„Doosi suurusel pole mingit tähtsust. Üks kuupsentimeeter või miljon kuupsentimeetrit — ükspuha. Himmler tahtis surmkindel olla. Nagu kõik sakslased.“

Stalin astus jalaga katkisele süstlale.

„Miks meil endil pähe ei tulnud, et sinine pekk on preparaat? Miks sakslased seda teadsid?“

„Jossif, ära piina mind...“ Hruštšov päästis sideme lahti.

„Mille pärgli päralt me seda siia vedasime? Uus relv! Uus relv! Et jagada seda elekterdemofoobiga? Kohe avaldab ta vene mõkudele tänu!“

„Ära piina mind!!“ karjus krahv, ise näost tulipunane.

Üleval Taevasaalis jätkus õhtusöök. Hiigelakna taga juba hahetas.

Orkester mängis, teenrid pakkusid desserti. Koerad olid ära viidud. Göring ja von Ribbentrop püüsid külalisi lõbustada. Doktor Morell segas neid, tekitades oma kohatute monoloogidega kerget kõhedust. Ka Nadežda istus lauas. Vestat ei olnud.

Äkitselt tuli saali Hitler ja plaksutas käsi:

„*Finita!*“

Orkester vaikus.

„Ongi kõik!“ Hitler astus laua juurde, laskis pilgul üle lauasistujate libiseda ja hakkas laginal naerma. „Jah, ongi kõik! Oinas! Oinas! Oinas!“

Göring ja von Ribbentrop hakkasid end aeglaselt püsti ajama.

„Oinas! Oinas! Oinas!“ karjus Hitler.

„Kus?“ küsis Morell siiralt.

„Minu füürer...“ pobises von Ribbentrop.

„Ongi kõik!“ Hitler laskus põlvili, heitis pilgu sädelevasse lakke ja löi risti ette. „Suur Jumal, see sai teoks!“

Hukkunud Skorzeni võitlejate saatel tulid saali Stalin ja Hruštšov. Vanemohvitser läks põlvitava Hitleri juurde ja ulatas talle kaks sinise vedelikuga täidetud süstalt.

„Sai teoks,“ sosistas Hitler, võttis süstlad enda kätte ja surus need vastu nägu.

Saali tuli Vesta uues kleidis, nüüd oli tal seljas piimvalgest sametist õhtukleit ja õlgadel lühike valge nahkjakk. Tema juuksed olid palmikusse pununud.

Nähes, et isa seisab automaaditorude ees, seisatas temagi.

„Sai teoks...“ sosistas Hitler saali surmavaikus.

„Isa... mida see tähendab?“ Vesta läks isa juurde.

„Kõik on korras,“ ütles Stalin mornilt, tütrele otsa vaatamata.

Kostis summutatud oigamist, valvurid tõukasid saali Bormanni. Ta oli alussärgi väel, käed raudus, suu kinni kleebitud. Nähes põlvitavat füürerit,

prantsatas ta põlvili ja roomas mõrisesed tema poole. Kuid Hitler tõusis kergejalgselt ja hakkas saalis aeglaselt ringi kõndima, süstaldelt pilku pööramata.

„Sinine veri... aga mitte uus relv.“

„Adolf, sa teed praegu vea,“ ütles Stalin.

„Siga,“ sisistas Göring, vaadates vihaselt Bormanni, kes roomas mööda põrandat ja mõrises.

„Lihunikud!“ Hruštšov kõverdas põlglikult huuli.

„Ainult veri... ainult uus veri päästab maailma...“ sosistas Hitler.

Äkki võttis Nadežda oma käekotist käsigranaadi, tõmbas kohmakalt splindi ära ja viskas granaadi Hitleri poole. Vesta hakkas kiljuma. Valvurid vajutasid automaadipäästikutele, kuulid tungisid Nadežda kehasse.

Granaat kopsatas vastu Hitleri selga, pörkas eemale ja jäi põrandale pöörlema. Hitler vaatas rahulolematult sinnapoole, kust kostis automaatide raginat, ja nägi mahavajuvat Nadeždat.

„Granaat!!“ hüüdis Göring.

Hitler keeras pead siia-sinna, otsides pilguga põrandalt granaati. Niipea kui tema helesinised silmad peatusid granaadi mustal ribilisel kestal, kostis plahvatus. Malmitükid tungisid läbi Adolfi keha, plahvatuslaine paiskas ta pikali. Üks süstal lendas kildudeks, teine jäi füüreri kätte.

Stalin tõukas valvuri kõrvale ja jooksis Hitleri poole. Esseslaste automaaditorud pöördusid tema suunas. Jooksu pealt viskus Stalin poleeritud marmorist põrandale ja libises üle põranda agoonias viskleva füüreri juurde. Automaadid tärisesid. Kuid kuulid lendasid üle Stalini, murendades seinte sinist jaspist. Stalin pörkas vastu Hitlerit ja haaras tema käest süstla.

„Katsu sa!“ Hitler klammerdus süstla külge.

Stalin torkas nõela endale silma.

„Ainult mitte ajju!“ kähistas verine füürer Staliniga võideldes.

Stalin haaras tal kätest kinni, võttis peaga hoogu, toetas süstla kolvi vastu Hitleri otsaesist ja vajutas. Nõel läks silmamunast läbi ja torkas läbi silmakoopa luu. Sinine pekk tungis Stalini ajju.

„Sa ju ei tea...“ Hitleri huultele kerkisid verised mullid. „Kremlis lihunik... sa ei tea mitte midagi...“

Stalini aju hakkas kasvama.

Juhi pealuu raksatas.

„Mina... mina!“ jõudis Stalin vaid öelda.

Aju purustas kolba, paisus valge-roosa kerana, ulatus seina ja lauani. Laud vajus ringirabelevatele külalistele peale ja mattis nad enda alla, sein pragunes. Aju kerkis Taevasaali laeni. Lagi ragises. Valvurid ja ellujäänud külalised panid saalist jooksu. Seinad varisesid kokku. Seejärel kukkus alla lagi. Kogu lossist käis värin läbi. Aju kasvas ja lõhkus hoonet. Gooti võlvid purunesid, marmor ja tellised kukkusid alla, tõstes tolmutpilvi. Katuse vaskplekk läks kummi ja lõhkes. Aju kerkis maja kohale, tõusev päike sädeles selle tihketel käärudel. Kõrvulukustav mürin raputas lossi ja see varises

tolmupilvedes põrmuks. Aju mattis tolmuks varemend enda alla, laienes üha ning jõudis põlise okaspuumetsani. Puud murdusid raginal, häiritud lumi tõusis pilvedena õhku. Aju lõmastas Bormanni maja, tõukas kuristikku Göringi villa, litsus vastu kaljut puruks hotelli „Zum Turken“. Varsti oli Stalini aju katnud kogu Obersalzbergi platoo. Aju roosakaslillad servad vajusid üle platoo serva. Alpides kaikus kõmin. Mägedelt söötsid alla lumelaviinid. Hullunud lambad ja inimesed langesid kuristikku. Linnud visklesid õhus. Mägijärved tõusid üle kallaste. Aju paisus. Mägi, millel see lasus, lõhenes ja langes kokku. Aju varises alla. Maavärin kandus mööda Alpe Linzist Bodeni järveni. Tolmupilv tõusis vankuvate tippude kohale. Aju paisus. Ajukäärud kooldusid, kerkides mäestiku sinitaevasse, maa peal roomas edasi tihe vari, kattes linnad ja külad. Peagi oli see Müncheneri juures ja pool tundi hiljem ragises unine linn Stalini väikeaju all. Otsmikusagarad söitsid lõunasse, nihutades Alpe paigast ja tõugates neid Aadria merre. Hallikas väikeaju ronis visalt põhja poole, mattes enda alla tukkuva Saksamaa. Parem ajupoolkera liikus läände, rulludes üle Prantsusmaa põldude, vasak pani vappuma Ida-Euroopa. Maailma kohale kerkis särav lilla kuppel. Keskpäevaks puudutas see juba pilvi. Kella kolmeks oli parem poolkera tõuganud Atlandi ookeani hirmust sõgeda Lissaboni ja vajus ise linnale järele, kergitades üles kilomeetrikõrguse laine. Vasak poolkera litsus puruks Moskva ja Peterburi, jõudis Uurali mägedeni ja lükkas neid edasi mööda Lääne-Siberi tundrat, pühkides igikeltsalt viimase kui mullaraasu. Väikeaju tegi maatasta Skandinaavia ja varises Põhja-Jäämerre, häirides tuhandeaastaseid jäävälju. Maa Viimase Päeva lõpuks oli Stalini aju matnud enda alla pool maailma. Teine pool kadus vee alla. Ööpäev hiljem kaldus Maa Stalini aju raskuse all oma orbiidilt kõrvale ja tõmbas Kuu enda külge. Kuid 3598 ööpäeva pärast ületas aju diameeter 112 korda Päikese oma, aju purustas Päikese 876 076 vedelaks tükiks ja imes need endasse. Endistest päikesesüsteemi planeetidest said aju kaaslased, kuni nad samuti temale langesid. Jossif Stalini aju täitis ajapikku kogu maailmaruumi, neelas endasse tähed ja planeetid. 126 407 500 aasta pärast muutus aju mustaks auguks ja hakkas kokku tõmbuma. 34 564 007 330 aastat hiljem oli ta kokku surutud Jossif Stalini loomuliku aju suuruseks. Kuid juhi aju mass oli 345 000 korda Päikese massist suurem.

Vene keelest JÜRI OJAMAA

Nikolai Jefimõtš elas oma naisega pikka aega minu tädi Ira juures Zasuhhini tänava puumajas. Ta oli üürnik, kes kord kuus maksis elamispinna eest sularahas.

Nende inimeste elu, kel ei ole isiklikke ega kommunaalseid elamispinna ruutmeetreid, on kurb, murederohke, ebakindel ja ebaselge. Neid vaevavad segased püüdlused ja kahtlused, nad tahaksid kolida paigast paika, vahetada nii tegevust kui ka tegevusvaldkonda. Nad igatsevad õnne, aga lähevad hoopis kinno, ja siis igatsevad nad jälle õnne.

Võtame näiteks Nikolai Jefimõtši. Ta oli oma ala meister. Usin metallitöoline. Kes oli terve oma elu midagi neetinud, sulatanud ja jootnud. Treinud.

Ega ta muidugi polnud terve eluaja treinud. Esiteks sattus ta sõjajärgsete tühiste kuritegude eest Siberisse, kuid amnesteeriti 1954. aastal.

Neil aastail lonkis meie linna tänavatel ringi tuhandeid amnesteerituid. Nad lonkisid ringi, söid, magasid põõningutel ja keldrites. Ja nende endiste vangide tõttu läks linnakodanike elu hulga keerulisemaks. Harva söandas mõni rahumeelne uljaspea talvel hilisõhtul kodunt lahkuda, sest kõik teadsid: ükskord läks üks naisterahvas õhtul kella üheksa paiku viieks minutiks välja ja talle tulid vastu vatikuuega mehed, kes võtsid naisterahval kõik üleriided seljast ja kella ka ära. See juhtus Tarakanovkas lihakombinaadi juures. Naine jooksis Surikovi silla poole, sest nägi seal laternate valgust ja mingeid inimesi seisemas. Nende juurde ta jooksis.

„Kodanikud!“ karjus naine. „Mind rööviti paljaks! Oi! Näete! Näete, seal nad jooksevad. Ma jätsin nende näod meelde.“

„Sa jätsid nende näod meelde?“ küsiti tema käest.

„Ma nägin neid! Nägin küll! Nad võtsid mu talvemantli ja karakullmütsi.“

„Ja kui sa neid uuesti näed, kas siis tunned ära?“

„Tunnen küll! Miks ma ei peaks tundma,“ vastas naine ohtu aimamata.

Ja samal hetkel tõmmati naisel kindaga üle silmade ning ta nägu läks verest punaseks, sest kindas olid žiletiterad. Noh, üleni verine naine komberdas kuidagimoodi Stalini prospektile, kukkus maha, ja sealt olevat keegi ta lõpuks leidnud. Naine jäi pimedaks, aga jõuku kätte ei saadud. Jõugu nimi oli „Must kass“. Siber-54.

Veel jutustati lugusid kinnipüütud lastest, kes riputati metsas oksa ja keda lõiguti noaga, lasti veri välja ja koguti kolbidesse.

„Milleks?“

„Aga selleks, et anda need verekeskusesse ja saada selle eest suurt raha.“

„Ära aja jama!“

„Ei aja ma mingit „jama“. Ma ütlen sulle, lapsed püüti kinni, riputati metsas oksa, löödi nuga sisse, lasti veri välja ja koguti kolbidesse.“

Nikolai Jefimõtš ei tegelenud selliste asjadega, ei tundnud isegi huvi ega osalenud. Jumal hoidku! Vastupidi, kui tema oleks midagi sellist näinud või kuulnud, oleks ta kohe lärmi löönud ja isiklikult miilitsa välja kutsunud.

Tema ei tundnud üldse millegi vastu huvi. Nikolai Jefimõtš arvas, et ta oli ka laagrisse sattunud täiesti juhuslikult, sest tegelikult polnud ta süüdi. Mina ei tea. Süü on minu väikesele arule nii libe ja segane mõiste, et mina küll ei julge seisukohta võtta, kas Nikolai Jefimõtš oli süüdi või mitte, kuna mina neid asju ei jaga ega valda. Ei tea. Ja ega lõpuks see süüdiolemise või mitteolemise fakt polegi antud juhul oluline. Oluline on see, et pärast amnestiat sai temast väga rahumeelne inimene, kes igatses õnne ja asus tööstusesse tööle, et leida rakendust oma kuldsetele kätele.

Ja tal oli ka naine, kes pidas kolhoositurul tööstuskaupade kioskit. Jelena Demjanovna. Hüüdnimega Demjan.

Naine oli kurt, see tähendab, et õige vähe ta ikka kuulis, aga siis pidi väga kõva häälega talle otse kõrva sisse karjuma.

Oma kurtust üritas ta vahel varjata, tegi näo, et kuuleb kõike — karjutagu siis kõva häälega või räägitagu tasakesi.

Selline varjamine lõbustas Nikolai Jefimõtšit. Aeg-ajalt tegi talle nalja naist roppude sõnadega sõimata. Tegi lihtsalt nalja. Ja kuna naine ei kuulnud mitte midagi, siis läks kõik omasoodu: Nikolai Jefimõtš sõimas naist, Demjan ei kuulnud, ajas niisama juttu ja siis ajas ka mees temaga juttu, aga niipea kui Demjan selja pööras, sõimas mees teda jälle ropult.

Abikaasade välimuse kirjeldamiseks pole erilist meisterlikkust ega inspiratsiooni vaja. Suurt kunsti pole ka tarvis. Peab ütleva, et abikaasad olid nii välimusest kui olemusest üsnagi närused.

Ja isegi nii paljude aastate järel on nad erakordselt selgesti mu silme ees.

Mees on keskmist kasvu. Mees nagu mees ikka. Riietus ei hakka silma, on lihtsalt hall. Nikolai Jefimõtš käib riides täpselt nii nagu teisedki. Nagu teistel, on ka Nikolai Jefimõtšil kirsasaapad ja vatijope, püksisääred on ka tingimata saabastesse topitud nagu teistel. Aga kui müügile tulid torupüksid ja paljud hakkasid neid kandma, siis muretses ka Nikolai Jefimõtš endale sellised.

Tavaline riietus — ei hakka silma, hall. Tavaline inimene — ei hakka silma, hall.

Ka Demjani kohta pole kuigi palju öelda: kuna tema oli veel ka kurt, siis ta suurt esile ei tükkinud. Kandis kõige paremat sellest valikust, mis tema tööstuskaupade kioskis müügil oli, ja ei uskunud, et kuulmisaparaat on üldse olemas. Arvas, et selline aparaat on petukaup, ajalehtede ja ajakirjade väljamõeldis.

Tädi Irale olid nad väga kasulikud. Esiteks kui üürilised, kes elamispinna eest maksid, ja teiseks kui inimesed, kellel oli juurdepääs defitsiidile. Mulle näiteks muretses Jelena oma müügiputkast kirsasaapad number kolmkümmend viis. Mu kinganumber oli tol ajal kolmkümmend viis ja ma käisin Surikovi-nimelise algkooli teises klassis.

Nende kooselu polnud eriti sõbralik, aga nad magasid alati koos. Nad olid niimoodi harjunud ja ega muud võimalust polnudki, sest nende elamis-

pind kujutas endast vineervaheseinaga eraldatud ruumi mõõtudega kaks korda kolm meetrit, kokku kuus ruutmeetrit. Vineer, tōsi küll, ulatus laeni. Selle kohta ei saa ühtegi halba sõna öelda.

Aga nende kooselu polnud eriti sõbralik. Ilmselt sellepärast, et nad panid pahaks teineteise mõningaid inetuid harjumusi.

Näiteks meeldis Nikolai Jefimõtšile väga kükitada, selg vastu seinu, ja mahorkaplāru kiskuda. Ja veel oli ta valmis viina viskama kõigiga, kes vähegi soostusid temaga viina viskama. Seejuures jōi ta tavaliselt maha kogu oma palga.

Karistuseks jättis Demjan mehe söömata, ja kui andiski süüa, siis mingit möginat, mis oli kokku keedetud jahust, kartulitest, veest ja hirsist. Liha-kraamiks oli haisev kollane pekk. Nikolai Jefimõtš sai kuskilt seda pekki pidevalt, kuid selle kvaliteet jättis soovida.

Hingematvad aroomid heljusid köögis, kui Demjan perele toitu tegi, ja ka veel tükk aega pärast seda toimingut.

Mōistagi pani Nikolai Jefimõtš seda pahaks.

Teda ärritas ka fakt, et niipea kui kurt naine oli väheke viina võtnud, kukkus ta grammofoni saatel häbitult tantsu vihtuma ja loopis jalgu, nii et sirellillade aluspükste sääred paistsid. See ärritas küll pisut vähem kui haisev söök. Veel tegi talle tuska see, et naine sai oma müügiputkas musta raha kõrvale panna ja viis selle hoiuraamatu peale ning oli raamatu tema eest ära peitnud. Ise tegi veel näo, et seda musta raha poleks nagu üldse olemaski.

„Sihuke madu-uss võiks veel ühe neljakümne seitsmenda aasta reformi kaela saada,“ torises Nikolai Jefimõtš. Ta ei saanud aru, et hoiukassas on raha kaitstud kõikide reformide eest. Ja Jelena raha, kui tal seda muidugi üldse oli, ei kaota oma väärtust kunagi.

Nii nad siis elasidki. Aeg-ajalt võis abikaasade omavahelistes suhetes tähele panna jubedaid sallimatuse kataklüsme.

Vana-aasta õhtul enne 1956. aastat ütles Nikolai Jefimõtš:

„Demjan, paneme õige kukeroju patta.“

Aga naine ei kuule.

„Paneme kukeroju patta?!“ karjub Nikolai Jefimõtš.

Ei kuule.

„Keeda mulle kukk ära, raisk! Saame vana-aasta õhtulgi kõhu täis!“ rōökis mees naisele otse kõrva.

Naine ei kõssanudki.

Oli natuke aega vait, ja siis ütles:

„Ära loodagi. Tuleb uus aasta ja uuel aastal on ka vaja süüa.“

Nende sõnade peale läks Nikolai Jefimõtši nägu üleni punaseplekiliseks ja ta tahtis Jelenale taburetiga äiata.

Kōnelus toimus köögis. Väike ja väle Demjan hüppas kähku pliidi juurde, haaras sealt keeva teekannu ja virutas sellega vapralt Nikolai Jefimõtšile vastu pead.

Keeva veega kõrvetatud mees kargles tulist kurja vandudes siia-sinna. Ta lõhkus köögisisustust ja rōökis. Ukerdas nurki pidi ja tagus jalaga seinu.

„Löön su maha!“ ulgus Nikolai Jefimõtš.

Demjan lipsas hiirvaikselt köögist välja ja mu tädi peitis ta keldrisse. Keldriluugi peale lohistati igaks juhuks kummut. Uut, 1956. aastat võttis Demjan vastu kartulite ja kapsatünnide seltsis.

Nikolai Jefimõtš vantsis mööda korterit ringi ja kordas kaeblikult, et nagu ta naise üles leiab, nii kohe ka maha lööb.

Mehe silmnägu mähiti vati ja marli sisse. Ta kondas mööda korterit ja otsis Jelenat, pilk vidukil. Ise nägi välja nagu mardisant.

Demjan redutas seeaeg keldris. Aga kui kaua sa seal ikka istud? Naine ootas ära 2. jaanuari 1956, kui Nikolai Jefimõtš läks tööle. Ja siis arvas naine, et tühja kah, ta paneb selle kuke patta. Oma müügiputkasse ta sel päeval ei läinud.

Kukk oli neil tõepoolest olemas. Õigemini, neil olid alguses nii kukk kui kana. Demjan lootis, et kana saab selle kukega tibud ja haub need välja. Tibud kasvavad suureks, hakkavad munele. Demjan saab endale suure hulga mune. Tuleb tahtmine — sööb munad ära. Tuleb tahtmine — müüb kui ülejäägi kolhoositurul maha.

Möte oli ilus. Kahjuks ei tulnud sellest midagi välja. Esiteks sellepärast, et kukk oli üks igavene nohik. Kana ta ei tallanud, istus päev otsa õrrel, suled turris.

Kana jälle võttis kätte ja kärvas novembrikuus teadmata põhjusel maha. Kõndis ja kõndis oma kuudis ja siis äkki olid koivad taeva poole. Tõmbles natuke, jäi kangeks ja läks siniseks. Tõesti imelik, kui kiiresti see kana maha suri!

Demjanil olid muidugi teatud kahtlused. Muuhulgas kahtlustas ta kas tädi või mind. Oma kahtlusi ta välja ei öelnud. Ei öelnud välja seepärast, et ei saanud ka ise hästi aru, miks oleks kellelgi tarvis olnud tema kana mürgitada.

Nii jäigi alles ainult kukk, keda Nikolai Jefimõtš tahtis korduvalt patta panna, aga Jelena ei lasknud.

Ja nüüd, 2. jaanuaril 1956, otsustas Demjan lõpuks kuke patta panna ja asus teda keetma. Nikolai Jefimõtš läks sedaaegu tööle tehasesse, kus ta tegeles metallitööga.

Tehases võttis ta kuullaagri võru, raius pooleks, õgvendas ära, tagus haamriga siledaks, karastas ja lihvis. Ülejäänud päeva siuhkas endist võru viiliga.

„Nikolai Jefimõtš, ega sa viimati endale tööajal tera tee? Pärast pühi kuluks hoopis väike peaparandus ära,“ ütlesid talle sõbrad töölised.

Morn Nikolai Jefimõtš ei vastanud midagi, vaid jätkas usinalt viiliga siuhkamist.

„Jäta järele, Nikolai Jefimõtš. Mis sa tast ihud. Vaata, et sa ise seda nuga ei saa, Nikolai Jefimõtš,“ manitses üks mõistlik mees, kes alati kõike nii hästi ette teadis, et elas pidevas hirmus vastu vahtimist saada.

Nikolai Jefimõtš ei kuulanud kahjuks kedagi. Ta oli kindlalt otsustanud kasutada äärmuslikke meetodeid oma naisest pääsemiseks.

Terve kodutee püsis Nikolai Jefimõtši näol salapärane muie. Ta peatus lummetuisanud trepil ja vaatas korra ringi.

„Eluajaks vabodus läinud,“ pomises Nikolai Jefimõtš ja astus uksest sisse.

Sees märkas ta, et vineerist vaheseina taga ei haisegi praetud kollase peki järele ja et seal, vineerist vaheseina taga, valitseb koguni suur puhtus. Vineerist vaheseina taga on valge. Vineerist vaheseina taga on laual pudel viina, heeringasaba, vorst ning kurgid. Ja kastrul, kastrulist aga kerkib kukesupi auru.

Sellest aurust sai Nikolai Jefimõtš aru, et ta on saavutanud täieliku ja lõpliku võidu oma naise üle. Mis tähendab, et võib-olla saab ta endale ka hoiuraamatu, kui seda muidugi üldse olemas on. Ärakõrvetatud silmnägu on selle kõrval täitsa tühi asi.

Mees istus laua taha, kulm kortsus, ja mõirgas:

„Demjan!“

Naine kasvas silmapilk otsekui maa alt välja.

„Olen siin. Ma olen siin.“

Vaikne ja arglik Jelena.

„Istu maha! Hakkame õige võtma, laseme käia!“

Just seda nad tegidki — istusid maha ja lasid käia. Võtsid. Justament sedamoodi — istusid, jõid, sõid. Tegid poolikule põhja peale ja alustasid teist. Lõpuks jõudsid ka kukeni. Kukk tõsteti kastrulist välja ja ta oli imeilus.

Siis võttis Nikolai Jefimõtš taskust noa, näitas naisele ja selgitas, mis naist oli oodanud. Naine suhtus kurjakuulutavasse esemesse sedavõrd siira aupaklikkusega, et see tegi Nikolai Jefimõtši meele heaks. Mees andis noa naisele ja naine löikas noaga üksteise järel lahti kuke ühe kintsu ja teise, ühe tiiva ja teise, kaela ja päänipu.

Nad sõid seda kukke poole ööni, ja kui kell lõi kaksteist, olid abikaasad lõplikult täis ning vajusid magama riideid seljast võtmata.

Nüüd on nad vanaks jäänud ja käivad vaevu-vaevu. Minu tädi juures nad enam ei ela. Tädi maja lammutati ja kõik elanikud majutati korteritesse laiali: Demjan ja Nikolai Jefimõtš said ühetoalise korteri viiendasse mikrorajooni.

Aeg-ajalt ma kohtan neid tänaval. Nad kõnnivad vaevu-vaevu ja hoiavad teineteisest kinni.

Jah, üks ta ole, nüüd on elugi hoopis teine: vanad majad on lammutatud, ümberringi on uued ja kõrged, igas majas gaas sees, valgus ja värvid, liftid, kahhelplaadid vannitubades, rõdud ja kuum vesi. Keldrid ja põrandaalused panipaigad on kadunud, keegi ei pea linnas kukki ega kanu, poodides on müügil kõiksugust kaupa, ümberringi on asfalt. Õhtuti võid tänaval vabalt jalutada, kohtad sõpru ja tuttavaid.

Nii kohtan ma aeg-ajalt ka vanapaari. Nad kõnnivad vaevu-vaevu ja hoiavad teineteisest kinni.

Niimoodi see kukk ära söödigi...

Vene keelest INNA LUSTI

EPIDAUROSESSE!

Epidaurosesse Epidaurosesse
 kumiseb mu kõrvus päästev mõte
 kui puuriv valu peas lõhkeda tahab
 Epidaurosesse Epidaurosesse
 kus on Asklepiose pühamu valuvaigistavad varemed
 kus on päästev kepp ja raviv madu
 Oo Asklepios Sina kes Sa aitasid
 haigeid ja haavatuid mida teed Sa nüüd
 kui Kristus on Su pühapaiga varemeteks muutnud
 kus on Su kepp ja Su madu
 Ta on saatnud mulle karistuseks ja painajaks
 inimkäte poolt piinava valu
 kirurginoast lõhutud närvis
 ainult Sina veel auväärt habemik Asklepios
 võid mind päästa ja tervendada
 ime teel aastatepikkusest
 nürist ja tüütust valust
 mis kibestab mu hinge
 ja närib närvetuks mu vaest
 kunagi nii rõõmsat narrikuljustega südant
 Epidaurosesse Epidaurosesse
 langeda Su templi varemete ette
 palun pisarsilmi Linna Kultuurkapitalilt
 toetust viis tuhat krooni sõiduks Kreekasse
 ja saan oma taotlusele vastuseks
 viissada krooni laenu
 ühelt Kultuurkapitali Nõukogu helde südamega liikmelt
 mille eest sõidan
 kord bussiga Tallinna ja tagasi
 käin ära imearst N-i vastuvõtul
 kuid imet ei sünni
 see sünnib vaid Epidauroses Epidauroses
 kus on Su päästev kepp ja raviv madu
 kinnitan endale
 ja kirjutan uue avalduse
 millele tuleb ametlik vastus:
 „Iga vald katku ja toitku ise oma sandid!“

VALLA KEISER I

Üks keiser oli maata
ja ilma majata
ei sellist keisrit Saksas
või Venes vajata

sel keisril koht on Eestis
just Kambja vallale
ta passib ärge koeri
tal saatke kallale

sest teisi pükse jalga
ei ole võtta veel
kuid süda on tal vapper
ja murdumatu meel

kord keisririik taas tuleb
ei tulemata jää
sest kogu aeg on olnud
ju Eesti keisri käes

VALLA KEISER II

Oh Kambja su põllud ja nurmed
mis uppumas umbrohu alla
mu keisririik vaene ja kurb
tee serval tuultele valla

see vald ta künkad ja kingud
jäänd Jumalast ilma nii kaua
ta kummardand seni vaid keisreid
kes surnuaial on hauas

kui kadunud hiilgus ja au
on nende säravalt troonelt
ja ajanud piitsaga tööle
uus maine isand taas toorelt

siis tõsta üles sa silmad
kus taevas on pilved ja päike
ja usu ja looda Ta peale
mu keisririik armas ja väike

COGITO

Hannes Varblane
 kirjutas võimust ja vaimust
 „Linnalehes“
 nii julgelt ja tabavalt kirjutas
 et võim kõrvaldas
 järeltensuuri korras
 isegi rubriigi
 milles ta mõtteid avaldas
 nii võimsalt tegutses
 nagu tankiga sõitis vaimust üle
 kapitalistlik võim
 üliliberaalses poolkriminaalses
 riigis
 „Bljäd! Jolki-palki,
 jobanõi intelligent!“
 mõtles tema

VENE ARMASTUS

25. märts

Kuhu siis oh kuhu siis
 viivad rattad sinu siit
 nõnda armsalt kodumaalt
 Püha Maale — Siberi
 see on venelaste viis

see on nende arm ja õnn
 seda tundku tirts ja põnn
 koonduslaager traataed ees
 Vene suures südames
 armastus on sinule

SEKS EESTI MOODI

Ütle mulle Jaagup kallis
 miks su habemes on hallid
 kasvand karvad karedad
 mida vanglaski veel neiud
 ihalevad saledad
 oh su saatust haledat
 Aga sa ei hooli neidest

noorist ega vanadest
Önnepalu „Piiririiki“
sirvid naril lamades
see su piibel see su usk
kui on tulnud hingetusk

Refrään: Ropp ropp on elu Eestis
kaunis aga „Piiririik“
ilmutatud eesti rahval
imeline armu liik

LAUL ISAMAATA RIKKUREIST

Kui saaks lõpuks püherdada
puhtas kullas mammonas
sellest lõbust pühendada
hümni oma isamaal
Kui saaks eesti nime korda
muutuks peenemaks ta pilt
Mika Häkkinen Michael Jordan
esitleb end ta peas kilk
Kui teaks ingli keeli saata
rõõmusõnum *e-mail*'il
taeva läbi nõelasilma
ronind paksul kaamelil
Kus on rikka isamaa?
Issand, rikast avita!
Pressi punni nõelasilmast
süütu puhta lehena
paradiisi läbi ta
abivalmis mehena

TÄNULAUL

Tänu peaministrile tänu presidendile tänu
tagasi saan oma mõisa
oma lossi ja talupojad
lahti tehke nüüd eesti naised
oma kojad kust sünnivad
Kalevite kanged pojad
tagasi saan oma mõisa
oma lossi ja talupojad
(Aga kurat võtaks
mida ma nendega peale hakkan?)

KELLEGI KIISULE

o anarhia. sind vaid sind. lüüa riimiga. hommik hommikute
 põrgus

nõrgus tühjaks tähendusist, nüüd on hommik vaba. saba suus.
 kivi kõva sai. märtsis saabuski mai! o, oakene,
 sõsar väike! mu kadunud kõrvarõngas sinu kõrvas kui hiir
 siili suul. me kaelades helmeid helendab, suus ja silmis
 mis, säääl paistab. säääl paistab üks sigaret! üks väike
 oopiumivaba O. (o, mitte null). üks kiriklik tsirkus
 paistab säääl

kumendamas — kõikide osapoolte osavõtul. o! o—o! vaata aga
 vaata.

vaata aga vaata! leia ja leina. o anarhia. sina vaid sina
 (taevane — lillede mäss). hommik nõrgus tühjaks.
 lootusetult vaba

tugitool (o—o) (kõlab kuidagi nii nagu o—ok — oo)

•

kuu väikesed varesepojad oskasid kaa juba rääkida.
 ma kuulasin ja püüdsin kuulatada kuidas

puuvõrad paljad peegelduvad silmist läbi — seal on
 harali, seest pehmed linnupesad. ja õnnelik lõpp.

ja ma arvasin, et sa arvasid, et mee võime korraks
 peatada valgumast neist pragudest siin. aga
 mesi valgus valgus valgus linnuteeks, valgus valgus
 meeks ja võibolla mesilind mäletas. — valgusest valgus
 häbi.

•

maa ei tea, kui palju on kasse
ämblikuvõrgus mu toas. ma ei tea.

kui palju on kasse? olles kasside loorloorloor
ses, õige kergelt mürgitatud õhus,

meepurk laual. hea või vilets mesi?
maa ei tea, ma ei tea, kätelt

nõrgub hommikune silmapesuvesi.

•

veristame
homseks talle,
oma südant talle
süüks pannes.

mul oli puudus, ühtlasi
veepuudus ja ühtlasi
hapnikupuudus.
ülejäanud puuduste konstruktsioon
oli tegelikult
liiga raske tegelikult
mulle. see oli süü.

süü naerda
sobimatuil põhjusil või
asetada puhas potikaas
liiga vasakule. või
unustus, et kell oli
täpselt kolm.

aga ma mõtlesin
(sel ajal) et see on tõesti
väga suur kirik.

või et kuidas see luik
meie hauale sai. (ise)
veidralt naeratades.

mu lemmikluuletaja
tappis end kolmekümneselt,
ta oli naine
ja ta teguviis
kõlbmatu.

ta süü
rahustab mind. (murr
potikaane küljest tükikese,
ja poetan). valgus
neelab ta ühe silmapilguga.

JAAPAN

ja hakkas teda meenutama — meenutama —
sellest hetkest peale.

ja hakkas teda meenutama — sellel kevadel hakkasin
meenutama
kirsipuud, mis mu akna taga õitses.

ma vaatasin ja püüdsin meenutada.
keha pidi kergeks saama nagu sigareti suits,
ja sigaret pidi olema kergete sõrmede vahel.

ja silmad pidid olema ühekorraga avatud ja suletud,
ja lapse juttu pidi kuulama ja talle vastama —

meenutama pidi, vastust. ja söömata pidi olema —
meenutama — meenutama — seda õitsevat puud.

meenutama pidi — meenutama — sellest hetkest peale.

sellest hetkest peale.

•

kumba ma palun? — kui palvete vaikne vesi
niigi vaibub vaid kuristikku. kumba ma talun
läbi öökasvude hämaruse, läbi me palvete helmeist
lükitud öö — kui kobaruss sinu kõrva ääres

vaevleb ja viskleb, lõvinäoga kiskja äramanatud silmist
jäab üks, rähmast hall, siiski jälgima sind
alatiseks. — kellele ma ütlen selle esilemanatud saladuse
kerge põhja, mis jaaniussid läitis?

NÄITLEJA ELU KEVADEL

Sõnajalgade kõrisõlmed jõnksatavad.
Ja ongi kevad.
Nii lihtne, et piinlik hakkab.
Avalik või salajane, ainult selles on vahe.

Kell üks öösel jääb kääbus tukkuma.
Tal pudeneb ajakiri käest,
mis sa hing tahad teha.

Kevadine paiseleht Tartu turu väravas.
Ongi näitleja elu.
Ja asi tahe.

Kas kuutõbi on kohalik või kohaldatav?
Teatrisadam või sadamateater.

SUVE SÜDA ON MURTUD

Kalade ja lindude lahutamise pärast,
õgujoonelise jahmatuse pärast,
koeranaelte tõttu
Su käik kui lõpmatuse märk.

(Merevaik on vaikne paik.)
Ohtlik. Läbematu. Aga sügav.
Tuhandite värk.

(Su mõrkjas maik.)
Tokid õitsevad vana maja nurgal
(Vaikne paik kui merevaik.)
ja roosid lõhnavad puskari järele.

Su esmailmumise lõplik jätk on isevärk.
(Üks kirbe laik.)
Pikk ohe-
lik.

ELAMISE TIGUSUS

Imed inimese nimelised,
pröks, pröks, pröks.
Ebaküdoonia hurmmagus,
see on alguses,
siis tuleb liilia kõrkhõrk,
mõtted ja teod,
rahutus,
varjutamas õnnetuse maitset
tugevama õigusega.
Pröksti.

Oleme tigude tallajad,
inimese nimelised,
imelised.
Toho-oja Anton ja tema minia.

ORFEUSE OHVERDAMINE

Mets hõreneb ja meri vait
(silm sõgeneb)
teel koeralaip
— aga taeva täna ei saa.

Sügise torud tuleb läbi puhuda, et
häälsaaks viimati vägev
— aga talv kui kookon ta sees.

Ülbuse vedrud võivad ära kuluda, sest
meel on öösiti äge
— aga laeva enam ei tule.

mandaliet, mandaliet, min geselle chômet niet!
min geselle, min geselle, min geselle chômet niet

Mis saaks küll Sibeliuse ausambast ja mihkclipäeva lambast,
kui Sind ei oleks,
nurjatu?

VEERA PAVLOVNA ÜHEKSAS UNENÄGU

Siin me võime näha, et solipsism langeb kokku puhta realismiga, kui ta on täpselt mõtestatud.

Ludwig Wittgenstein

Perestroika murdis Tveri bulvari peldikusse sisse mitmest suunast korraga. Kunded jäid kabiinidesse kauemaks, lükates edasi lahkumist juba õige kartmatutest ajaleheräbalatest; väikeses kahhelkividest eesruumis parvlevate homode kivinenud nägudel mängles nagu kevadvalgus ammuoodatud ja alles kauge, kuid nüüd ometi kindla vabaduse eelaimus; valjemaks muutusid ropendavate monoloogide need osad, kus peale Issanda Jumala võeti ette partei ja valitsuse juhid; vee- ja elektrikatkestusi hakkas juhtuma sagedamini.

Ega keegi neist, kes sellesse kaasa olid kistud, ei saanud õieti aru, miks ta toimivas osaleb — mitte keegi peale meeste tualettruumi koristaja Veera, ebamäärases vanuses olevuse, kes oli täiesti sootu nagu ka kõik tema kolleegid. Alanud muutused olid Veerale mõneti üllatuseks — kuid ainult nende alguse täpne kuupäev ja ilmingute konkreetne kuju, aga mitte nende lähteallikas, kuna see lähteallikas oli tema ise.

Kõik sai alguse sellest, et ükskord päeval ajal ei jäänud Veera esimest korda elus mõtlema olemise mõtte üle, nagu oli tavaliselt varem teinud, vaid mõtles selle saladusest. Tagajärg oli niisugune, et ta pillas lapi pange, tumedasse seebivette, ja tõi kuuldavale umbes nagu vaikse „ah“-häälsuse. Mõte oli ootamatu, võimatu taluda ja ei tulenenud kuidagi millestki, mis oli ümberingi — ta lihtsalt tuli äkki pähe, kuhu teda keegi polnud kutsunud; ja sellest mõttest tulenes järeldus, et kõik pikad aastad vaimutööd, mis olid kulunud mõtte otsimisele, olid tühja läinud, sest nagu selgus, oli asi hoopis saladuses. Ometi suutis Veera rahuneda ja jätkas pesemist. Kui möödus kümme minutit ja suurem jagu kahhlepõrandast oli juba küüritud, tekkis uus kaalutlus — ja nimelt, et ka teistele vaimutööga tegelevatele inimestele on see mõte võinud pähe tulla ja küllap on tulnudki, eriti kui nad juhtusid olema vanemad ja kogenumad. Veera jäi mõtlema, kes tema tutvuskonnast võiks see olla, ja taipas ilmeksimatult, et ei olegi vaja liiga kaugelt otsida, tuleb rääkida Manjašaga, naaberkemmergu koristajaga, mis oli täpselt samasugune, ainult naiste oma.

Manjaša oli palju vanem. Ta oli kõhetu mutike, samuti ebamäärases vanuses, kuid eakas, ja teda vaadates meenus Veerale miskipärast — võib-olla seetõttu, et Manjaša punus hallid juuksed kuklasse patsikeseks — sõnaühend „Dostojevski Peterburi“. Manjaša oli Veera vanem sõbranna, nad vahetasid sageli omavahel Blavatskaja ja Ramatšaraka kserokoopiaid — viimase õige perekonnanimi olevat Silberstein, nagu Manjaša teadis rääkida —, käisid „Illusionis“ Fassbinderit ja Bergmanni vaatamas, kuid ei rääkinud peaaegu kunagi tõsisest teemadest; Manjaša tava juhtida Veera vaimuelu oli nii pealetükkimatu ja kaudne, et Veeral ei tekkinud kunagi tunnet, nagu oleks see juhtimine üldse olemas.

Tasus Veeral Manjaša olemasolu vaid meelde tuletada, kui avanes väike ametiruumiüks, mis ühendas mõlemat WC-d (tänaval oli kummalgi omaette sissekäik), ja Manjaša oligi seal. Veera asus kohe üsna segaselt oma probleemist pajatama. Manjaša kuulas teda vahele rääkimata.

„... Ja tuleb välja,“ seletas Veera, „et elu mõtte otsimine ongi iseenesest elu ainus mõte. Või ei, see ei ole nii — tuleb välja, et elu saladuse teadmine, mis on midagi muud kui elu mõttest arusaamine, võimaldab olemist juhtida, see tähendab, tõepoolest vana elu lõpetada ja uut alustada, aga mitte sellest ainult rääkida — ja iga uus elu leiab oma erilise mõtte. Nii et kui saad oma valdusse saladuse, siis pole elu mõttega enam mingit probleemi.“

„See ei ole päris õige,“ katkestas hoolega kuulav Manjaša tema jutu. „Täpsemalt öeldes on see täiesti õige igas mõttes peale selle, et sa ei võta arvesse inimhinge olemust. Kas sa tõesti arvad, et kui sa teaksid seda saladust, lahendaksid sa kõik probleemid?“

„Muidugi,“ vastas Veera. „Ma olen kindel. Ainult et kuidas seda teada saada?“

Manjaša jäi viivuks mõtlema, siis aga näis, nagu oleks ta endamisi mingi otsuse teinud, ja ta ütles:

„Selles asjas on olemas üks reegel. Kui see saladus on kellelegi teada ja sa küsid selle järele, siis tuleb see sulle avaldada.“

„Aga miks siis keegi seda saladust ei tea?“

„No miks? Eks mõni ikka teab, aga teistel ei tule ilmselt pähe küsida. Kas sina näiteks oled kunagi kellegi käest küsinud?“

„Ütleme, et ma küsin sinu käest,“ ütles Veera kähku.

„Siis puuduta käega põrandat,“ käskis Manjaša, „et kogu vastutus selle eest, mis juhtuma hakkab, langeks sinu peale.“

„Kas tõesti ei saa kuidagi ilma nende Meyrinki laadis stseenideta?“ torises Veera rahulolematult, kummardus ja puudutas peoga põranda külma kahhelruutu. „Noh?“

Manjaša viipas Veerat sõrmega endale lähemale, võttis tal peast kinni ja painutas seda allapoole, nii et Veera kõrv sattus otse tema suu vastu, ning sosistas midagi, mis polnud kuigi pikk.

Ja selsamal silmapilgul kostis seinte tagant kõminat.

„Kuidas, ja see ongi kõik?“ küsis Veera end sirgu ajades.

Manjaša noogutas.

Veera hakkas umbusklikult naerma.

Manjaša laiutas käsi, otsekui tahtes öelda, et ega tema pole seda välja mõelnud ja tema pole süüdi. Veera vajus mõttesse.

„Tead,“ ütles ta, „ma olen alati midagi sihukest kahtlustanud.“

Manjaša naeris.

„Nii ütlevad kõik.“

„Mis siis ikka,“ arvas Veera, „eks ma proovi alustuseks midagi üsna lihtsat. Näiteks, et siin oleksid pildid seintel ja mängiks muusika.“

„Ma usun, et sa teed selle ära,“ vastas Manjaša, „aga pea meeles, et sinu pingutuste tulemusena võib juhtuda midagi ettearvamatut, mis pole justkui

üldse seotud sellega, mida sa tahtsid teha. Seos tuleb ilmsiks alles hiljem.“

„Aga mis võib juhtuda?“

„Küll sa ise näed.“

Näha ei saanud niipea, vaid alles mõne kuu pärast, nendel jäledatel novembripäevadel, kui jalgade all lirtsus, mine tea, kas vesi või lumi ja õhus ripub kas udu või aur, millest kumavad läbi loosungite purpursed verevalumid ning miilitsamütside sina.

Ja see juhtus nii: alla väljakäiku tuli mitu pidust proletaarlast, kaasas suurem kogus ideoloogilist relvastust — hiigelsuuri papist nelke pikkade roheliste keppide otsas ja sihtotstarbelistele vineertahvlitele kirjutatud loitse. Asjal käidud, toetasid nad kahevärvilised odad vastu seinu, varjasid pissuaarid oma läbiligunenud loosungitega — pealmisel oli arusaamatu kiri „Üheksas torutõmbamine“ — ja asutasid end pidama väikest piknikut kitsas käigus peeglite ja kraanikausside ees. Portveini lehk hakkas uriini- ja kloorilehast üle käima, kostsid valjud hääled. Algul oli kuulda naeru ja juttu, siis saabus vaikus ja karm mehehääli küsis:

„Või sina, raisk, valad meelega põrandale?“

„Ei vala ma midagi meelega,“ õiendas ebaveenev tenor, „pudel pole õiget mõõtu, kael on lühem ja ma jäin sind kuulama. Vaata ise järele, Grigori! Mul on käsi alati justkui automaatselt...“

Nüüd matsatas löök vastu midagi pehmet ja kostis mitmehäälset heakskiitvat ropendamist, kuid piknik sai seejärel kuidagi kiiresti otsa, hääled kaikusid korra huilates bulvarile viival trepil ja olidki läinud. Alles siis sõandas Veera nurga tagant nina välja pista.

Keset kahhelkividest eesruumi istus lömmis molliga mehike ja sülitas ühtlases rütmis verd portveinist ligedale kahhlepõrandale. Veerat silmates kohkus ta millegipärast kangesti, kargas püsti ja põgenes tänavale, lageda taeva alla. Temast jäid eesruumi märg murdunud nelk ja pisuke kõveriti kirjaga loosung: „Perestroika paradigmat pole alternatiivi!“ Veerale jäi nende sõnade mõte täiesti arusaamatuks, kuid pikaajaline elukogemus ütles selgesti: midagi uut on algamas, ja oli raske uskuda, et selle uue oli esile kutsunud tema. Igaks juhuks haaras ta hiigelõie ja loosungi ning viis need oma pugerikku, mis koosnes kahest äärmisest kabiinist, nende vahesein oli maha võetud, nii et ruumi jätkus parajasti ämbrile, harjadele ja toolile, mille peal võis vahel hinge tõmmata.

Selle järel kestis kõik veel kaua aega vanaviisi edasi (ja mida uut võib kemmergus ollagi?). Elu kulg oli ühtlane ja etteaimatav, ainult tühjade pudelite hulk, mille päev kaasa tõi, hakkas kahanema ja inimesed läksid tigidamaks.

Kuid siis astus ükskord kemmergusse seltskond, kes ilmselt polnud tulnud asjale. Neil olid seljas ühesugused teksapüksid ja -tagid, nad kandsid päike-seprille, neil oli kaasas mõõdulint ja üks kolmjalale kinnitatud kaadervärk

— Veera ei teadnud, kuidas seda täpselt nimetatakse —, millest inimesed tänaval sageli vahivad isemoodi joontega latti, mida hoiavad teised inimesed. Külalised mõõtsid üle välisukse, uurisid hoolega läbi kogu ruumi ja kõndisid minema, ilma et oleksid kasutanud oma optilist seadeldist. Mõni päev hiljem tulid nad pruuni mantli ja pruuni portfelliga mehe saatel, keda Veera tundis — see oli linna kõigi WC-de ülem. Saabunud tegelased käitusid arusaamatult — nad ei arutanud ega mõõtnud midagi, nagu olid teinud eelmisel korral, vaid lihtsalt käisid edasi-tagasi ja nende õlad riivasid pissuaridesse voolava (kui pidetu on maailm!) tööraha selgi; aeg-ajalt tardusid nad paigale, unistav pilk jälgimas midagi Veerale ja asjalistele nähtamatut, kuid ilmselt kaunist: seda võis aimata nende nägu valgustavast naeratusest ja imeliselt romantiilistest poosidest — Veera poleks suutnud oma tundeid sõnades väljendada, kuid ta sai kõigest eksimatult aru ja korraks kerkis tema silmade ette kunagi nende lastekodus seinal rippunud reproduktsioon maalist „Seltsimehed Kirov, Voroišov ja Stalin Valge mere — Balti mere kanali ehitustöödel“.

Ja veel kaks päeva hiljem sai Veera teada, et töötab nüüd kooperatiivis.

Tema kohustused jäid üldiselt endiseks, kuid ümberringi oli kõik uskumatult muutunud. Kuidagi järjest ja kiiresti, tootmisvõimsusi peatamata tehti ära remont. Esiteks asendati kahvatud nõukogude kahhelkivid suurte keraamiliste plaatidega, millel õilmitsesid rohelised lilleõied. Siis tehti ümber kabiinid — nende seinad kaeti pähklipuud imiteeriva plastikuga; võitnud sotsialismi ranged klosetipotid vahetati mingite roosalillade joomakarikate vastu ja sissepääsu ette tehti pöördtõke nagu metroos — ainult et sissepääs ei maksnud enam viis kopikat, vaid kümme.

Nende muudatuste lõpetuseks tõsteti Veera palka tervelt saja rubla võrra kuus ja anti välja uus ametirõivastus: punane nokaga müts ja must lõkmetega kittelsinel — ühesõnaga, kõik nagu metroos, ainult lõkmetel ja mütsikokardil ei sáranud mitte täht „M“, vaid kaks õhukest vasest stantsitud ristatud juga. Kahes ühendatud kabiinist, kus varem sai kas või silma looja lasta, tehti tualettpaberi panipaik, kuhu enam polnud lootustki sisse mahtuda. Nüüd istus Veera pöördtõkke kõrval erikabiinis, mis meenutas Marsi kommunistide trooni filmist „Aeliita“, naeratas ja vahetas raha; tema liigutustesse tekkis õndsalik sujuvus just nagu ühel Jelissejevi poe müüjannal, keda ta oli kunagi lapsepõlves korra näinud ja kes oli talle eluks ajaks meelde jäänud — blond ja naiselikult täidlane, lõikas see naine lõhekala seinamaali taustal, mis kujutas päikesest säravat orgu, kus täpselt poole meetri kaugusel tegelikkusest rippus jahe viinamarjakobar — ja oli hommik, raadio laulis mahedalt ja Veera oli tütarlaps, punane sitskleit seljas.

Tõketes kõlises lustlikult raha — päevast päeva tuli seda täis poolteistkaks suurt lõuendist kotti. „Vististi,“ mõtles Veera ebamääraselt, „on Freud kusagil kõrvutanud ekskrementide ja kulda. Oli ikka tark mees, pole midagi öelda... ja miks küll inimesed teda nii koledasti vihkavad... kas või toosama

Nabokov...“ Ja ta vajus oma tavalistesse loiult edenevatesse mõtetesse, mis sageli koosnesid ainult algusest ega jõudnudki venida omaenese lõpuni, sest nende asemele tulid juba teised.

Elu muutus aegapidi järjest paremaks: sissepääsu ette siginesid rohelised sametkardinad, mida külastaja pidi tulles õlaga eest ära lükkama, ja seinale nende kõrvale tekkis pankrotistunud pelmeenibaarist ostetud maal, mis kujutas üsna kummalises perspektiivis troikat: kolm valget hobust oli rakendatud heinu täis saani ette, kus saani järel keskendunud lippavatest huntidest hoopiski välja tegemata istus kolm isikut — kaks lõõtspillimängijat, poolkasukas eest lahti, ja lõõtsmoonikuta naine (mistõttu lõõtspill näis sootunnusena). Ainuke asi, mis Veerat häiris, oli mingi kaugel mürin või kõmin, mis vahel kostis seinte tagant — talle käis täiesti üle mõistuse, mis võiks maa all nii imelikult unnata, kuid siis leidis ta, et küllap see on metroo, ja rahunes maha.

Kabiinides krabises nüüd ehtne tualettpaber — mitte see mis varem. Kraanikausside servale ilmusid seebitükid, seinale nende kõrval elektriga töötavad karbid käte kuivatamiseks. Ühesõnaga, kui üks püsiklient ütles Veerale, et käib siin nagu teatris, ei pannud ta võrdlust imeks ega olnud isegi eriti meelitatud.

Uus ülemus oli rõõsk teksatagis ja päikesepriillidega sell — ta käis kohal harva, ja nagu Veerale paistis, kureeris veel paari-kolme WC-d. Veerale tundus ta väga salapärase ja vägeva mehena, kuid ükskord tuli ilmsiks, et ohjad ei ole üldsegi tema käes.

Tavaliselt lõi rõõsk noormees tänavalt sisse astudes kämbla järsu ja võimuka liigutusega rohelised kardinad kahele poole laiali — ja siis tuli nähtavale tema nägu, kaks musta klaasellipsit silmade asemel, ja seejärel kostis peenike hääl. Tookord oli kõik vastupidi: Veera kuulis kõigepealt tema lipitsevat kõrget tenorit, mis kostis trepilt, ja sealsamas uratas armulikult midagi vastu sügav bass, siis lükati kardin eest, kuid kämbla ja päikesepriillide asemel ilmus nähtavale isegi mitte kookus, vaid kuidagi kokku käändunud teksaselg — Veera ülemus tuli tagurpidi sisse, käigu pealt midagi seletades, tema järel astus tähtsalt eakas paks päkapikk, lai ruske habe ees, punane soni peas ja punane väljamaa särk seljas, mille pealt Veera võis lugeda:

*What I really need
is less shit
from you people*

Päkapikk oli tilluke, kuid esines nõnda, et paistis kõigest pikem. Ta vaatas ruumi kiire pilguga üle, avas portfelli, võttis sealt kimbu pitsateid ja vajutas ühe neist paberilehele, mille Veera ülemus oli talle rutakalt ulatanud. Siis tõi päkapikk kuuldavale mingi lühikese instruksiooni, suskas päikesepriillitatud

noormeest näpuga kõhtu, pahvatas naerma ja kadus — Veera ei pannud isegi tähele, kuidas see juhtus: mees seisis peegli vastas — ja oli läinud, nagu oleks lipsanud mõnda ainult päkapikkudele avatud maa-alusesse käiku.

Kui pitsatitega kääbus oli dematerialiseerunud, jäi Veera ülemus rahulikumaks, sirgus pikemaks ja ütles mõned otseselt kellelegi adresseerimata laused, millest Veera võis aru saada, et päkapikk on tegelikult väga suur nina ja tema käe all on kõik Moskva WC-d.

„On aga meil nüüd alles ülemused,“ porises Veera endamisi, kõlksutades münte liuale, mis seisis tema ees, ning jagades välja paberkäterätikuid. „Lihtsalt jube.“

Talle meeldis teha nägu, et ta tajub kõike toimuvat nõnda, nagu oleks seda pidanud tajuma mingi abstraktne Veera, kes töötab koristajana avalikus käimlas, ja püüdis mitte mõelda sellele, et tema ise oli äratanud need maa-alused jõud, ja oli äratanud naljapäraselt, selleks, et seinal ripuks pilt. Mis muusikasse puutub, siis arvas ta, et tema soov oli juba kehastunud kahes maalitud lõõtsmoonikus.

Ja üldse oli Veera elu nüüd samavõrra tähendusrikas ja huvitav, nagu ta varem oli olnud igav ja üksluine. Veera nägi nüüd üsna sageli igasuguseid imetlusväärseid inimesi — teadlasi, kosmonaute ja näitlejaid —, aga ükskord külastas kemmergut vennasrahva isa marssal Pot Mir Sup — sõitis Kremlisse, aga tee peal ei andnud häda asu. Ta! oli kaasas hulk rahvast, ja kuni ta kabiinis istus, mängisid Veera putka kõrval kolm ärevil ja jumestatud pioneeri pikkadel flöötidel mingit aeglast ja kurba viisi — nii hästi ja nii liigutavalt, et Veera poetas vargsi pisara.

Varsti pärast seda vahejuhtumit tõi Veera ülemus maki ja kõlarid ning juba järgmisel päeval mängis peldikus muusika. Nüüd lisandus Veera kohustustele veel üks — vahetada lindipoolt või kasseti. Hommik algas tavaliselt Giuseppe Verdi „Missa“ ja „Reekviemiga“; esimesed liigutatud kliendid saabusid tavaliselt siis, kui kirglik sopran teises osas oli juba jõudnud paluda Issandalt pääsemist igavesest surmast.

„Libera me Domine de morte aeterna,“ laulis Veera tasakesi kaasa ja kõlksutas nähtamatu orkestri raskete kärgatuste rütmis vaske oma liual. Seejärel mängiti tavaliselt Bachi „Jõuluoratoriumi“ või midagi muud samas laadis, saksakeelset ja vaimulikel teemadel, ning Veera, kel oli raskusi sellest keelest arusaamisega, teritas kõrvu, kuulates, kuidas kauged heleda häälega lapsed kinnitasid midagi rõõmsalt Issandale, kes oli nad saatnud maailma hädaorgu.

„Milleks siis on Issand meid loonud?“ uuris kahtlevalt sopran, keda saatis kahe viiuli konvoi.

„Selleks,“ vastas koor veendunult, „et me talle au ja kiitust laulaksime.“

„Kas on see nii?“ küsis sopran umbusklikult.

„Kahtlemata on see nii!“ ruttasid kinnitama koori lastehääled.

Hiljem, kui kell hakkas kaks ja kolm saama, pani Veera mängima Mozarti ja ärevil hing rahunes aegamööda, hõljudes mingi tohutu saali külma

marmorpõranda kohal, kus teineteisele vahele mängides plärisid kaks minoorset klaverit.

Aga päris õhtu eel mängis Veera Wagnerit ja lahingusse lendavad valküürid ei suutnud mõne sekundi vältel kuidagi taibata, mis pagana kahhelseinad ja kraanikausid vilksatasid korraks nende meeletult kihutavate hobuste kõrval.

Kõik oleks olnud väga ilus, kui poleks ilmnenud üks imelik asi, algul peaaegu märkamatu, koguni sedavõrd, et tundus hallutsinatsioonina. Veera hakkas täheldama mingit imelikku lõhna või ausalt öelda haisu, millele ta varem polnud tähelepanu pööranud. Mingil seletamatul põhjusel tekkis hais siis, kui mängis muusika — täpsemalt võttes ei tekkinud, vaid muutus märgatavaks. Kogu ülejäänud aja oli ta samuti olemas — tegelikult kuulus ta olemuslikult selle paiga juurde, kuid ei olnud teatud ajani tajutav, sest oli kõige muuga harmoonilises koolkõlas —, aga kui seintele siginesid maalid ja pealegi hakkas ka muusika mängima, siis muutuski märgatavaks see eriline, sõnulväljendamatul peldikulehk, mida on täiesti võimatu kirjeldada ja millest annab mõnesuguse ettekujutuse ehk ainult sõnaühend „Majakovski Pariis“.

Ükskord õhtul astus Veera juurest läbi Manjaša, kuulas „Korsaari“ avamängu ja tundis äkki samuti haisu.

„Veera, kas sa ei ole kunagi juhtunud mõtlema selle üle, miks meie tahe ja kujutlusvõime tekitavad meie ümber neid kemmerguit?“ küsis ta.

„Olen küll mõelnud,“ vastas Veera. „Olen juba ammu selle üle mõelnud ega saa kohe kuidagi aru. Ma tean, mida sa nüüd ütled. Sa ütled, et me ise loome maailma enda ümber ja selle põhjus, miks me kempus vahime, on meie oma hing. Siis ütled sa veel, et mingit kempu pole tegelikult olemas, vaid eksisteerib ainult sisima olemuse projektsioon välisele objektile, ja see, mis tundub haisuna, on tegelikult üksnes hinge eksterioriseeritud komponent. Siis loed sa mõned Sologubi värsid...“

„Ja mulle tähed teada andsid,“ katkestas Manjaša teda deklameerides, „et looduse ma ise lõin.“

„Just-just, või veel midagi samas vaimus. Kõik klapib ju?“

„Mitte täiesti. Sa teed oma tavalise vea. Asi on selles, et solipsismi puhul on huvipakkuv üksnes selle praktiline kül. Ühte-teist oled sa selles vallas juba ära teinud — näiteks selle troikaga maali või need simblid — plõnn-plõnn! Aga see hais — millisel silmapilgul ja mispärast me ta loome?“

„Asja praktilise poole pealt võin ma sulle vastata,“ ütles Veera, „et mulle ei valmista praegu raskusi selle haisu ja ka kempu enese ärakoristamine.“

„Mulle nõndasamuti,“ vastas Manjaša. „Ja ma koristangi ta igal õhtul ära. Aga mis saabub selle järel? Kas sa usud tõepoolest, et see on võimalik?“

Veera avas juba suu vastamiseks, kuid hakkas selle asemel hoopis kõhima ja kõhis hulk aega, käsi suu ees.

Manjaša ajas keele suust välja.

Möödus kaks või kolm päeva ja siis lükkasid sissepääsu rohelise kardina kõrvale mõned külastajad, kes tõid Veerale kohe meelde nood esimesed,

teksatagides tegelased, kellest kõik saigi alguse. Need aga olid nahktagidega ja lõkendasid näost veelgi rohkem, muidu aga käitusid täpselt niisamuti nagu nood: kõndisid aeglaselt ruumis ringi ja uurisid hoolega kõike, mis seal oli. Ja varsti sai Veera teada, et WC suletakse ja nüüd tuleb sia komisjonikauplus.

Veera jäeti koristajaks, ja kuni remont kestis, sai ta koguni tasulise puhkuse — Veera puhkas hästi välja ja luges uuesti läbi mõned solipsismi käsitlevad raamatud, milleks tal varem mahti ei olnud. Ja kui tal oli esimene tööpäev uues töökohas, ei meenutanud talle enam miski, et kunagi oli siin olnud kemmerg.

Nüüd algas sissepääsust paremal pikk riulirida, kus müüdi igasugust pudipadi, ja seal, kus varem olid olnud pissuaarid, paiknes pikk rõivalett ning selle vastas klaaskapp raadioaparatuuriga. Saali kaugemas otsas rippusid talverõivad — nahkmantlid ja -kuued, talvemantlid ja pööratud nahast nais-tekasukad — ning iga leti taga seisis müüjanna.

Tööd oli nüüd hoopis vähem, aga raha rohkem kui küll. Veera käis ruumides ringi, uus sinine kittel seljas, tegi endale viisakalt ruumi küllastajate summas ja nühkis kuiva flanell-lapiga lettide klaasi, mille all kilgendasid mitmevärviliselt just nagu kuusehed („Kõik sajandite mõtted! Kõik unelmad! Kõik maailmad!“ sosistas Veera tasakesi) närimiskummid ja preservatiivid, kumasid plastmassist kõrvarõngad ja prossid, helkisid prillid, käsipeeglid, kaelaketid ja pliiatsid.

Lõunavaheajal tuli minema pühkida pori, mille küllastajad olid oma kingadega kokku kandnud, ja siis võis puhata kuni õhtuni.

Muusika mängis nüüd päev läbi — vahel koguni mitu muusikat — ja hais oli kadunud, millest Veera teatas uhkusega Manjašale, kes oli läbi vaheseina jäänud ukse korraks sisse astunud. Manjaša tõmbas suu krousi.

„Ma kardan, et kõik pole üldsegi nii lihtne. Muidugi, ühelt poolt me loome tõepoolest kõik, mis on ümberringi, aga teiselt poolt oleme ka meie ise lihtsalt selle kõige peegeldus, mis on meie ümber. Mistõttu iga üksikisiku saatust igas riigis vaid kordab metafoori kujul seda, mis riigiga toimub, ja see, mis toimub riigiga, kujuneb tuhandetest üksikutest eludest.“

„Noh, ja siis?“ ei saanud Veera aru. „Mis on sellel pistmist meie kõnelusega?“

„Aga on,“ vastas Manjaša, „sä ütled ju, et hais on kadunud. Aga ta pole üldsegi kadunud, küll sa temaga veel kokku puutud.“

Sestsaadik, kui meeste WC viidi üle Manjaša poolele ja ühendati naiste WC-ga, oli Manjaša väga muutunud — ta jäi sõnakehvaks ja käis hoopis harvemini Veeral külas. Tema ise seletas seda *yin*'i ja *yang*'i tasakaalu saavutamiseks, kuid Veera arvas hingepõhjas, et asi on koristamistöo suurenemine mahus ja kadeduses — ju oli sõbranna talle tema uue elulaadi pärast kade ja varjas seda kadedust välise filosoofilisusega. Seejuures ei tulnud Veerale üldsegi meelde, kes nimelt oli talle õpetanud kõike metamorfoosi teostamiseks vajalikku. Manjašale ei jäänud ilmselt märkamata Veera muutunud suhtumine temasse, kuid ta võttis seda rahulikult, nagu peakski see nii olema, ja hakkas lihtsalt harvemini sisse astuma.

Peatselt sai Veera aru, et Manjašal oli õigus olnud. See juhtus nii: end

vitriini kohal sirgu ajades märkas ta ükskord silmanurgast midagi imelikku — sitaga kokkumääritud meest. Too pidas end ülal väga väärikalt ja liikus läbi kahte lehte vajuva rahvahulga raadiokaupade leti suunas. Veera võpatas ja pillas koguni lapi maha, aga kui ta pead pööras, et meest põhjalikumalt silmitseda, selgus, et ta oli langenud silmapette ohvriks — tegelikult oli mehel lihtsalt seljas punakaspruun nahkkuub.

Ent pärast seda juhtumit hakkasid niisugused silmapetted korduma järjest sagedamini. Näiteks viirastus Veerale, et klaasitud letile on laotatud käkras paberitükid, ja siis pidi mõne sekundi jooksul hoolega letti vahtima, et näha midagi muud. Või hakkas talle paistma, et kallid — kolm-neli nõukogude kuupalka igaüks —, muinasjutuliste nimedega klaaspudelid pikal riulil müüjanna selja taga ei seisnud sugugi ilmaaegu sealsamas, kus varem olid reipalt solisenud pissuaarid, ja koguni nimetus „tualettvesi“, mis oli kirjutatud papitükile punase pliiatsiga, omandas äkki eufemistliku mõtte. Seinte taga kõmises nüüd peaaegu kogu aeg midagi vaikselt, kuid pahaendeliselt, nagu sosistaks seal hiljakesi mõni hüglane, hääl ei olnud vali, kuid andis aimu uskumatust vägevusest.

Veera hakkas uusi külastajaid jälgima. Kõigepealt torkas silma üht-teist kummalist nende rõivastuses: mõned esemed, mis neil seljas olid, tahtsid vägisi sitast olla, või siis vastupidi, neile pealemääritud sitt tahtis vägisi endast rõivatüki muljet jätta. Väga paljudel oli nägu määritud sitaga, mis nägi välja nagu päikesepriidid, sitt kattis nende õlgu nahktagide ning jalgu teksade kujul. Kõik nad olid kokku määritud erineval määral: kolm või neli olid kaetud üleni, pealaest jalatallani, ja üks koguni mitmekordse kihiga; tolle ligi astus rahvas kõige suurema austusega.

Ümberringi sagis rohkesti lapsi. Üks poiss meenutas Veerale kangesti tema venda, kes kunagi pioneerilaagris ära uputati, ja ta jälgis valvsalt kõike, mis poisiga sündis. Algul poiss lihtsalt teatas ostjatele, missugust kaupa on võimalik osta ühelt või teiselt sitaga määritud mehelt, ja vahel koguni tõttas ise mõne sissetulija juurde ja küsis:

„Mida läheb?“

Varsti müüs poiss juba ise mingit pudi-padi ja ükspäev, kui Veera parajasti tõstis põrandal edasi oma ämbrit, lähenedes letile, millel seisid hiigelsuured mustad sitatükid, igaühel väärikas jaapani nimi, juhtus ta üles vaatama ja nägi poisi nägu õnnest säramas. Veera vaatas allapoole ja märkas, et poisi varem kingadesse kängitsetud jalad on nüüd paksult koos sellesamaga, mis kattis enamikku neist, kes seisid ümberringi. Puht vaistlikult tõmbas ta lapiga üle poisi jalgade ja järgmisel hetkel tõukas poiss ta üsna jõhkralt eemale.

„Vaata ikka, kuhu sa trügid, loll mutt,“ ütles poiss ja näitas Veerale taskust väljavõetud trääsa, mille ta pilgukese mõtlemise järel kujundas ümber lihtsalt rusikaks.

Ja Veera mõistis äkki, et kuni tema oli maailma juhtinud, oli kätte tulnud tema vanadus ja nüüd oli ees ainult surm.

Veera polnud ammu enam Manjašat näinud. Nende suhted olid viimasel ajal tunduvalt jahedamaks muutunud ja uks, mis viis seina taha Manjaša

poolele, oli juba kaua lukus püsinud. Veera hakkas meenutama, mis asjaoludel oli Manjaša tavaliselt end näidanud, ja selgus, et ainuke asi, mida selle kohta võis öelda, oli see, et vahel ta lihtsalt tuli.

Veera asus nende suhtlemise ajalugu meelde tuletama, ja mida kauem ta meenutas, seda rohkem süvenes temas veendumus, et kõiges on süüdi just nimelt Manjaša, kuigi vaevalt oleks ta osanud öelda, mida nimelt see „kõik“ endast kujutas. Ometigi võttis ta nõuks kätte maksta ja varus Manjašaga kohtumiseks külakosti — ta nimetas seda, mis ta varunud oli, „külakostiks“ ega andnud isegi mõttes asjadele nende õigeid nimesid, justkui oleks Manjaša võinud seina tagant tema mõtteid lugeda, ära kokkuda ja tulemata jätta.

Ilmselt polnud Manjaša suutnud läbi seina midagi lugeda, sest ühel õhtul ta tuligi. Ta paistis väsinud ja ebasõbralik, mida Veera automaatselt seletas endamisi sellega, et Manjašal on väga palju tööd. Unustanud ajutiselt oma plaanid, rääkis Veera talle nõutult ja hirmunult oma hallutsinatsioonidest. Manjaša läks elevile.

„See on ju igatahes arusaadav,“ ütles ta. „Asi on selles, et sina tead elu saladust ja oled seepärast suuteline nägema esemete metafüüsilist funktsiooni. Aga kuna sa ei tea elu mõtet, siis ei ole sa suuteline eristama asjade metafüüsilist olemust. Sellepärast tundub sulle, et see, mida sa näed, on hallutsinatsioon. Kas sa oled üritanud seda ise seletada?“

„Ei,“ ütles Veera, kui oli järele mõelnud. „Seda on väga raske mõista. Ilmselt on olemas miski, mis muudab asjad sitaks. Mõned ta muudab ja mõndasid ei muuda... Ahah... Sain vist aru. Iseenesest nad ei ole sitt, kõik need asjad. Aga kui nad siia satuvad, siis saab neist see... Või koguni ei — see sitt, milles me elame, saab märgatavaks, kui satub nende peale.“

„Nüüd oled sa juba tõeale lähemal,“ ütles Manjaša.

„Oh Issand... Ja kus mina mõtlesin: pildid, muusika... Loll mis loll. Ja ümberringi on tegelikult ikka kemps, mis muusikat saab siin olla... Ja kes on süüdi? Noh, sita asjus on kõik selge — kommunistid keerasid ventiili lahti...“

„Mis mõttes?“ küsis Manjaša.

„Eks nii ühes kui ka teises... Ei, kui keegi ongi süüdi, siis oled see sina, Manjaša, sina,“ lõpetas Veera äkki ja vaatas oma nüüd juba endisele sõbrannale pahatahtlikult otsa; nii pahatahtlikult, et too koguni astus sammukese tagasi.

„Miks siis mina? Otse vastupidi, mina olen sulle palju kordi öelnud, et kõik need saladused ei too sulle mingit kasu, kuni sa mõttes selgusele ei jõua... Veera, mis sul hakkas?“

Veera, kes vaatas kuhugi alla ja kõrvale, astus Manjašale lähemale; too taganes tema eest tagurpidi ja nii jõudsid nad ebamugava kitsa ukсени, mis viis Manjaša poolele.

Manjaša jäi seisma ja vaatas Veerale otsa.

„Veera, mis sul mõttes on?“

„Tahan sulle kirvega äsada,“ vastas Veera nagu hull kunagi ja tõmbas kitli alt välja oma hirmsa külakosti, millel oli naelakiskumissõrg taga. „Otse patsikese pihta, nagu Fjodor Mihhailovitš on kirja pannud.“

„Sa võid seda muidugi teha,“ ütles Manjaša närviliselt, „aga ma hoiatan: siis ei näe me teineteist enam kunagi.“

„Noh, niipaljukest taipan ma isegi, ega ma nii loll kah ei ole,“ sosistas Veera hoogu võttes hardalt ja lajatas kirvega täiest jõust vastu Manjaša hõbehalli pead.

Kostis klirin ja mürin ning Veera kaotas teadvuse.

Kui kõmin seinaga taga ta teadvusele tõi, nägi ta, et lamab proovikabiinis, kirves käes, ja tema kohal suures, peaaegu inimesekõrguses peeglis haigutab auk, mille äärjooned sarnanevad hiigelsuure lumehelbega.

„Jessenin,“ mõtles Veera.

Kõige õudsem tundus talle see, et nagu selgus, mingit ust seinas ei olnudki, ja oli käsitamatu, mida teha kõikide nende mälestustega, kus see oli olemas olnud. Kuid isegi sellel ei olnud nüüd mingit tähtsust — Veera ei tundnud äkki enam iseennast ära. Näis, nagu oleks mingi osa tema hingest kaotsi läinud — osa, mida ta kunagi varem polnud tajunud ja oli tundma hakanud alles nüüd — nagu juhtub inimestega, keda vaevavad valud amputeeritud jäseses. Kõik oli justkui oma kohale jäänud — kuid kadunud oli midagi põhilist, mis oli kõigele ülejäänule mõtte andnud; Veerale tundus, nagu oleks ta asendatud paberite tehtud lameda joonistusega, ja tema lamedas hinges kerkis lame viha lameda maailma vastu tema ümber.

„No oodake ainult,“ sosistas ta, otseselt kellegi poole pöördumata, „ma teile veel ehitan.“

Tema viha peegeldus ümberkaudu — midagi vappus seinte taga ja kaupluses või kemmergus või selles maa-aluses nišis (Veera polnud nüüd enam milleski kindel), kus oli möödunud kogu tema elu; külastajad katkestasid vahel lettidele määritud sita uurimise ja vaatasid kokkunult ringi.

Mingi hiigeljõud rõhus väljastpoolt seintele, midagi undas ja võbises õhukese koolduva pinna taga — nagu pigistaks mingi tohutu pihk kokku papptopsi, mille põhjas istus tilluke Veera, keda ümbritsesid letid ja proovikabiinid; see ei pigistanud praegu kõvasti, kuid võis iga hetk täielikult lõmastada Veera kogu tegelikkuse.

Ja ükskord, täpselt kell 19.40 (just siis, kui Veera mõtles, et kolm ühesugust sitajunni olmeelektroonika sektsiooni riivil näitavad oma roheliste numbritega tema sünniaastat), saabus see hetk.

Veera seisis, ämber käes, pika riidevarna vastas, kus segiläbi rippusid pööratud nahast kasukad, nahkmantlid ja rõvedad roosad kampsunid, ning silmitses hajameelselt ostjaid, kes käperdasid käeulatuses rippuvaid ja samas kättesaamatuid käiseid ja kraesid, kui tundis äkki südames tugevat pistet. Ja kohe muutus undamine seinaga talumatult valjuks; sein hakkas võbisema, kaardus, pragunes ja praost tulvas varna ümber paisates otse õudusest karjuma hakanud inimeste peale jälk mustjaspruun lõgavoog.

„A-ahh!“ pääses veel koos õhuga Veera suust, enne kui voog ta põrandalt üles tõstis, keerutas ja täie hooga vastu seinaga virutas; viimane asi, mis tema teadvuses talletus, oli sõna „karma“ — see oli kirjutatud valgele taustale suurte mustade tähtedega samas kirjas, mida kasutatakse ajalehe „Pravda“ päise trükkimiseks.

Uuesti meelt märkama hakkas ta teisest löögist, nüüd juba nõrgast, vastu mingeid raagusid. Raod osutusid kõrge tamme oksteks ja Veera ei saanud esimesel hetkel aru, kuidas võis tema, kes ta nüüdsama oli seisnud viimase kui kahhelplaadini tuttavalt põrandal, äkki põrgata vastu mingeid oksid.

Tuli ilmsiks, et ta ujub mööda Tveri bulvarit haisvas mustjaspruunis lõgavoolus, mis loksub juba vastu teise ja kolmanda korruse aknaid. Ta vaatas tagasi ja nägi lõga kohal mäetaolist muhku, mille tekitas maa seest purskav juga, täpselt selles kohas, kus varem oli olnud tema maa-alune käik.

Vool kandis Veerat edasi, Tverskaja poole. Lõga tõusis muinasjutulise kiirusega — kahe- ja kolmekorruselisi maju mõlemal pool bulvarit polnud enam näha ja tohutu suur näotu teatrihoone meenutas nüüd graniitsaart — selle järsul kaldal seisid kolm valgete batistkleitidega naist ja valgekaartlasest ohvitser, kes silmade kohale tõstetud käe varjust kaugusse vaatas. Veera sai aru, et seal oli nüüdsama olnud „Kolme õe“ etendus.

Ta kandus üha kaugemale. Temast ujus mööda lapsevanker, mille sees sinise mütsiga lapsuke, suur punasest plastmassist viisnurk mütsi küljes, jahmunult ringi vahtis, siis oli tema kõrval äkki majanurk, ümmargune sammastega torn otsas, kus kaks prisket sinise rummuga mütsis soldatit kibekähku kuulipildujat laskevalmis seadsid, ja lõpuks viis vool ta peaaegu uppunud Tverskajale ning kandis edasi kaugete süngete kaljunukkide poole, millel vaevunähtavalt kumasid rubiinpunased pentagrammid.

Vool oli nüüd palju kiirem kui mõne minuti eest; taga ja paremal paistis mustjaspruunist laavast kerkivate katuste kohal tohutu, poolde taevasse ulatuv mürisev geiser; selle mürinasse segunes peaaegu kuuldamatu kuulipildujatärin.

„Õnnis on, kel maiset ilma,“ sosistas Veera, „ta saatushetkel näha antud...“

Ta nägi enda kõrval ujumas maakera ja taipas, et see on gloobus Kesktelegraafi seinast. Ta lahmis sellele lähemale ja haaras kinni Skandinaaviast. Ilmselt oli seinast koos gloobusega välja kistud ka elektrimootor, mis selle pöörlema pani, ja nüüd hoidis mootor konstruktsiooni ümber minemast — Veera suutis teisel katsel sinise kupli otsa ronida, seadis end istuma töörahva riigile, mis oli punase värviga esile toodud, ja vaatas ringi.

Kuskil kaugel paistis Ostankino teletorn, veel oli näha saartega sarnanevaid katuseid ja eestpoolt lähenes aeglaselt otsekui vete kohal kihutav punane viisnurk; kui Veera sellega kohakuti jõudis, polnud alumisi harusid enam näha. Veera haaras külmast klaasribist kinni ja peatas oma gloobuse. Selle kõrval ulpisid lõgas kaks sõdurimütsi ja läbiligunenud valgetäpiline sinine lips — kuna need peaaegu ei liikunud, võis arvata, et vool polnud siin kuigi tugev.

Veera vaatas veel kord ümberringi, pani endamisi imeks selle sajandeid kestnud hiigellinna nii kergelt kadumist, kuid mõtles otsekohe, et kõik ajaloo suured muudatused, kui neid ette tuleb, toimuvad just nõnda — kergesti ja justkui iseenesest. Mõelda polnud vähimatki tahtmist, ta tahtis ainult magada ja heitis NSV Liidu punnis pinnale, toetades pea rakkus rusikale.

Kui ta ärkas, koosnes maailm kahest osast — õhtusest taevast ja lõputust ühtlaselt tasasest pinnast, mis hämaras näis täiesti must. Midagi muud polnud enam näha, rubiinpunased pentagrammid olid ammu põhja vajunud ja olid nüüd Jumal teab kui sügaval. Veera mõtles Atlantisest ja siis Kuust ning tema üheksakümne kuuest seadusest — kuid kõik need õdusad vanad mõtted, mille sees hing oli alles eile end nii mõnusasti kerra kerinud, olid nüüd kohatud ja Veera suigatas uuesti. Poolunes pani ta ometi äkki tähele, kui vaikne on ümberringi — pani tähele, sest hakkas kostma tasast solinat; seda oli kuulda sealtpoolt, kus silmapiiri kohal kõrgus loojangu majesteetlik punane küngas.

Talle lähenes kummipaad, milles seisis pikk ja laiaõlgne vormimütsiga kogu, möla käes. Veera kergitas end käte najal ja mõtles lähenejat silmitsedes, et tema oma gloobuse otsas sarnaneb ilmselt allegoorilise kujuga, ja sai koguni aru, mille allegooria see on — tema enese ikka, kes ta ulpis kahtlase ajalooga keral olemise ääretus ookeanis. Või oli see juba olematus — kuid see ei tähendanud enam mitte kui midagi.

Paad jõudis Veera juurde ja ta tundis ära paadis seisja — see oli marssal Pot Mir Sup.

„Veera,“ ütles too tugeva idamaise aktsendiga, „kas sa tead, kes ma olen?“
Tema hääl oli kuidagi ebaloomulik.

„Tean küll,“ vastas Veera, „olen üht-teist ikka lugenud. Ma olen juba ammu kõigest aru saanud, aga seal oli veel kirjutatud tunnelist. Et peab olema mingisugune tunnel.“

„Tunnel? Võib küll olla.“

Veera tundis, kuidas osa gloobuse pinnast, mille peal ta istus, avaneb sissepoole ja ta kukub tekkinud avausse. See toimus väga kiiresti, kuid ta jõudis siiski avause servast kätega kinni haarata ja hakkas raevukalt jalgu siputama, püüdes neile tuge leida, kuid ei jalgade all ega külgedel polnud midagi, ainult mustav tühjus, milles puhus tuul. Tema pea kohale oli jäänud NSV Liidu kujuline tükk kurba õhtutaevast (tema sõrmed pigistasid kõigest väest riigi lõunapiiri) ja see tuttav siluett, mis oli talle eluaeg meenutanud härjarümba joonist lihaosakonna seinal, tundus äkki kaunim kõigest, mida üldse oli võimalik ette kujutada, sest peale selle polnud alles jäänud enam üldse mitte midagi.

Üürikesest kaunist maailmast, mis oli lahkumas alatiseks, kostis solinat ja raske möla raksas esiteks Veera parema käe ja siis ka vasaku käe sõrmede pihta; kodumaa helge kontuur hakkas keerlema ja kadus kuhugi kaugele alla.

Veera tundis, et ta hõljub mingis kummalises ruumis — seda ei saanud nime-tada kukkumiseks, sest tema ümber ei olnud õhku, ja mis peasi, ei olnud ka teda ennast — ja katsus silmata kas või jupikestki omaenda kehast, aga ei saanud, kuigi seal, kuhu ta pilgu pööras, oleksid pidanud olema tema käed ja jalad. Alles oli ainult pilk — kuid see ei näinud midagi, kuigi vaatas, nagu Veera ehmatusega aru sai, igale poole korruga, nii et seda pöörata polnud vähimatki vajadust. Siis märkas Veera, et ta kuuleb häält — kuid mitte kõr-vadega, vaid lihtsalt teadvustab kellegi kõnelust, mis puudutab teda ennast.

„Siin on üks solipsismi kolmandas staadiumis,“ ütles miski, mis tundus olevat madal ja kõmisev hääl. „Mis on selle eest ette nähtud?“

„Solipsism?“ küsis üle teine hääl, mis oli otsekui hele ja peenike. „Solipsismi eest pole midagi head loota. Igavene vangistus sotsialistliku realismi proosas. Tegelaskujuna.“

„Seal pole enam ruumi,“ ütles madal hääl.

„Aga Šolohhovi kasakaks?“ küsis hele hääl lootusrikkalt.

„Kõik kohad kinni.“

„Äkki saaks sellesse, mis ta nüüd oligi,“ pakkus hele hääl õhinal, „sõjaproosasse? Mõneks kahe lõigu mõõtu NKVD-leitnandiks? Et tuleks ainult nurga tagant välja, pühiks laubalt higi ja silmitseks uurivalt kõiki enda ümber? Ja muud polekski peale vormimütsi, higi ja uuriva pilgu. Ja niimoodi terve igaviku?“

„Ma ju ütlesin, kõik kohad on kinni.“

„Mida siis teha?“

„Las ta ise ütleb meile,“ kõmistas madal hääl kuskil päris Veera olemise keskpunkti. „Hei, Veera! Mida teha?“

„Mida teha?“ küsis Veera üle. „Kuidas — mida teha?“

Ümberringi oleks nagu tuul tõusnud — see polnud tuul, kuid meenutas seda, sest Veera tundis, nagu kanduks ta kuhugi otsekui tuulest kaasa haaratud leht.

„Mida teha?“ kordas Veera inertsist ja sai äkki kõigest aru.

„Noh!“ urises mahedalt too madal hääl.

„Mida teha?!“ karjus Veera õudusega. „Mida teha?! Mida teha?!“

Iga tema karjatus lisas hoogu sellele tuule võrdkujule; tühjuses lendava Veera kiirus kasvas aina, ja pärast kolmandat karjet tajus ta, et on sattunud mingi tohutu suure objekti külgetõmbevälja, kusjuures seda objekti enne tema karjet ei eksisteerinud, karje järel aga muutus ta niivõrd reaalseks, et Veera kukkus nüüd tema peale, nagu kukuks ta aknast kõnniteele.

„Mida teha?!“ karjatas ta viimast korda, raksatas kohutava jõuga millegi sisse, jäi sellest löögist magama — ning läbi une kostis talle kõrvu kellegi pobisev, monotoonne ja millegipärast otsekui mehhaaniline hääl:

„...juhataja abi koht, ma kauplesin endale välja järgmise tingimuse: et ma võin astuda ametisse, millal aga tahan, kas kuu aja või ka kahe kuu pärast. Ja nüüd tahan ma seda aega kasutada: ma pole viis aastat Rjazanis oma vanakesi vaatamas käinud — sõidan korraks sinna. Nägemiseni, Veerake. Ära tõuse. Küll sa homme jõuad. Maga.“

XXVII

Kui Wera Pawlowna järgmisel päeval oma toast välja tuli, toppisiwad tema mees ja Mascha juba asju kahte sumadani.

Vene keelest MAIGA VARIK

Kui mina oleksin Aleksandr Issajevitš, oleksid Galina Višnevskaja ja Mstislav Rostropovitš mulle kindlasti andnud võimaluse elada oma suvilas ning suvilast möödajalutavad tavalised inimesed oleksid minu kohta öelnud:

„Märter!“

Aeg-ajalt külastaksid mind nagu muuseas härdameelsete juutide delegatsioonid ning teeksid ettepaneku Iisraeli emigreeruda, ja mina vastaksin neile, et kirjaniku koht on oma rahva koiku kõrval, ning õhus oleks tüütuse maiku. Öösiti näeksin unes Jaffa apelsinipuid ja tunneksin kõrbe kirbet lõhna, aga hommikul ei kahetseks ma midagi.

Kui mina oleksin Solže, sõidaks Tvardovski minu juurde Rjazani ja viiks mu käsikirja Moskvasse — seal mu teos avaldataks ja mind võetaks Kirjanike Liitu, aga praegu tõrjuvad mind, niisama onaneerijat, igalt poolt nii vasak kui ka parempoolsed, kuigi ma ei tunne rahva kannatustele sugugi vähem kaasa kui Solže. Paljud tuntud inimesed — mitte Galja ja Slava üksi — tunneksid uhkust tutvuse üle minuga, praegu aga üritavad kõik minu, vaese onaneerija, hästi kähku unustada. Ja lõpuks, kui mina oleksin Solže, kuulaks Venemaa, mis mul öelda on, ja kui mind (s. o. Solžet) üritaksid pahad neurasteenikud mustata, vastataks neile:

„Ära puutu, tema on püha. Ta oli esimene, kes pani „i“-dele täpid peale.“

Keegi ei armasta mind — aga kui mina oleksin Solže, magaksid noorukesed tüdrukud, kel rinnadki alles välja arenemata ja kannikad õieli, minu raamatud padja all, ja kui neile helistataks ja neid kohtama kutsutaks, vastaksid nad:

„Ma ei saa, mul on tegemist, mul on...“ ja ohkaksid salapäraselt telefonitorusse, vaesed kitsekused.

Kui mina oleksin Solže, sõbrustaksin Bölliga ja me kirtsutaksime põlglikult nina, kui keegi mainiks lühendit KGB, ning me vihkaksime totalitarismi igas tema avaldumisvormis, isegi latentses. Tuhanded dissidendid — igaüks omaette isiksus — otsiksid minu raamatutest Teed ja nimetaksid mind, ise iga päev mitu korda nina täis võttes, meie ajastu Lev Tolstoiks.

Kui mina oleksin Solže, sünniks mul poeg ja ta ristitaks Kropotkini tänava kirikus, ja paljud inimesed, kes hiljem kirikust mööda kõnniksid, sosistaksid:

„Seal!“ ja näitaksid näpuga. Siis läheksid nad metroosse ning unustaksid muidugi — aga sellest hoolimata tähendaks see midagi.

Kui mina oleksin Solže, esitatakse mind autasustamiseks, ja ükskõik, kas ma saaksin selle autasu või mitte, igal juhul oleks see sündmus. Aga mina — lapsepõlves võitsin ükskord lauatennise võistlused ja keegi ei rõõmustanud, mind hoopis solvati, öeldi:

„Jälle need onaneerijad tegid ausatele ära.“

Kui mina oleksin Solže, tuleks minu juurde hulganisti alles rõõsalt ju-mekaid noori kirjanikke oma esimeste teostega. Ja üleüldse käiks minu juures palju rahvast, nii naisi kui ka mehi, ja kõigil oleks mulle midagi öelda, ja minul oleks kõigile midagi öelda. Ja nad lahkusid minust tiivustatult. Ning meie ümber seisaksid ahelikus KGB agendid.

Aga mina ei vaheta vahel nädalas kellegagi sõnakestki.

Üksainus tõesõna võib terve koorma veerema lükata.

Kui ma oleksin tõepoolest Solže, kirjutaksin vene kirjanike kongressile kirja, misjärel valitsus nimetaks mind sitahunnikuks. Tegelikult oli muidugi hoopis valitsus sitahunnik, kuna kogu Venemaa ägas, demokraatiast polnud jälgegi, vaid türanni kindel jalaast, igasugune vaba sõna lämmatati — ja kui poleks olnud ajast aega kestnud kannatust, sest meie, need täissöönud, olime juba kõik unustanud ja kaotanud kõik tunded... Ja siis äkki oleksin ma saanud teada, et üksikud võrsed on siiski tärkamas küll siin, küll seal, rahvas on tõmbunud endasse ja seal, sisemuses, on süttimas lõke, ja hiljem, kui türannia on kadunud, tuleksid ilmsiks kõik nende väikesed ja suured paha-teod, kes nad kõige üle arutavad võõraste ja ajutiselt kindlate selgade taga, millestki õppust võtmata, ei oma, ei võõrast kibedast kogemusest, olles kõi-geks valmis vaid isikliku heaolu nimel, ja ümberringi kerkiks säherdune talu-matu hais, kuna nad kõikidest lubadustest hoolimata tegeleksid ainult oma isiklike asjade lahendamisega ega tahaks midagi teada igavikuliste problee-mide puntrast. Ja siis poleks enam võimalik peatada tulekahju, mis ei alanud ju ometi eile.

Seitse korda mõõda, üks kord sedasamust.

Kui mina oleksin tõepoolest Solže, lõikuskid minu ümber ajaloolised ja ka mingid muud paralleelid — stolõpin lenin pavlik morozov pakane puna-nina — kõik nad oleksid alati minuga — vabamüürlased ihuvabamüürlased ülejääänud paharetid, kes meie põllult noosi võtavad — ja kui poleks Kris-tuse õndsat ülestõusmispäeva... küll ma siis usuksin Jumalat ja Jumala lemmikuid!

Ja kui ma oleksin Solže, suudaksin enda ümber ringi vaadata ja näha värske pilguga, palju endaga kaasaviinud pilguga, paljunäinud pilguga, isegi mitte enda, vaid oma sugulaste ja sõprade pilguga — ja kõige lihtsamad asjad, ammuilma sisemuses käärinud, verrega toidetud, verd toonud ja ise juba vereks saanud asjad saaksid mulle selgeks — oh, siis saaksin ma lõpuks aru neist, kes ütlevad aitäh iga prii leivapalukese eest. Ja ei tea ju Peterburi hata vaesed kutsikad, et neid tabab õnnetus priileiva kadumise näol, see tabab nende lapsi, ja siis on juba hilja... Kus nüüd alles keerasin enda üles, mina, vaene onaneerija! Tükil ajal pole sihukest asja juhtunud, ja puha kõik sellepärast, et augustiööd on lämbed, magama jääda on peaaegu võimatu, sest Petja Bljudski, mu armas sõber, vähkreb kõrvaltoas ja nügib toda naist, kes on juba peaaegu magama jäänud ega reageeri enam millelegi...

Petja ütleb kohe hommikul:

„Kas sa tead ka, mille vastu sa käe tõtsid, vördjas? Kõige pühama, Solže vastu!“

Aga, Petja, mu ingel, ega see pole tähtis, mille vastu ma käe tõtsin, vaid see, mille ma kätte sain, ja see, millega kõik lõppes.

Ma ei kardaks tõntsakaid rasvaseid sõrmi, Petja, kui ma oleksin Solže, ega pelgaks ka jahtunud teed. Öhtut nukras majas, kus on katkine kell ja põlenud tikud mõrasel alustassil — ka sellist natüürmorti ma ei kardaks, sest mulle avaneksid mingid selgitavad ja valgustavad tõed, mitte nagu praegu. Jumal, ära jäta mind maha, jäta mõni teine, ainult mind ära jäta! Kõikidest pragudest pressib sisse saatana muusika — rock ja jazz, kaval arvestus... Miks sa küll, oh Issand, oled meid, vaeseid onaneerijaid, maha jätnud?

Kui ma teaksin, et olen Solže, aga mitte vastik prussakas, kasvataksin endale ehk habeme, sest praegu lõikan endale iga päev sisse kehva noa ja nüri pardliga, pole ju raha, et korralikku osta — kust võtab vaene sellise summa? Kõigil on halb, mitte minul ükski, ammu juba oleks võinud ennast põhja juua, surnuks suitsetada ja naisega kokku elama hakata — ühesõnaga, manduda. Aga midagi suuremat kui mina on minu sisse tulnud (järsku on see armastus?), mind toreda nõoriga kinni sidunud ja veab enda järel, minult luba küsimata.

Pimedal hernetondil põldu ei ole.

Kui minust saaks Solže, kirjutaksin ma palju formaadilt ja sisult suuri teoseid, nende hulgas ka „Ühe päeva Ivan Denisovitši elus“, lõpu ootamise alguse lähenemise esimese pääsukese. Siis näeksin ma hoopis muid asju kui enamik inimesi mind ümbritsevas maailmas, teaksin, kus miski on — kus on tõde ja kus teda pole ja miks pole, ja mida on vaja teha, et oleks tõde, ja üleüldse, kuidas edasi elada —, aga praegu ei tea mina, vaene onaneerija, üldse mitte midagi ja olen ülepea täielikus segaduses.

Oleksin ma tõepoolest Solže, poleks Petja Bljudski tulnud minu juurde, mingi naine sabas, vaid oleks hoopis toonud kaasa huvitava raamatu, ja me räägiksime kaua Venemaa lunastusest ja uuestisünnist, aga praegu — muudkui rähklevad seal. Või rähkleksime hoopis koos.

Aga praegu — pole mul ei pääsemist ega poega, ja mitte keegi ei armasta mind — ei mees ega naine, ja pole must kellelgi õiget rõõmu — ei mehele ega naisele, ja ka mingit lootust pole mulle jäänud — ja kõik puha sellepärast, et mina pole Solže. Oh, kui mina oleksin tema — laoks õige kõik oma teoste köited selle plika tagumiku alla, kes on praegu Petjaga, ja hakkaks talle panema kõigi mulle tuntud ja tundmatute surmatute ja surnukspiinatute nimel! Ja annaks pärast kõik ja kõigile andeks...

Kui mina oleksin Solže, ei peaks ma inimeste eest midagi varjama. Praegu aga pean varjama absoluutselt kõike, sest ma olen vaene onaneerija.

Kui mina oleksin Solže... Huvitav, kas oleks võimalik olla ühtaegu nii Solže kui ka vaene onaneerija?

Vene keelest INNA LUSTI

„Kes ma siis olin, küsis ta enda peegelpildilt, ja kes olen ma nüüd...“
Mati Unt, „Tekst ja laip“

Vaadeldava antoloogia* lõpulugu on Mati Undilt. Selles on kaunist parabool-sust. Omaaegne eesti moodsa proosa *enfant terrible*, laineid löönud kooli-poisist debütant, kuuekümnendate põlvkonna uljaspea, kes arendas „psühho-modernistlikku suunda“, sellal kui kirjandus oli alles „vargsi ja järk-järgult välja libisemas sotsialistliku realismi kaanonite kammitsaist“, on aastasaja lõpus tõusnud vaba kirjanduse patriarhiks, postmodernismi mastimänniks, sellesama „võimsa rühma“ veteraniks, mille esiletõus tähistas omal ajal eesti moodsa proosa taassündi.

Iseloomustused on pärit Kajar Pruuli artiklist antoloogia lõpus. Sealsamas on juttu ka „kuldajast“, mil eesti kirjanduse „vaikne vastupanu“ „režiimile“ pani liikuma võimsad loomingulised jõud. Haaran temapoolsest sõnadega mängimisest kinni ja püüan rääkida sellest, kuidas nimetada „kuldajale“ järgnenud perioodi, see tähendab 1990. aastaid, kui „režiim“ lakkas olemast ja loomingulised jõud saavutasid täieliku vabaduse.

Õigupoolest just see pakubki huvi 90-ndate antoloogia puhul, kus eri põlvkondadesse kuuluvate eesti autorite novellid on järjestatud kronoloogiliselt, alates Maimu Bergi „Rokokoo daamist“ (1991) ja lõpetades Mati Undi „Teksti ja laibaga“ (1998). Loogiline oleks samamoodi vaadelda ka asjade käiku — daamist laibani. Ometi tahaksin alustada „lõpust“. Finaali koodast. Sellest, millega on tipnenud vaba aastakümme. Tagajärg aitab seekord paremini mõista liikumise vektorit. Sest liikumine pole sirgjooneline ja ka vekto-reid on mitu... ehk teisisõnu, vähemalt kaks.

Mati Undi novelliski on kaks tegelast. Uusimatele postmodernistlikele veidrusele vastavalt on nad piiritletud kirjandusliku mängu tingimustega, mis on teksti algul ära toodud: oma 75. aastapäeva tähistav ajakiri „Looming“ võttis kätte ja kuulutas välja superprojekti, kriminaalnovelli konkursi, kus detektiiv pidi kaaluma vähemalt sada kilo ja olema „vähemusrahvuse esindaja“, aga kurjategija, vastupidi, „põliselanik“... ning samastuma lugeja endaga (see tähendab lüürilise kangelasega, kes on ju autori *alter ego*).

See, et Mati Unt on niisuguse formaalse ülesande võidukalt lahendanud, pole üllatav: lõbusa fantaseerija jooni võis temas täheldada juba teismelisena. Üllatav on muu: see, et kurjategija ning uurija on justkui konserveeritud nondest aegadest meie aega üle kolinud.

Kurjategija, see tähendab kirjanik ise, kelle kurjad kavatsused „saavad

* Artikli aluseks on Piret Viirese koostatud antoloogia „Новая эстонская новелла. 1990-е годы“. („Aleksandra“, Tallinn, 1999. 303 lk.) Tuleme selle antoloogia juurde tagasi mõnes lähemas „Loomingu“ numbris. — Toim.

toitu psüühe alamatest, grammatika ja foneetikaga“ seotud kihtidest (formuleering kõlab raskepäraselt, meil Venemaal nimetati seda lihtsamalt alltekstiks) — see kirjanik püüdleb Undi novellis mõttekujutuslikult Läände. Ja üldse „ära“. Välismaa paradiisiaedadesse, Makedoonias valmiva aniisiviina, Plovdivi meeldivalt lõhnavate salatite juurde, aga pigem ikka sinna, kus helendab ees midagi saksapärasest. Mida ta täpselt seal välismaal peale hakkaks, seda meie kangelane ei tea. Aga ta usub, et „Lääne vabadused aitavad ta ikka kuidagi välja“. Tunduvalt pehmenneb selle pürgimuse naiivsust tuntud eesti eneseiroonia, kuid vektor on määratud täpselt: „*Ach, Europa!*“ See on põhiorientaar, orientaar number üks.

Paika on pandud ka orientaar number kaks, õigemini küll „miinus üks“. Selleks on toosama sajakilone „mitte-eestlane“, kes meie kangelast jälitab ja kavatsseb tõkestada tema Lääne-Euroopa intensioonid (mis, nagu me näeme, on üpris virtuaalsed, niisiis mõttekujutuslikud). Kagebistlik koletis. Sovetlik mutant. Imperiaalkerberos.

Ma forsseerin määratlusi, et täpsemalt tähistada vektori suunda. Mati Undi töö on peenem: temal on lihtsalt „Looma-Sass“... Ja igaks juhuks on öeldud: „Ehkki teda [Ergot] siingi kodumaal ei ahistatud, kujutles ta, et täiskasvanuks saades võiks see ahistamine alata.“ *Ergo*: siingi on oht pigem mõttekujutuslik, virtuaalne ja osalt, nagu näeme, välja mõeldud, kuid...

...Kuid pärast kümnet aastat iseseisvat arengut laiutab see oht ikka veel türannina teksti kohal! Ja see pakub juba mõtlemissainet: kümne aastaga polegi veel vabanetud košmarist... Mati Unt on kunagi hiilgavalt sõnastanud eestlaste käitumise koodeksi nõukogude režiimi oludes: vaadake „nendest“ läbi! Nii nagu „neid“ siin üldse polekski!

Heakene küll. Nüüd neid tõepoolest pole. Tegelikult. Empiirilises argipäevas.

Aga miks ei õnnestu „nendest“ lahti saada tekstis, teadvuses, mõttekujutuses? Miks on „nad“ sinna takerdunud kogu oma sajakilose kehakaaluga?

Ja veel: miks on „nad“ aina ametis selle ootamisega, millal Ergo ohkab: ah, Euroopa — et teha siis lõpp peale kui mitte Ergole endale, siis vähemalt tema „tekstile“?

Võib-olla polegi siin tähtis mitte üksnes tekst, ja isegi mitte alltekst? On ju veel olemas kontekst? Sellest hoolimata, kas kagebistid ahistasid või ei ahistanud kirjanikke (muidugi ahistasid!), sellest hoolimata, kas sotsrealismi valvekoerad türanniseerisid või ei türanniseerinud loovisiksusi (türanniseerisid, ja kuidas veel!), oli ju toimuval olemas teinegi mõõtkava: nii või teisiti oli eesti nõukogude kirjanduse kontekstiks kogu nõukogude kirjandus, ja nõukogude kirjandus kuulus nii või teisiti maailmakirjanduse konteksti.

See kõik on nüüd möödas.

Iseseisvusaja Eesti strateegiliseks suunaks on konteksti vahetamine.

Kajar Pruul näeb asja nii: pärast poole sajandi pikkust eemalolekut kombib Eesti oma kohta Lääne kultuuriruumis, ent ruum on vahepeal „tundmatuseni muutunud“.

Mina näen asja omamoodi: nõukogude kultuurikontekstis olid eestlased vajalikud just nimelt eestlastena, ma tean seda omaenda tundmuste põhjal, ma tegelesin eesti kirjandusega paljurahvuselises nõukogude puistus nelikümmend aastat; mitte mingist ametlikust imperiaalsest pealisülesandest ei tahtnud ma midagi teada, mulle oli teada muu: Baltikum on valgus Peetri raiutud aknas, ainus Euroopa, mis on meile kättesaadav, lääneorientiir Euraasia väljal.

Nii tundsin mõistagi mina. Mõistagi oli Mati Undil Tallinnas raskem kui minul Moskvas. Ja mõistagi on see (nõukogude, „imperiaalne“) kontekst tänaseks kadunud. Ja las ta olla.

Aga miks on kümme aastat pärast rangide kadumist, kui on üles kasvanud terve põlvkond, kes võib vabalt kultiveerida igasuguseid „kuskil Euroopas“ võrsunud väärtusi „homoseksuaalsusest kristluseni“ (ma tsiteerin jällegi Kajar Pruuli) — miks on jällegi platsis „Looma-Sass“ ja vana nõukogude (olgu peale, et nõukogudevastane) kontekst, mida euroopalik kontekst, nagu selgub, polegi kustutanud, välja tõrjunud? Või on midagi viltu nende uute tuultega, uue vektoriga, ja sellepärast ei õnnestu end vanast kuidagi lahti rebida?

Meisterlik Mati Unt ei ütle muide mitte kuskil, et tema hinge mitme-puudane piinaja on venelane. Ja see pole kavalus, ma olen veendunud, et see on kaasasündinud taktitunne, veel parem on öelda kultuuritakt, mis on iseloomulik kõigile eesti antoloogia autoritele: mitte kuskil ei riiva nad üheainsagi sõnaga venelaste rahvustunnet. Seda huvitavam on püüda mõista, mis haavab ja rõhub neid nendes „tulnukates“.

See just rõhubki, et nad on tulnukad.

„Need naabrid olid meie majja tulnud pärast sõda ja ka nende tähistamiseks oli välja mõeldud ekstra sõna — petšoor,“ kirjutab Maimu Berg novellis „Rokokoo daam“, ja ma tahaksin tunnustada niihästi „kujundi tabamise“ foneetilist (ja geograafilist) täpsust kui ka kirjaniku taktitunnet: ta jätab täpsustamata uute naabrite rahvuse, kuigi lugejal ei saa olla kahtlust selles, kes need inimesed on: perekonnapea, sünge armeekapten, läheb vintispäi aeda ja hakkab revolvrilt paugutama... Kuid hinnakem jällegi ka konfliktlikti teist poolt: kapteni naine Marusja tormab hädakisa saatel aeda märuldaja eest lapsi kaitsma, sealhulgas ka eestlasi. Pärast seda läheb purjus lollpea, täies vastavuses „rahvusimidžiga“, näost tulipunaseks ja sihhib revolvrilt omaenda naist... aga andkem talle au, ei tulista enam. Andkem au ka autorile.

Maimu Bergi novell on kirjutatud päris 1990-ndate algul, kui „petšoor“ oli eesti „aiast“ alles äsja lahkunud ja vaevalt vabanenud vabariigi laste tunded kõikusid salajase põlguse ja alles ületamata hirmu vahel.

„Ljusja õige nimi oli olnud Ljudmila,“ kommenteerib alaealine jutustaja naiivselt, ja täpsustab veel naiivsemalt: „Ljudmila Popkina.“

Kapten Popkini tegelaskuju vene firmatolana, kelle paneb jäädavalt paika tobe perekonnanimi, on elegantselt lõpule viidud. Tõsi küll, see kuju lahkneb stilistiliselt kaunistest novelli teisest „petšoor“ esindajast — mükitud rokokoodaamist (minu meelet sobiks siia natuuri avarust arvestades ka „vene

barokk“), nii et ilmne on mõnesugune konteksti kahestumine. Novelli lõpplahendus murdub päris melodraamaks: daam lamab vereloigus, tapetuna mingi tema juurde sattunud tuttava vaimuhaige, nähtavasti samuti „petsoora“ poolt. Niisugune finaali reedab jutustaja alles ületamata hirmu tulnukate ees, mis kõnealusel juhul osutub tuntud eesti enesevalitsemisest (ja eneseirooniast) tugevamaks.

Kaks aastat hiljem, 1993. aastal, ilmutab Mart Kivastik novellis „Semm“ mõnevõrra suuremat tundmuste määratletust: tema noored naistegelased ronivad üle sõjaväe raadiojaama plangu ja lähevad sõduritele külla. Kõik sõdurid on „ühte nägu ja karvaste rindadega“. Karvased „nagu nuustik“. Ühesõnaga ahvipuur.

„Loomalik“ hirm tulnukate ees on viidud homeeriliste mõõtmeteni (ja seeläbi psühholoogiliselt „tühistatud“) Ene Mihkelsoni novellis „Sodomiiit“. Ülikooli lõpetaja valmistub sõitma maakooli. Novell on kirjutatud 1996. aastal, kuid tegevus toimub 1968. aasta augustis: „Äikese-eelne õhk oli end tankiroomikute võidukas rullumises tühjaks laadinud. Hullemat (kui vägede viimine Tšehhoslovakkiasse — L. A.) ei saanud enam juhtuda.“

Kuid midagi hirmsamat, või vähemalt midagi õõvastavamalt juhtub ometi, ja peaaegu kohe: mõisas sünnib inimekate vasikas. „Vasika kõigi nelja jala otsas olid labakäed, mis keha hästi ei kandnud, ning ta ammus haledalt.“ Juhtides jutu niisuguse sürrealistliku kulminatsioonini, teeb jutustaja meile ettepaneku määrata, kes on vasika isa, ja lisab, et ta ise ei saa seda teha. Nähtavasti tuleb minul, lugejal, teda aidata. Et novelli (virtuaalseks) peategelaseks on „tore mees ilusa juuksepehmakaga“, kes erinevalt oma eelkäijast ei „kavatsenud jalast võetud kingaga ÜRO kõnepulti rammida“, siis kunstilise loogika seaduste järgi kipun ma kahtlustama, et „vasika isaks“ on seesama tore mees, aga pole välistatud, et see võis olla ka tema maavillane eelkäija, sest nagu on veendunud ülikooli lõpetaja, „kõik juhid, kes minu eluajal selles suures riigis vahetusid, muutusid tahes-tahtmata nagu sugulasteks, perekonna liikmeteks“.

„Appi, vägistatakse!“ karjub tiigi ümber jooksev väikerahva esindaja, keda vägistab suurriik. Ja jutustaja selgitab rahulikult häälel: teda vägistab suunamiskomisjon, kohe kuidagi ei taha maale õpetajaks minna...

Selle ootamatu pöördega sodomismi juurest realismi juurde lõpetagem nõukogude-vene konteksti ületamise lugu ja astugem kõige täiega demokraatlikku-euroopalikku konteksti.

Siin on kõige ilmekam näide Emil Tode, postsovetliku aja kõige tõlgitum eestlane Läänes, kes selles mõttes võistleb praegu Jaan Krossi endaga.

Kuid ainult selles mõttes. Ülejäänud on ühendamatu. Sellal kui Kross sukeldub mälestuses nõukogude vangilaagritesse Aasias, on Tode oma hingega „kusagil Euroopas“. Jutustus „Külma kondid“, mis on kirjutatud 1996. aastal, kolm aastat pärast laineid löönud romaani „Piiririik“ (piiririik mitte üksnes Lääne ja Ida vahel, vaid ka teiste kokkusobimatute, kuid sobima pandud asjade, näiteks homoseksualismi ja kristluse vahel, mida arvustajad

hindasid kui suurt vaimset võitu) — see jutustus on esitatud naise mono-
loogina, keda vaevab mõte, kas ära sõita või jääda.

Idaga saab kangelanna hõlpsalt hakkama: „Tegelikult ma olen ikka käinud
ka. Ma olen käinud Leningradis ja Moskvas. Isegi Bakuus. Leningradis käidi
Ermitaažis. [...] Seal oli saalitäite viisi vanu pidulikke portreesid punapõsistest
meestest, kes olid nagu kuhugi tormamas, ja punapõsistest naistest, kes poleks
nagu elu seeski paigast liikunud. Saalides käis palju nõukogude inimesi.“

Viimane tähelepanek (mis vastab täiel määral tõele) paneb kangelanna
idahuvile piiri ja suunab teda Läände, kuhu Eestist tormavad kõik tema
sõbrad.

„Veroonika käis Pariisis ja ütles pärast: „Sa ei kujuta ette, see ongi seal
kõik olemas, millest räägitakse, kõik need kuulsad kohad, mis piltide peal
on nähtud!““

Võrratu koht, niihästi täpse intonatsiooni kui ka eksimatult valitud rakursi
poolest; just nii näevad Tode tegelaskujud ihaldatud Läänt: nad peavad veen-
duma, et „see ongi seal kõik olemas“. See tähendab, et Lääs on omamoodi
virtuaalne pilt, kuhu tuleb end realselt ära mahutada. Ja sel hetkel, kui
tegelaskujud lõpuks veenduvad, et „see kõik ongi olemas“, saavad nad aru,
et see pole nende jaoks. Selle mõrkja selguseni jõuab Tode minategelane
oma mõtiskluste tulemusena. Tema ümber „kõik käivad kuskil“, ja tema
otsustab, et „ei taha kuskile minna“. Ta jääb siia. Selle kõva külma kätte.
Selle külma ahju juurde. Selle jäälilledes akna alla, millest paistab jääga kattuv
lahtine vesi solgitoru otsa juures.

Muide, uuemal eesti proosal, nii palju kui mina oskan arvata, näib olevat
kaks lemmikvärvi, kaks armast juhtmotiivi. Külma ja solk. Külmunud jäsemed
ja valutav kõht. Seda teist õpime tundma natuke hiljem, Peeter Sauteri juurde
jõudes. Emil Todel kohtab esimest — külma värinate apoteoosi.

Õösel jäätuvad pardid jää sisse kinni ja koerad peavad poolsurnud lin-
dudega pidu.

„Mis see minusse puutub?“ küsib jutustaja. Ja tunnistab: jah, puutub
küll. Sest ta ise on samuti „nagu mõni part siia korterisse, siia linna, sellesse
riiki, sellesse talve kinni külmunud“.

Jäine tunne haarab hinge. „Palun, jätke mind üksi!“ hüüab ta. „Mul on
vaja mõelda.“ Aga — „mitte ühtegi mõtet“. Milline enesepettus — „olla
iseendaga“. Mitte midagi ei saa teiste kaela ajada — ei „kena mehe“ ega
tema maavillase eelkäija kaela. „Me valime oma elu sama palju, kui need
pardid valivad jõesse külmutumise ja koerakoonu,“ ütleb Tode naistegelane.
Tema mõtete mehisust ei saa salata. Kuid teda tahaks aidata. Kas või nõuga.

Põgene ometi ära!

Kuhu?

New Yorki!

Aga miski ei klapi ikka.

„...sinna jõudes ma ei tunneks ära iseennast — et ma kohtaksin ennast
seal kui võõrast ja saaksin ometi teada, kes ma selline olen.“

Huvitav, kas inimene saab teada, kes ta selline on, kui tal ei ole kedagi, kelle juurde „tormata“?

„Loor rebiti puruks“ — sõna „loor“ meenutab mulle, et Tode jutustaja on kaunis naine, kes võiks vahel kübara pähe panna ja kellelegi külla sõita.

„Loor rebiti puruks ja see, mis sealt paistis, oli kiirgav jää, külm auk, mille põhjas vilkus esimene mõttetu täht.“

Nii on öeldud tuule kohta, mis rebib puudelt lehed.

Kuristikku vaatamisest — motiivist, mille sünniks andis kunagi tõuke vene intelligentsi hingeline draama — on postmodernisel ajal saanud üks käibevõtteid kujutluse pillutamisel ühest pilust teise. Emil Tode on tasemel: virtuaalsus ja virtuoossus.

Kuid reaalsus?

Laseb ennast aimata.

Eesti uuema novelli antoloogias on siiski ka kaks „ürgset realisti“. Jaan Kross ja Mats Traat. Seda huvitavam on lugeda neid pakutud kontekstis.

Jaan Krossi mahukat novelli „Vürst“ (põhineb laagrimälestustel) oleks küll loomulikum olnud lugeda mujal kui eesti postmodernismi taustal, nimelt ühes reas Šalamovi, Solženitsõni, Dombrovskiga — eelkõige tekstis tajutava jõu ja ajalootunnetuse sügavuse tõttu. Kuid ka eesti uuemast novellist aitab ta üht-teist mõista. Kas või vastandina.

Jutustuse tegevus algab „lõunasöögi jagamisel Intá kolmeteistkümnendas laagripunktis lumeks kippuva oktoobrivihma käes“ ja jätkub „süda-Siberi“ telliskivivabrikus, põlvini ulatuvus „sae-liiva segus“ („silmad olid higist udused“). Nii et mõlemad juhtmotiivid on ilmsed: külm ja pori, mis kunstilise „absorbeerimise“ reeglite järgi peaksid kondenseeruma. Ometi läheb hoopis vastupidi: nime poolest on külm ja pori küll esile toodud, kuid nad ei kondenseeru, vastuoksa, kogu novellist õhkub kuumust, sest raskuskese ei paikne siin, lõunasöögi jagamisel, seguvannide juures ja üldsegi mitte tsoonis. Leivalõikamise juures sebivate ja end telliskivilöövis katkestavate vangide raskuskese ja kontekst on siit kaugel. Ja kui enne areteerimist peeti vangi Poolas „vürstiks“, kui ta oli abielus Kuramaa preiliga, elas hiljem New Yorgis ja pidas Neljandal avenüül delikatessidefirmat ja võõrustas Egiptuse kuningat Faruki, Bulgaaria troonipärijat ja Ühendriikide endise Moskva suursaadiku poega Kennedyt (Kennedy polnud küll suursaadik Moskvast, vaid Londonis; Faruki ja troonipärija kohta ma arvamust ei avalda, vaid hoian kinni legendist) — kui nii, siis Krossi kangelased elavad seal. Või Varssavis. Või Kuramaal. Ja kui vangide brigadir oli enne kinnivõtmist Harkovi ülikooli professor, siis jäi ta ka laagris iseendaks — professoriks. Ja kui siinsamas brigaadis rügab tööd endine gruusia naispianist, siis ongi ta gruusia naispianist ja ei midagi muud. Ja kui asumisele saadetud kohaliku kooli joonistamisõpetaja oli varem ajalehe „Pravda“ osakonnajuhataja, siis oma hinges on ta seal, Moskvast, aga mitte siin, Komimaal.

„Teate, täiskuu on siin Komimaa taevas vapustavalt seesama ja vapustavalt hoopis teine kui minu Braila villa terrassilt vaadates.“

Sellest koordinaatide süsteemist ei saa Krossi puhul tuletada ei Ida ega Läänt; ta ei orienteeru üldsegi mitte nende põhjal. Temal on teine mõõtkava. Maailm, üksainus maailm, maailm kui tervik. Ja selles maailmas on kõik segi paisatud ja paigast ära. Rollid on vahetatud. Koordinaadid paigast lükatud ja nihestunud.

Ja see kontekstide „nihetus“ ongi reaalne valu, mis seob Krossi noorte eesti novellistidega, kes püüavad postmodernses jääkõrbes oma kohta leida.

Oma rada pidi jõuab sellele ristteele ka Mats Traat, kunagine tuntud kuuekümnendate põlvkonna esindaja, kelle nimi on lahutamatu kuskile silmapiiri taha jäänud „kuldajast“. Uue aja Traati esindab pikem jutustus „Võimu rist“, mis väärrib seda enam tähelepanu, et jutustus pole pühendatud mitte eesti, vaid vene temaatikale: kodusõjale Siberis. Jutustajaks on valitud admiral Koltšak ja jutu lõpetab lask novelli lõpus...

Muidugi ei puudu ka rahvuslik aspekt. Kindral Kappel, kes juhib üht Koltšaki armeed, on eestlane, ehkki tal on saksa nimi. Nii et eesti provintside lähenevat (1918. aastal juba faktiliselt toimunud) eraldumist Venemaa koosseisust arutatakse üsna elavalt. Koltšaki meelest on niisugune eraldumine täielik absurd (mis ei takista Traati ilmutamast hukkumisele määratud admiraliga suhtes sügavat inimlikku kaastunnet). Ja kaastunne on jällegi seotud draamaga, mille nimeks on kontekstide vahetumine. Meie ees on õnnetu valitseja, „rändadmiral“. See, et talle langes osaks saada Venemaa „valitsejaks“, on mingi sonimine, üle mõistuse käiv meeletus. Tegelikult on tema, Aleksandr Vassiljevits Koltšak, hoopis teistsugune. Obuhhovi tehase inseneri poeg, sündinud 1873. aastal Peterburis, lõpetanud mereväekorpuse admiral Ricardi autasuga õppeedukuse eest, õpetlane, polaaruurija, kelle Eduard Toll kutsus kaasa oma ekspeditsioonile, sest paremat hüdroloogi vene teaduses ei leidunud. Tema, Koltšak, ajas oma asja: istus laboratooriumis, uuris jääd, pidas akadeemias loenguid, armastas Skrjabini muusikat, mõtiskles Tertulianuse üle... Tema kontekst oli selline.

Ja siis selle kõige asemel mingi veremäsu, kleepuv kliister, määratsev mass, madruste omakohus Musta mere laevastiku ohvitseride üle ja segadused, segadused, segadused — punased valgete vastu; punased punaste vastu; valged valgete vastu; terror; reetmine; omavoli ja anarhia vahel lõhkikärastatud maa; alaväärsuskompleks. Tüdinud ükskõiksus. Ohvitserid, kes kardavad huligaanitsevaid nekruteid rohkem kui bolševikke. Valelikud ja varustust varastavad staabitöötajad. Vaesus ja rahvahulkade raev, kes on valmis uskuma maa-pealset punast paradiisi. Talupoegade kavalus, kes on valmis tüssama niihästi punaseid kui ka valgeid, sest nende silmis pole neil vahet...

Selles kaoses teab admiral kindlalt üht: tema elu on lõppenud. Kontekst on libisenud käest, mõte kadunud. Koltšak vaatab mahalaskmist korraldavale Samuil Tšudnovskile näkku ja keeldub silmade kinnisidumisest.

Tema hing elab seal, polaarjää väljadel. Siin, reaalses tules, põleb hing tuhaks.

Pöördugem nüüd sellest verisest sonimisest ära uuema eesti proosa jäisesse tegelikkusse.

Tunnetagem Arvo Valtoni kummalise novelli „Kaamel“ pealisülesannet: eestlane, kes on sattunud Gobi kõrbesse ja ööbib jurtas, on armuühenduses mongoli naisega... Selgitades seda kummalist ühendust 1997. aasta jutustuses, sidus eesti kriitika selle Valtoni ammuse idahuviga; oli ta ju 1978. aastal kirjutanud romaani Tšingis-khaanist... kuid minu meelest on idamaa siin üksnes virtuaalne kontekst (ehkki Arvo Valton on arvatavasti ise kaameli seljas sõitnud ja jurtades ööbinud...). Olemuslik — kunstiliselt olemuslik — on see, et kangelase seeme paiskub tühjusesse. Ja oma poega ei saa see kangelane iial tundma... Ja poeg, kes ei tunne isa, tapab ta kunagi. Ja selles tühjuses, selles vaakumis, selles irrealses antimaailmas küsib eestlane iseendalt, kas pole ta mitte kentaur, justkui ei teaks ta päris täpselt, „kes olen ma nüüd“.

Seda küsimust võib arutada Jüri Ehlvesti seltsis ka puhtintellektuaalses plaanis. „Vaba, vaba!“ rõõmustab jutustuse „Armua Valdus“ tegelane, minnes naise juurest ära armukese juurde, ja arutab pikalt selle üle, miks „meie rahvuse parim osa pärineb väikestelt saartelt“, see tähendab sealt, kus pole olnud kontakte teiste rahvastega. Seletus on täiesti intellektuaalne, ütleksin koguni, et provokatiivne, kui võtta arvesse, milliste „kloonimisteemaliste“ kirgede ja hirmude taustal jätkusid postmodernistlikud mängud 1997. aastal: lähisugulaste ristamisel, seletab Ehlvesti kangelane, ei ela kahjustatud isikud sigimisküpsuseni ega jõua järglastele edasi anda vigaseid retsessiivseid geene; ellu jäävad üksnes täiesti terved isendid, ja mis eriti iseloomulik: nad jäävad elama ka arstiabi puudumisel.

Avaldagem tunnustust selle passaaži mängulisele särale: ta kätkeb täiesti reaalselt muret. Ikkagi seesama kaebelaul konteksti pärast, hädahüüd konteksti järele, kontekstist sonimine...

Selle valu kvintessentsiks ja kulminatsiooniks on novell „Kõhu valu“, mis 1995. aastal tegi Peeter Sauterist kärarikka kirjandusliku skandaali peategelase. Pahameeletorm ajakirjanduses, vihaste lugejate kirjad — ja ameerika biitniku poosi võtnud autori vastureaktsioon: minu silmis võivad pooltühi suitsupakk ja jumal küll kõrvuti eksisteerida.

Oleks siis jutt ainult suitsupakist...

Aga „side pükstes“? Ja sünnitaja „sitaauk ja voodi“! Ja trihhomonoos! Ja oksendamine. Ja kusi. Ja sitt, mida fikseeritakse nüisuguse nukrameelse täpsusega, et seda võiks kadestada isegi meie virtuaalsete ekskrementide kirjeldamise suurmeister Sorokin. Kui olmemustuse tunnetamine ja eksistent-siaalne külmus ühtekokku moodustavad postmodernistliku eesti proosa juhtmotiivi, siis Sauterit tema „Kõhu valuga“ võib sel alal pidada rekordiomanikuks. Nii et nõrдинud lugejail oli igati alust... Kuid tuleb arvesse võtta, et sanitaar-hügieenilisi üksikasju pole teksti toodud keelatud viljana ja epa-teerimiseks, vaid Sauter fikseerib neid avameelselt ja isegi kuidagi rõhutatud ükskõiksusega — kui jutustaja, kes neid loike kuivatab ja koristab mustust oma vabal tahtel ja õnnelikuna. Sest ta hoolitseb armastatud naise eest, kes sünnitab talle poega.

See tähendab, et sisuliselt on siin tegemist ülemlauluga kõikevõitvale armastusele.

Kuid miks realiseerub armastus niisugustes ja just nimelt niisugustes peldikutingimustes?

See ongi peamine, tähtsaim, põhiline küsimus.

Sellepärast et hinge ja reaalse maailma sidemed on purustatud. Sõnad on kuuldamatud (miks muidu on novelli naistegelane kurt?). Tegevus ei moodusta mõtestatud ja terviklikku liikumist, vaid laguneb faasideks: minategelane määrib „saiale pasteeti“ ja jälgib „üksisilmi oma käsi pasteedisaiat tegemas“. Otsekui polekski tegemist tema kätega. Ta teeb suitsu, aga suitsu maitset ei tunne. Nagu ei suitsetakski tema ise. Kogu faktuuris on tunda asjade ja tegevuse lagunemist, midagi „filmilikku“: on näha, kuid mitte kuulda; on kuulda, kuid mitte näha; mööda vilksatavad mehaaniliselt haakuvad kaadrid.

Ruumi kui tervikut ei ole.

„Aega ei ole...“

Elu kui kõige mõõdupuud ei ole samuti.

„Aga kui laps sureb? Jah, ei tea. Varem või hiljem sureb ta ju nagunii. Ma sündisin, elan, suren.“

Kiretus, millega seda fikseeritakse, on samuti isesugune kunstiline provokatsioon. Tegelikult on siin meeletehete piir ja enesevalitsus, mida vajatakse kuristiku serval, „mis mustab all“.*

Sauteri novelli lõpetab fraas: äsja sündinud laps „vahtis rahulikult eikuhugi“.

Kas on võimalik veel selgemalt väljendada olemuslikku draamat, mis aimub selles jäises soodomas, kus mustavad vood langevad kuristikku ja kõigutamatu „eimiski“ jälgib inimest, olgu siis kuristikust või peeglist?

Reaalsuse varing? Sidemete purunemine? Konteksti kadumine? Või siis tänapäeva geopolitikute keeles: kaalutusehetk Ida ja Lääne vahel, Venemaa ja Euroopa vahel? Või filosoofide keeles: inimese eksistentsiaalne üksildus, kes on heidetud lõputusse kaootilisse reaalsusse ja tunneb lootusetust sõltumata koordinaatidest, millesse ta ei taha või ei suuda end paigutada? Ühtedesse ei taha, teistesse ei suuda? Üks kontekst on juba kaotatud, teine on veel leidmata?

Muidugi on parem üldse mitte määratleda seda seisundit üldmõistete abil, sest just tüütutest üldmõistetest on uuem eesti proosa püüdnud eelkõige vabaneda.

Aitab, kui tunnetada, millest õigupoolest räägitakse ja mis teeb tegelikult valu. Isegi siis, kui jutt käib „kõhu valust“.

Ja nüüd, kui on läbi käidud vaba aastakümne astmed 1991. aastast kuni 1998. aastani, pöördun ma tagasi selle juurde, millest alustasin: Mati Undi „Teksti ja laiba“ juurde, mis on kirjutatud aastakümne lõpus ja mis jääb antoloogia krooniks.

* *Vene k. бездны мрачной на краю* (Aleksandr Puškin, „Pidu katku ajal“). — Toim.

„Lõhnad, haisud, aroomid...“

Õigus. Parool on vastu võetud.

„Rotiraiped“ „mustas vees“.

Loomulikult. Edasi, edasi!

Kuupepuudane „Looma-Sass“, kes jälitab arglikku „Ergot“...

KGB vari iga rea taga? Arusaadav.

„Kes ma siis olin... ja kes olen ma nüüd?“

Nii küsib Ergo.

„Sisutu auk, formalism, mõttetu õõnsus, hingeline vaakum...“

Kes seda räägib? Kas Ergo, kes loeb üle, mida tema sulg on paberile pannud, või Looma-Sass, kes salaja perlustreerib, mida Ergo on kirjutanud?

„Sass oli Ergoga täiesti ühte sulanud.“

Nõnda siis. Tõde on käes. Juba kümme aastat ei ahista ükski „Sass“ mitte ühtegi „Ergot“. Reaalne kangelane, kes vaatab peeglisse, püüab mõista kes tema, see tähendab mina, on... Selles lõdisemapanevas vaakumis ilmub „Sass“ kui hallutsinatsioon, kui ainus sinu, see tähendab tema, see tähendab minu vastu huvi tundev vestluskaaslane, kui igaveseks kadunud kontakti vari, kui saabunud üksinduse kinnitus, mis tuleb välja kannatada.

Ja lõpuks Undi novelli viimane fraas, mis paneb krooni kogu antoloogiale:

„Tekst ja laip jäid temast tühja tuppa maha, mõlemad lõpetamata, kuid siiski juba pöördumatud.“

Niiis, ärgem püüdkem kaduvat soojust ja ärgem lootkem taas elustada teksti ega laipa. Toimunu on pöördumatu.

Oh jaa. Ühte jökke ei saa kaks korda astuda. Saab ainult edasi minna. Ammutades jõudu „enda peegelpildilt“.

Vene keelest UDO UIBO

Moskva

Jaanuar 2000

Esmatrükk ajakirjas „Таллинн“ 2000, nr. 16, lk. 104—111.

Kirjanduslik postmodernism Venemaal on hiigelelukas — iseenast sünnitav, iseenast imetlev, iseenast hirmutav, iseenast kartev ja iseenast sööv soerd. Väljastpoolt küll jõhkralt vabameelne, on ta filosoofiliselt ja meetodide poolest siiski üsna piiratud, lausa ideoloogiline, ehkki püüab end käratsedes vastandada igasugustele ideoloogiatele.

Nii vene posti sõbrad kui ka vaenlased ja muidugi sealsed postmodernistid ise on selle võimsa kirjanduskihistuse iseloomustamiseks haudunud välja erinevaid metafoore, Viktor Jerofejev näiteks nimetab kodumaist posti „vene kurja lilledeks“ ja vastandab seda kirjandusvoogu kogu eelnevale rahvuslikule literatuurile.¹

Vene klassikaline kirjandus oli rajatud hea eest võitlemise või lootuse filosoofiale. Ehkki „Isade ja poegade“ Bazarov oli jätk nihilist, kes skandaalselt haavas kogu ajastu moraali, oli tema juhtideeks ikkagi: „Inimene on loomult hea, ainult tingimused on närused.“ Stalinlike kirjanike unistuseks oli ühtse ja ainsa päikselise kirjanduse loomine. Kuuekümnendate põlvkonna, Hruštšovi „sula“ sigitise pühaks eesmärgiks tõusis „tõelise“ humanismi taastamine, võltsi ja paraadliku inimsuse kuulutamise asemel loodeti luua „inimnäoga“ humanismi. Vene ja nõukogude kirjandus on läbi aegade tegelnud inimkonna päästmisega sedavõrd innukalt, et haigestus Jerofejevi sõnul „hüpermoralismi tõppe“. Andrei Platonov nimetas sovetlikku hüsterilist inimarmastust „humanismi orgiaks“.

Kui kommunistlik ühiskond 80-ndate lõpul lõhkes, katkes paugupealt ka nõukogude kirjandus. Viktor Jerofejev: „Nõukogude kirjandus oli sotsialistliku riikluse kasvuhooõis. Niipea kui kasvuhooone kütmine lõpetati, närtsis ka õis...“² Kirjanikud jäid äkitselt ilma kirjanduseta.

Tõsi küll, mitte kõik. Avar tegevusväli avanes äsjastel dissidentlikel, nõukogude diktatuuri ja terrori vastu võidelnud literaatidel, au sisse tõsteti Solženitsõn jt. sovetliku vägivalda paljastajad, ent ka nende platvormiks oli „tõeline“ humanism, inimlikkuse, nüüd ka inimõiguste pjedestaalile upitamine. See sisustas ka suuremat osa välisvene kirjandusest, mis nüüd võimsa vallina kodumaale voogas.

Samas oli XX sajandi viimasel veerandil vaikselt tärpanud veel üks kirjanduslik suundumus, mida uurijad tagantjärele nimetavad „teiseks kirjanduseks“. See seltskond pööras selja nii sotsrealistlikele kui ka dissidentlikele võitlejatele. Viktor Jerofejev märgib teraselt, et ehkki need kirja-

¹ В. Е р о ф е в, *Русские цветы зла. Москва, 1998.*

² S e a l s a t a s, lk. 11.

nikud kannatasid samuti nõukogude omavoli all, kujunesid nad ilmavaatelt mitte anti-, vaid pigem asovetlikeks. Jerofejev: „Teine kirjandus õppis kummalistelt õpetajatelt [---]: Gogolilt ja markiis de Sade'ilt, sajandialguse dekadentidelt ja sürrealistidelt, müstikutelt ja bändilt „The Beatles“, Andrei Platonovilt ja päris tundmatult Leonid Dobõtsinilt, Nabokovilt ja Borgeselt. Ta armastas Poundi ja oberiuutide mõttetusi, Hollywoodi võitlusfilme, poparti ja blatnoilaule, stalinlikke pilvelõhkujaid ja läänelikku postmodernismi.“³

„Teise kirjanduse“ tegijad ei uskunud enam mingisse humanismi. Nad hülgasid sotsiaalse paradiisi võimaluse, ühiskondliku taevatee, keerasid otustavalt ümber ja võtsid sihi vastassuunas — põrgusse.

Maisest põrgust, GULAG-ist, kõnelesid parajasti kaks võimsat vene kirjanikku — Aleksandr Solženitsõn ja Varlam Šalamov. Solženitsõni sõnum oli karm, ent põhihoiakult humanistlik, see rääkis inimlikkuse säilimisvõimalustest ka kõige inimvaenulikumas keskkonnas. Sellesse „teise kirjanduse“ jüngritel usku polnud. Neile sobis Šalamovi põrgu, kus hävis igasugune inimlikkus, kustus lootus, inimesed muserdusid ja murdusid, ei jaksanud enam mõelda ega tunda, muutusid tundetuteks topisteks, elavateks koolnuteks. „Teine kirjandus“ nägi Šalamovi teoste põrgukeskkonnas kogu maise reaalsuse metafoori. Seitsmekümnendatel aastatel kaotasid need kirjanikud usu niihästi humanistlikku „uude inimesesse“ kui ka inimesesse üldse. Viktor Jerofejev: „Uus vene kirjandus kahtles absoluutselt kõiges: armastuses, lastes, usus, kirikus, kultuuris, ilus, õilsuses, emaduses, rahvalikus tarkuses [---] ja lõpuks ka Läänes.“ Nende loomingus pääsesid valitsema surm, seks, vanadus, vägistamised, abordid, tapmised. Jerofejev: „Psühholoogilise proosa asemele tuli psühhopatoloogiline.“⁴

2

Siinkohal refereeritud Jerofejevi käsitlus postmodernismi tekkest Venes on mõistagi skemaatiline: tänaste postmodernistide jõudmine oma käekirjani, meetodini ja maailmatunnetuseni oli märksa individuaalsem. Ja „teine kirjandus“ seob sootuks laiemat kunstilist profiiliga kirjutajaid, kui Jerofejev osutab. Galina Nefagina näeb „teises kirjanduses“ vähemasti kolme haru: ajaloolist ja naturalistlikku suundumust ning „iroonilist avangardi“.⁵ Kahtlemata oli „teisel kirjandusel“ ka kindlaid ühisjooni, kõigepealt muidugi vastuseis ofitsiaalsele, tunnustatud kirjandusele, oli ka ilmselgeid kunstilisi ja maailmavaatelisi sarnasusi. Loobuti igasugusest ideoloogilisest aktiivsusest, moraliseerimisest, õpetamisest, prohvetlikkusest, autoripositsioon oli maskeeritud ja mitmeti adutav, kasutati fantastilist ja müstilist mõõdet, valitses

³ *See l s a m a s*, lk. 12.

⁴ *See l s a m a s*, lk. 13.

⁵ Г. Н е ф а г и н а, *Русская проза второй половины 80-х — начала 90-х годов XX века*. Minsk, 1998.

stiihiakultus ja sügav pessimism. Nii löi just „teine kirjandus“ ihara pinnase rahvusliku postmodernismi sigimiseks ja kaheksakümnendatel võib mitmeid „teise kirjanduse“ esindajaid juba pidada puhtatõulisteks postmodernistideks.

Irina Skoropanova jaotab oma 600-leheküljelises töös „Vene postmodernistlik kirjandus“ kogu nähtuse kolme lainesse. Esimesse arvab ta juba Abram Tertsli metafoorse esseistikaraamatu „Jalutuskäigud Puškiniga“ (1966—1968), Venedikt Jerofejevi „Moskva—Petuški“ (1969), Andrei Bitovi romaani „Puškini maja“ (1971) ja Joseph Brodsky „Kakskümmend sonetti Mary Stuartile“ (1974). Lisaks veel varased kontseptualisminähud ja sotsi-
arti sünni.⁶ Et olen toda esimest lainet mujal pisut käsitlenud⁷ ja hiljuti on ilmunud ka Venedikt Jerofejevi „Moskva—Petuški“ eestikeelne tõlge, siis jätaksin need tööd praegu kõrvale. Ometi oleks tarvis Tertsli-Sinjavski ja Sinjavski-Danieli *casus*’ed lõpuks ka meil avalikustada ja Bitovit oleks samuti vaja taas eesti keelde panna. Muide, USA rassistika peab vene postmodernismi algusteoseks just Andrei Bitovi „Puškini maja“.⁸

Ent lõpuks on kõik ikkagi vaid interpreteerimise küsimus, nii nagu need Skoropanova postmodernismi kolm lainetki. Süstematiseerimisvõimalusi on ka vene posti puhul rohkesti. Ent sinise loo eesmärgiks pole teoreetilist putru kokku keeta või harrastada klassifitseerimismänge. Paljad kirjanikunimed ütleksid vähe, sest meie keeles on asjasse puutuvaist literaatidest võimalik lugeda vaid Venedikt Jerofejevit, pisut Zinovi Zinikut ja Viktor Krivulinit. Seetõttu peatun veidi pikemalt vene posti mõnel olulisemal persoonil, värvikal figuuril, asetugu nad siis sealse postmodernismi mis tahes faasi või kihistusse.

3

Alustaksin mulle erilist huvi pakkunud autorist, Vladimir Sorokinist (s. 1955), keda Viktor Jerofejev on nimetanud postmodernismi „juhtivaks monstrikiks“. Prosaist ja dramaturg, alustas ta alternatiivse kunstnikuna, kirjandusega tegeleb aastast 1970. Hariduselt õigupoolest keemiainsener. „Teise kirjanduse“ esindajana puudus tal võimalus end kodumaal avaldada, 1985. aastal ilmusid Pariisis kuus Sorokini juttu ja kaks aastat varem valminud romaan „Järjekord“. Kaks aastat hiljem avaldati Prantsusmaal ka romaan „Marina kolmekümnes armastus“ (kirjutatud 1984). Kodumaal jõudis ta proosa esmakordselt lugejani 1989. aastal ajakirjas „Rodnik“. Sorokinilt on ilmunud veel mitu olulist romaani, näiteks „Norm“ (esmatrükk Pariisis 1984) ja „Sinine pekk“ (1999).

⁶ И. С к о р о п а н о в а, *Русская постмодернистская литература*. Москва, 1999.

⁷ V. V a h e r, *Vene postmodernistid on Venitska ja Lenin*. „Eesti Päevaleht“ 12. II 2000.

⁸ М. ф о н Х и р ш, *Основоположник постмодернистского направления в русской литературе: обзор американской критики творчества Битова*. Rmt.: *Литературоведение на пороге XXI века*. Москва, 1998, lk. 471—472.

Sorokin on vene uue kirjanduse suurim šokimeister. Iseäranis löövad on ta novellid. Need koosnevad harilikult kahest kontrastsest osast. Jutu esimeses pooles imiteerib ta sotsrealistlikku stiili, jälgendades tõsimeelselt ja ilmekalt stampe, karaktereid ja keelt kasutades mõnd tollast temaatilist žanri, näiteks tööstusromaan, külaproosat või sõjakirjandust. Novelli teine pool kukub aga äkki, kohati lause pealt, mingisse langetõbisesse absurdi, naturalismi, julmusesse, pornograafiasse, hullumeelsusse. Teose lõpupoolest lõhub autor arutult, lausa märatsedes sotsrealistlikku esteetikat. Sotsrealism ja absurdism tärisevad ta juttudes relvadena kokku, nii et sädemed lendavad. Näiteks võib tuua loo „Tehasekomitee koosolek“, mille pealkiri osutab Aleksandr Gelmani seitsmekümnendail mõttetult laineid lõõnud näidendile „Parteikomitee koosolek“.

Nõukoguliku tööstusromaanide idee pärineb 1920. aastate avangardistidelt, „kelle poeetika keerles Masina ümber“.⁹ Aga kui avangardistidel võidutses masin inimese üle, siis humanistlikus sotsrealismis pidi asi olema vastupidi. Tegelikult sündis sotsrealism justkui inimese ja masina abielu — tsehh sai kodu pikenduseks, brigaad perekonna jätkuks, töösuhted armusuhete osaks. Genis: „Ega see polnud juhus, et tööesrindlane võitis konkurente ka armusjades.“ Romaanis „Nelja südamed“ dekonstrueerib Sorokin vahekorda inimene-masin ja „näitab nõnda nii avangardistliku kui ka sotsrealistliku interpretatsiooni valelikkust“.

Vahel on Sorokini lugudes üleminek ühest kaanonist teise talitsetud ja sujuv, mõnulevalt küüniline, ent lõpeb ilmtingimata šokeerivalt. Olgu näiteks novell „Hooaja avamine“, mida lugesin oma seitse aastat tagasi, aga mis ikka veel vahel kummitab. Vana jääger ja noor kütihakatis kõnnivad taigas. Süžee kulgeb nagu nõukogulikes „vene metsa“ lugudes tavaks. Vanamees avab ahnelt kuulavale kollanokale laane saladusi ning jagab oma jahikogemusi. Äkki liigub keegi põõsastes — inimene. Vanamees õpetab nagu jahil ikka: lase ta ligemale, ära kiirusta, sihi hästi — nüüd! Mõlemad tulistavad, inimene kukub. Jahimehed jooksevad ligi. Vaata, kui suur, imestab nooruk. Jaa, tugev, vahi, millised õlad, muheleb taat, tubli poiss, et pihta said. Vana tõmbab jahinoa välja, uluk vaja ära nülvida. Ulatab siis poisile tapetud inimese südame. Aga maksa küpsetame siinsamas, ütleb kütt. Just, kinnitab poiss, hõõguvatel sütel. Võib ka kepi otsas, arvab kütt. Kaasavõetud magnetofonilt laulab Võssotski: *eto tolko prriskazka, a skazka vperediii...* Üksik kull liugleb üle metsa, vaevu tiibu liigutades.

Viktor Jerofejev peab Sorokinit vene „kurja lillede“ üheks hõrgumaks taimeks: „Sorokini tekst on nagu liha, millest veri on välja valgunud ja mis kihiseb vakladest.“¹⁰

Sorokini julmust on peetud sügavalt religioosseks. Kirjanik mõnitab hüpersadistlikult inimese keha, et ülendada tema hinge. Inimese vaim on kehast koormatud ja Sorokin üritab teda sellest vabastada. Ta ei pea inimest

⁹ А. Г. Е н и с. *Иван Петрович умер. Москва, 1999, lk. 120.*

¹⁰ В. Е р о ф е в. *Русские цветы зла, lk 28.*

maailmamõõduks, kuningaks, pigem naturalistlikuks nukuks. Inimene lihalikus olekus ei ole midagi perfektset, teda võib puua, põletada, lõigata nagu marionetti.

Kui postmodernismi üks autoriteetseid teoreetikuid Aleksandr Genis koh- tus esmakordselt Sorokiniga, oli ta küsinud, miks too üldse kirjutab. Kui ma ei kirjuta, hakkab mul hirm, vastanud Sorokin.¹¹

Genise arvates on Sorokini peateema „nõukogude inimese pattulange- mine“. Sovetlik isend „on kaotanud süütuse“ ja kukkunud sotsrealistlikust Eedenist maailma kaosesse, ühiseidele allumatusse segadikku. Sorokini kan- gelased pekslevad vastu erinevaid stiile ja varisevad lingvistilisse põrgusse. Teekond sunduste tsaaririigist vabasse maailma lõpeb fataalse neuroosiga — lämbumisega omaenda seosetusse keelde.¹²

Aleksandr Genis: „Oma romaanides küsib Sorokin lugeja käest mürgiselt: kas te tõesti arvasite ja uskusite, et see armetu õudusfilm, mida nimetatakse eluks, ongi tegelik olemine? Kas sattusite ärevusse tapatalgutest, mida ma siin korraldasin? Aga kus on siis teie usk igavesse ellu, hinge surematusse, muutumise imesse?“¹³

Sorokin on väitnud, et Venemaa on üks suur kommunaalne keha, kated- raali baraki-variant. Samas on ta kinnitanud oma ehedat kiindumust nõu- kogulikku kirjandusteksti: „Minu silmis ei ole näiteks nõukogude maailm kohutav. Vastuoksa — see on huvitav ja ebainimlikult ilus.“¹⁴ Ja: „Ma loen suure huviga nõukogude aja kirjandust, ideoloogilisest alates, nagu näiteks „VK(b)P ajaloo lühikursus“, kuni kunstiliseni. Sõjajärgne stalinistlik romaan on lausa vapustav. Me pole veel sotsrealismi tunnetanud kui autonoomset esteetikat, aga ma arvan, et tuleb aeg, mil kultuur selle kõik läbi seedib.“¹⁵

Intervjuus Tatjana Rasskazovale on Sorokin öelnud: „Kui mult päritakse eetilise üle, et miks ma pruugin porno- ja õuduskirjanduse võtteid, siis ei mõista ma sellist küsimust, kõik, mis ma kirjutatan, on ju vaid tähed paberil.“ Kirjanik kinnitab, et ka eluga on tema suhe puhtalt esteetiline.¹⁶

Vjatšeslav Kuritsõn: „Sorokinit lugedes tajud Teksti Keha.“¹⁷ Galina Nefagina: „Sorokini teosed avavad sotsrealismi rituaalsuse, paljastades selle tõelise palge.“ Aleksandr Genis: Sorokin on „veendumuste poolest gnostik ja temperamendilt sektant“.

Sorokini kohta on veel lõpmata palju öeldud ja kirjutatud. Mina nõustun temaga vähemasti ühes: nõukogulik sotsrealism on tõepoolest veel defloore- rimata. Tuhandetest tollal kirjutatud köidetest ei kao sugugi kõik ajaloomälu musta auku. Kunagi avaldatakse nii mõnigi neist uuesti ja loetakse suure armastusega. Nagu näiteks praegu Dumas'd või Verne'i.

¹¹ А. Г е н и с, Иван Петрович умер, lk. 73.

¹² S e a l s a t a s, lk. 72.

¹³ S e a l s a t a s, lk. 76.

¹⁴ S e a l s a t a s, lk. 73.

¹⁵ Текст как наркотик. Владимир Сорокин отвечает на вопросы журналиста Татьяны Рассказовой. Рпт.: Владимир Сорокин. Москва, 1992, lk. 122.

¹⁶ S e a l s a t a s, lk. 121.

¹⁷ И. С к о р о п а н о в а, Русская постмодернистская литература, lk. 267.

Saša Sokolov sündis 1943. aastal pisut paradoksaalsetel asjaoludel Ottawas. Tema isa oli saadetud Kanadasse väliselt Nõukogude saatkonna liikmena, tegelikult aga spioonina Ameerika aatompommi jälgi ajama. 1947. aastal võeti luuregrupp vahele ja perekond naasis Moskvasse. Kirjaniku isa jäigi Kremli ringkondadele lähedaseks isikuks. Poeg hakkas varakult seda seltskonda vihkama, ei allunud kasvatusesele, ei õppinud. Kuidagiviisi lõpetas ta siiski kooli ja põgenes juhutöödele, oli preparaator, hiljem sanitar. Vanemate surve all astus sõjakooli, aga püüdis otsemaid Turkmeeniast Iraani põgeneda. Peeti kinni, keeldus sõjaväeteenistusest ja mängis hullu. Ta jättis pooleli Moskva Ülikooli ja elas hipielu.

1965. aastal astus Sokolov kirjanduslikku rühmitusse SMOG, mille nime loeti kahte moodi: kas Smelost, Mõsl, Obraz, Glubina või Samoje Molodoje Obštšestvo Genijev. Rühmitus võttis vastu manifesti, mis suuresti kattus kunagiste vene futuristide omaga, ainult et SMOG-i poisid ei ähvardanud „üle kaasaja parda“ visata mitte üksnes Puškinit ja Lermontovi, vaid ka parajasti moesolevaid staadionipoeete Jevtušenkot ja Voznessenskit. Rühmitus pidi tegevuse lõpetama pärast esimese inimõiguste kaitseks korraldatud demonstratsiooni laialiajamist Puškini väljakul (1966), kus demonstrantide hulgas oli muidugi ka Sokolov.

Seejärel töötas ta ajakirjanikuna, mis aga ei pakkunud rahuldust, pages provintsi, oli Volga ääres jahindusartellis jääger ning kirjutas seal romaani „Lollide kool“, milles väidetavalt esimese vene kirjanikuna kasutas teadvuse voolu. Raamat ilmus USA-s 1976. aastal. Olles pidevalt KGB ja psühhiaatrite huvisfääris, otsustas ta fiktiivse abielu kaudu välismaale pääseda. 1975. aastal see õnnestus.

1979. aastal avaldas ta romaani „Koera ja hundi vahel“. Kaheksakümnendate alul kirjutas romaani „Palisandria“, milles kasutas juba selgelt postmodernistlikku esteetikat. Seejärel pühendus lühiproosale. 1989. aastal naasis kodumaale.

Aleksandr Genis, Wolfgang Kasack ja mitmed teised peavad tema tugevaimaks teoseks esimest romaani „Lollide kool“. Ortodokssed postmodernistid kiidavad aga ennekõike „Palisandriat“. Üldiselt nähakse temas vene nüüdisproosa ühte vaieldamatut tippu.

Selgelt modernistliku romaani „Lollide kool“ sisu on „karjuvalt traditsiooniline“ (Genis), Sokolov ise iseloomustab seda nii: „See raamat on peene hingega kummalisest poisist, kes kannatab isiksuse lõhestumise käes [---] ega suuda leppida ümbritseva tegelikkusega. Loomult anarhistina protesteerib ta kõige vastu ja jõuab lõpuks järeldusele, et maailmas polegi midagi peale tuule.“¹⁸

Niisugust elementaarset romaaniskeemi on vene kirjanduses korduvalt ennegi kasutatud, ent Sokolovi teose teevad erakordseks tema keelekasutus

¹⁸ А. Г е н и с, Иван Петрович умер, lk. 61.

ja detailide, üksikasjade voog. Seni oli ju vene kirjandus ikka pidanud ülimalt väärtuseks ideed. Genis kõrvutab Sokolovi Nabokoviga: „Üksikasjadeta maailma asemel ülistas Nabokov maailma, mis koosnes ainult üksikasjadest, sealjuures niisugustest, millest oli teadlik ainult autor ise. „Lollide kool“ sai esimeseks vene raamatuks, mis tõi nabokovliku arusaama kirjandusest tagasi kodumaale.“¹⁹

Arvatakse, et postmodernismi juurde jõudis Sokolov välismaal, soovides olla arusaadav ka läänlastele. Ta innustus põhimõttest, et vene kirjandus peab loobuma isolatsioonismist. Ühes oma Ameerikas antud intervjuus ütleb Sokolov: „Siin Kesk-Läänes istud vahel kusagil ja kirjutad terve päeva ja siis äkki tõstad pilgu paberilt, vaatad aknast välja — ning seal on täiesti isevärki autod, majad, inimesed. Ja need inimesed ja esemed kuuluvad kõik teise kultuuri. Siis tajud ilmselgesti, et võib-olla sadade miilide raadiuses ei kõnele keegi vene keelt, järelikult ei mõista ühtegi sõna sellest, mida sa kirjutad. [---] Siis saabki sinust tahtmatult kosmopoliit, kirjanduslikult, hingeliselt internatsionaalne kirjanik. [---] See on grandioosne kogemus. Ma võin oma kolleegidele Venemaal emigratsioonis elamist ainult soovitada...“²⁰

Ometi pöördus ta Venemaale tagasi niipea, kui olud kodus seda lubasid. Sokolov kõigub venelasi põliselt lõhestava dilemma, slaavluse ja läänluse vahel.

Ta on kinnitanud, et ta ei ole vene kirjanduse, vaid vene keele osa. Ta rõhutab, et vene kirjandus peaks pöörduma tagasi Euroopasse, sest „Herzen, Bunin, Lermontov, Puškin olid eurooplased“; et kunagi seisib vene kirjandus teeharul, kus tuli valida, kas minna Puškini või Arina Rodionovna teed, ja enamik kirjanikke valis tookord mitte Puškini, vaid tema amme raja. Arhailise, provintsliku külavahetee. Sokolov ei talu Venemaal vahepeal suurt tunnustust leidnud ja veel nüüdki hingitsevat külaproosat, nostalgiat tare ja vikati järele.

Postmodernistlikku „Palisandriat“, vene *déjà vu*'d, on peetud fantasma- gooriaks vene ajaloo teemal. Vladimir Turbin on püüdnud lahti mõtestada romaani peategelase Palisandr Dahlbergi nime tähendust. Et palisander on teatud liiki puu, pole kahtlust. Turbini andmeil on ka Dahlbergi taga mingi puu ja ta improviseerib: „Puu kujutamine kirjanduses on metafüüsiline fenomen: kõigepealt on see muidugi elupuu, aga see võib olla ka meesalge, sugu- organi, elulooja kehastus (viljakuse puu). Kuid puu-kujund seostub „Palisandri- as“ sotsiaalse tragöödiaga. „Metsa raiutakse — laastud lendavad.“ Inimese võrdlemine puuga läbib kogu totalitaarse sotsialismi poetikat. Totalitarism toitus sellest, et pidas katkematult mingit sünet dialoogi puuga, alates sümbolistlikust elupuust, hävitatud vene aristokraatlikest sugupuudest ja lõpetades reaalsete metsadega Vologda-mail, Kostromas ja Siberis.“²¹

Vladimir Turbini mõttekäigud tunduvad üsna mõjuvatena, kas pole? Olen

¹⁹ А. Г е н и с. Иван Петрович умер, lk. 61.

²⁰ Д. Г л е д, Беседы в изгнании. Москва, 1991, lk. 199.

²¹ И. С к о р о п а н о в а, Русская постмодернистская литература, lk. 195.

alati salajase kadedusega imetlenud kirjandusteadlastest kuldsuid. Nemad ei pigista kivist mitte üksnes vett, vaid kui vaja, ka viina välja. Postmodernismi puhul on aga elavat kujutlusvõimet, pasjansiladumise oskust ja head kaardijooksu hädasti vaja. Alati käepärast Genis on ütelnud: „Postmodernism pole üksnes tekstide loomise meetod, vaid ka võime neid lugeda.“

Postmodernsed kriitikud on Sokolovi romaanist välja lugenud kunstiliste koodide hübriidsuse, paroodia ja tsitaatide paljumeelsuse ja kõik muu vajaliku (muide, raamatul on ka moto: *to what it may concern*). Irina Skoropanova on teosest leidnud kümneid (sadu?) nii välismaiste kui ka vene autorite ümberkodeeritud tsitaate. Loomus on tõesti rikkalik, ja kui keegi sinu eest selle suure töö on ära teinud, siis imestad isegi: näe, on jah seal Mandelštam ja siin Majakovski. Ja Šmeljov, Turgenev, Grin, Hesse, Beckett... ja muidugi Nabokov.

„Palisandria“ tegelased on banaalsed: vene uuemas kirjanduses tüütuseni ekspluateeritud ja äraetud Hruštšov, Brežnev, Andropov ja terve nende kamp. Romaani alguses jääb aeg äkki seisma — Kremli kellaseieri külge on üles poodud stalinliku terrori sümbol Lavrenti Beria. Lihtsameelne lugeja jääbki vaese Beria peale mõtlema, ent postmodernistlik kriitik tuletab kärmelt meelde, et metafooriliselt pole oluline Beria, vaid aeg, mis tema nõõrisurmaga toppama jäi. Mul on tunne, et Sokolov ise pole päriselt kursis kõigi nende rikkustega, mida tema romaanist väsimatult avastatakse. Võib-olla seepärast ongi Skoropanova nimetanud Sokolovi „infantiilseks esteediks“. Ning arvanud tema romaani melanhoolse postmodernismi lahtrisse.

5

Vastupidiselt Sokolovile, kes varjamatult vihkab külakirjandust, tuli Jevgeni Popov (s. 1946) kirjandusse just külaproisaistina. 1976. aastal ajakirjas „Novõi Mir“ ilmunud Popovi juttudele kirjutas saatesõna vene nõukogudeaegse külakirjanduse suurkuju Vassili Šukšin.

Hariduselt on Popov geoloog ja on selles ametis seitse aastat Krasnojarski külje all maad puurinud. Popov jõudis avaldada viis realistlikku jutukogumikku, enne kui ta almanahhiga „Metropol“ (1979) seotud skandaalis löögi alla sattus. „Metropol“ oli teatavasti alternatiivne väljaanne, mille üheks toimetajaks sai Popov, kellelt ilmus almanahhis kolmteist lühijuttu.

„Metropoli“ ümber puhkes äge poliitiline skandaal, mis tekitas resonantsi kogu maailmas. Jevgeni Popov ja Viktor Jerofejev visati kirjanike liidust välja, mille peale mitmed literaadid, nagu Vassili Aksjonov, Fazil Iskander, Andrei Bitov jt., kirjutasid protestikirja, ähvardades ise loomeliidust lahkuda. Eraldi mässukirja saatis liidule Bella Ahmadulina. Kogu seda möllu võimendas otsemaid „Ameerika Hää!“ mispeale NSV Liidu Kirjanike Liit sai telegrammi Kurt Vonnegutilt, William Styronilt, Arthur Millerilt, Edward Albeelt ja John Updike'ilt. Ameerika suurused nõudsid Popovi ja Jerofejevi liikmestaatuse

taastamist, vastasel korral ei lubanud nad oma teoseid enam Nõukogude Liidus avaldada. Telegrammi trükkis ära „New York Times“.²²

Jerofejevist ja Popovist olid üleöö tahes-tahmata saanud dissidendid, Popovi teoste trükkimine kodumaal katkes 1986. aastani, 1988. aastal anti talle häbelikult tagasi kirjanike liidu liikmepilet. 1989. aastal ilmus temalt jutukogu ja romaan „Patrioodi hing“. Seda romaani peetakse kirjaniku kõige tõhusamaks panuseks postmodernismi altarile. Teose tegelaste hulgas on ka tema sõbrad Dmitri Prigov, Viktor Jerofejev, Bella Ahmadulina. Romaanil on palju kihistusi ja plaane. Siit võib saada travesteeritud pildi 1980. aastate Moskva põrandaalusest boheemlusest. Romaanis on kiretuid, ükskõikseid pilte kirjaniku vanemate elust kodusõja, kollektiviseerimise ja isamaasõja ränkadel aastatel. Autor-tegelane püüab pääseda äsjasurnud Leonid Brežnevi avatud sarga juurde. Brežnevini ta ei jõuagi, fragmendid kodumaa ajaloost ei pingestu, autor ei kontakteeru Venemaa nüüdse ega kaugema ajalooga. Romaan lõhub müüdi riigi ja indiviidi ühtsusest. Teksti kannab grafomaanlik poeetika, teadlikult „depersonaliseeritud, stambistatud kõne, kirjanduslikult harimatu, ebaprofessionaalne keel“.²³

Oma ohtas lühiproosas jätkab Popov külatemaatikat, ent ta käsitluslaad erineb nüüd järsult nõukogulikust tavast. Klassikaline sovetlik külaproosa näitas helgeid ja heasüdamlikke veidrikke, kes sattusid vastuollu kollektiivse mõtteviisiga. Need rõõmsameelsed, lihtsa hingega inimlapsed olid kui viibe tulevikku, humanistlike põhiväärtuste poole. Popovi tegelased on aga kõik loomastunud, helge veidrik on tema proosas moondunud jälgiks vördjaks. Ehk nagu Jerofejev ütleb: tšudakist on saanud mudak.

Popovi juttudes valitseb mingi süüdimatu nõrgamõistuslikkus. Jerofejevi meelest näitab Popov „vene iseloomu ebaeuroopalikkust, venelase mõtete ja tegude ebajärjekindlust, tema seotust vene maailma segase aksioloogilise struktuuriga. Lääne lugeja võib kergendusest ohata, et ta ei ela Venemaal, kus nii madalalt hinnatakse inimelu ja kus on nõnda palju metsikust. Kuid ega asi polegi Venemaal. Vene uue kirjanduse mõte ei peitu etnograafilises tõepäras või vene olukorra paljastamises, vaid selle näitamises, et õhukese kultuurikihi all osutub inimene talitsematuks elajaks. Vene näide on lihtsalt kõige veenvam.“²⁴

Siinkohal meenub mulle Mark Aldanovi kunagi pillatud väide: Venemaa ei ole Aasia, vaid hilinenu Euroopa. Ehkki säherdust staadiumi, nagu eksponeeritakse Popovi lugudes, ei mäleta ma ühegi Euroopa rahva ajaloost. Siiski meeldib mulle teinekord Popovi jutte lugeda, eriti keset praegust kodanlikku roosamannat. Nendes kangastub masohhistlikke meenutuspilte sangarlikult sitasest vene värgist, lehkavaid semantilisi märke: vatikuub, kirsad, tavott, seatapja viin, tarktorilõgin, jalarantsud, räim tomatis, *jeblija s pljaskoi* ja paar korda vastu vahtimist.

²² Vt. lähemalt: V. J e r o f e j e v, „Metropoli“ aeg. „Looming“ 1998, nr. 8, lk. 1200—1209.

²³ И. С к о р о п а н о в а, Русская постмодернистская литература, lk. 229.

²⁴ В. Е р о ф е в, Русские цветы зла, lk. 23.

Vastupandamatult paeluv figuur vene uues kirjanduses on Viktor Pelevin. Mitmed kriitikud peavad mehe tipuks „zen-budistlikku märulit“ „Tšapajev ja Pustota“, teised tõstavad esile kirjaniku varasemat jutustust „Putukate elu“. Näiteks Nikita Jelissejev kurtis läinud aasta viimases „Novõi Miris“, et „Putukate elu“ sitikad, sipelgad ja kärbsed olid palju inimlikumad kui nüüdse menuteose „Tšapajev ja Pustota“ inimtegelased.²⁵ Kriitik ei suuda taibata, et see ongi Pelevini taotlus. Mulle on naudingut pakkunud *fantasy* „Omon Ra“. Jutustan pisut selle teose algusest, et siis küsida: kas pole mõnus?

Elavad kaks noorukist venda keset 1940.—1950. aastate Nõukogudemaad. Ühe nimi on Omon ja teisel Ovir, perekonnanimeks aga mõlemal Krivomazov. Selge see, et siin peitub vihje Dostojevski vendadele Karamazovitele, aga sellele ärge praegu mõelge. Alguses on, nagu nõukogude lastel ikka, pioneerilaagrid ja lennukimudelid. Seda kõike kirjeldab Pelevin dokumentaalse täpsusega. Siis astub Omon Aleksei Maresjevi nimelisse õppeasutusse, kus kõiki lubatakse koolitada „tõelisteks inimesteks“. Hommikul är gates avastab Omon, et kursandid lamavad kõikudes, jalalabad amputeeritud, nii nagu näeb ette Boriss Polevoi sovetlik bestseller. Esimene samm teel „tõeliseks nõukogude inimeseks“ on astunud. Eemalt kostab kuulipilduja tõrtsatusi. Seal saavad kangelasteks Aleksandr Matrossovi nimelise jalaväekooli kursandid, kes viskuvad tulistavate kuulipritside ambrasuurile. Nüüd ma küsingi: kas pole mõnus?

Aga see kõik on muidugi alles algus. Nõukoguliku kultuskirjanduse ja ideeliste stereotüüpide demütologiseerimine käib hoogsalt läbi kogu raamatu. Ent Pelevin ei piirdu müütide lõhkumisega. Nagu „Putukate elus“ ja „Tšapajevis“ tahab ta siingi luua filosoofilisemat, metafüüsulist fooni. Romaani nimi „Omon Ra“ on dešifreeritav kahte moodi. Muidugi tähendab Omon ühest küljest Vene eriõppega miilitsaüksust ja Ra-d võib võtta kui *Russkaja Armija*'t, ent samas oli ju Ra (ehk Amon-Ra) ka egiptuse päikesejumal.

Košmaaride ja sotsrealismi mallidega manipuleerimise poolest sarnaneb Pelevin Sorokiniga. Aga kui Sorokin lõhub, siis Pelevin ehitab, loob metafüüsilisi solipsistlikke konstruktsioone (olgu näiteks kas või siinses „Loomingus“ avaldatud novell „Veera Pavlovna üheksas unenägu“). Küllap on see ka üks põhjus, miks lugeja suhtub nendesse kirjanikesse vastandlikult. Sorokinit üldiselt ei taluta, sest ta purustab, mõnitab ja jätab siis lugeja varemeile lootusetusse piinlema. Pelevin aga on populaarne, sest tema raamatutes annab endast aeg-ajalt märku lootusekiir. Sorokinil on lakeeritud sotsrealismi ja äkilise sürrealismi vahel enamasti terav piir. Pelevinil on piir tegelikkuse ja väljamõeldise, mineviku ja oleviku, tõese ja uskumatu vahel hägune, tegelikult olematu. Näiteks kirjeldab Pelevin ühes novellis kahte valuutaprostituuti, kes nõukogude ajal olid olnud poliittöötajad. Kui ajad muutusid, siis ei

²⁵ Н. Е л и с е в. Мыслить лучше всего в тупике. „Новый мир“ 1999, nr. 12, lk. 201.

vahetanud nad üksnes ametit, vaid ka sugu — varem olid nad olnud mehed. Praegune Nelli oli enne komsomoli rajoonikomitee sekretär Vassili Tšõrjuk ja kandis vuntse.

Genise meelest ei ole seesugused metamorfoosid Pelevini loominguks anekdootlikud vallatused, nende taga väreleb sügav allegooria: „Tähtis pole see, kes olid need tegelased varem või kelleks on nad saanud nüüd — tähtis on muutus ise. Piir maailmade vahel pole ületatav ega läbitav, sest tegelikult on need maailmad vaid meie teadvuse projektsioonid. Ainus võimalus jõuda ühest tegelikkusest teise on — muuta end, teha läbi metamorfoos. Suutlikkus saada kellekski teiseks on ellujäämise tingimus.“²⁶ Kommunistliku võimu krahh Venemaal ei tähendanud veel vaba maailma algust. Üks rõvedus lihtsalt vahetus teisega. Nii tuli ka inimesel teiseneda. Jutustuses „Putukate elu“ muutuvad inimesed sitasitikateks, kes Sisyphostena peavad enda ees väsimatult veeretama oma isiklikku sõnnikukera. Või verdimevateks sääskedeks. Üks sääsk juhtub hammustama alkohoolikut, kelle mürgine elumahl teeb sääsepoisist vabra võitleja, nõnda et ta käratab teistele vihaselt — miks te imete vene verd! Seda küsimust on venelane aina olnud sunnitud esitama läbi kogu oma ajaloo. Aga vastust ei tea Pelevingi.

7

Igor Jarkevitš (s. 1962) on teistest küll noorem, aga skandaalne maine on juba temalgi. Jarkevitši ja Dmitri Galkovski kohta on öeldud — kurtuaassed maneristid. Tema loominguulisteks mõjutajateks olevat vene kirjanduse kaks pahapoissi, ühelt poolt Venedikt Jerofejev ja lüüriline postmodernism, teisalt aga Eduard Limonov ja „räpane realism“.

1985. aastal lõpetas Jarkevitš Moskvas ajalooinstituudi. On kirjutanud lühiproosat, tema novellikogust „Kuidas mina ja kuidas mind“ on läbi müüdnud kaks trükki (1991, 1996), lõöv oli ka kogumik „Kuidas ma tegelesin onanismiga“ (1994).

Jarkevitši lemmiktegelaseks on nõukoguliku võltsmoraali produkt, seksuaalprobleemide käes piinlev nooruk või poisike. Skoropanova: „Arvukaile pretensioonidele totalitaarse riigi ja tema loodud kirjanduse vastu lisanud siin veel üks — inimtõu seksuaalsuse represseerimine-ignoreerimine...“²⁷

Katke Jarkevitši proosast: „Poisipõlv on see, kui (sa ju märkad, et lähen üle riigihümni rütmile) kõigil on hea, aga sinul on halb, ja see ongi õnn, sest sa said just teada, mis asi on preservatiiv, ja vanemad ostsid sulle magnetofoni; poisipõli — see tähendab talvist koolivaheaega, kui televiisoris jookseb pornograafiline seriaal, poisipõli on see, kui sa öösel ärkad ja tunned end olemise ja märja padja peremehena, kui sa esimest korda adud, et kõik siin maailmas on sõnnik ja ainult sõnnik. [---] Ja lõpuks on poisipõli ulja, pöörase, surmatoova onanismi aeg.“

²⁶ А. Г е н и с, Иван Петрович умер, lk. 84.

²⁷ И. С к о р о п а н о в а. Русская постмодернистская литература, lk. 421.

Käsi südamele, minu silmis mitte kuigi avastuslik ega lummas tekst. Kõitvam on diloogia „Solženitsõn ehk hääl põranda alt“ ja „Okudžava ehk hääl põrgust“, milles Jarkevitš mängib kahe tunnustatud suuruse imidžiga. Solženitsõni loos asetab autor end hädise onanisti rolli, kes virila ihaga sooviks olla sangarist kirjanik, kelle iga sammu rahvas ülistab ja mütologiseerib. Autor-hulluke piinleb justkui kurnavas alaväärsuskompleksis, samas aga irvitab Solženitsõni üle, sest postmodernist ei saa ju armastada ühtegi „suurt kirjanikku“, võitlejat, õpetajat, kõiketeadjat.

Pealkirjas on tõmmatud selge ühendusjoon Dostojevskiga. Jarkevitši „hääl põranda alt“ on ühelt poolt defektne tüüp, teisalt võib temas leida sarnasust kirjaniku lemmikobjekti, puberteedialise noorukiga, kelle unistuseks on olla raamatukangelaste sarnane. Nõukogude kirjandus pidi ju looma eeskuju pakkuvaid kangelasi. Ja noorukile kõlbab ka see järjekordne onaneerimine. Teisalt on iga kirjanik onanist, mis tuleneb „freudistlikust ettekujutusest, et looming on sublimatsiooni tulemus“ (Skoropanova), aga ka näiteks (sots)-realisti himust imiteerida elu, teha n.-ö. käsitsi järele. Jarkevitši pealetükkivalt korduv väljend „mina, vaene onanist“ on toonud kriitikutele meelde analoogiad vene kirjandusloost, kus samasuguse tüütu järjekindlusega on keegi olnud „vaene“: Karamazovi „vaene Liisa“, Dostojevski ja Georgi Ivanovi „vaesed inimesed“, Okudžava „vaene Avrossimov“ jne.

Eesti kirjandusse kiindunud inimesele meenutab Jarkevitši „diloogia“ otsemaid Sven Kivisildnikku ja tema eesti kirjanike imidžite lõhkumist, ainult et Kivisildnik oli otsustavam.

8

Mõni sõnake ka vene uue kirjanduse naisautoritest, ehkki neid eriti arvukalt silma ei torka.

Kõigepealt muidugi „teise kirjanduse“ ema või pigem hilinenu tütar Ljudmila Petruševskaja (s. 1938), keda tituleeriti nooreks veel ka siis, kui vanus selleks enam põhjust ei andnud. See on siiski mõistetav, sest Petruševskaja sai tuntuks suhteliselt hilja. Ehkki ta alustas prosaistina, toimus läbimurre dramaturgias. Kohe tekkisid kirjanikul aktiivsed suhted tsensuuriga, tema lühinäidendit „Cinzano“ lavastati Venemaal esialgu vaid illegaalselt, avalik esietendus toimus Tallinnas (1978), kus olud olid vabamad. Tüki lavastas (teatriõhtu koosnes tegelikult kahest Petruševskaja lühinäidendist, lisaks mängiti veel „Smirnova sünnipäeva“) Merle Karusoo, osades olid Lembit Peterson, Sulev Luik ja Kalju Orro.

Petruševskaja looming ei pärvinud ametlikes teatriringkondades tõsist tähelepanu kuni perestroikani, siis aga puhkes täielik buum. 1990. aastate algul pühendus ta uuesti proosale. Ilmus hulgaliselt lugusid, muinasjutte, suure tähelepanu võitis ta jutustus „Öö aeg“ (1992).

Petruševskaja uusproosa on halastamatu. Heitunud Olga Slavnikova

(muide, ka ise prosaist) nimetab tema teoseid „kõiksugu haiguste, hädade, kisendava ülekohtu kataloogideks“.²⁸ Petruševskaja suhe kujutatavasse kurjusesse on jahe, ükskõikne, osavõtmatu. Inimlikke kannatusi ei leevendata isegi irooniaga. Petruševskaja teoste tegelased on peaaegu eranditult naised ja lapsed, tema põhiteema on põlvkondade vältimatu ja kurnav antagonism. Slavnikova imestab, et Petruševskaja, naine, kes oma teostes piinab või tapab lapsi, suudab inimesena „hoiduda psüühilistest kadudest“.

Teine valdkond, mida Petruševskaja karmilt kirjeldab, on intelligents, „oma ring“, nagu ta nende pealtnäha haritud inimeste kooslust nimetab. Petruševskaja käsitluses on see jõle, sadistlik, julm kamp, „füüsiliselt ja moraalselt patoloogiliste isikute panoptikum“ (Galina Nefagina). Nendel tüüpidel pole mingit sidet kultuuri või ajaloo, mineviku või tulevikuga, nad on olemas vaid praegu, tagedad ja sallimatud, vihates kõiki ja kõike.

Tatjana Tolstaja (s. 1951), Aleksei Tolstoi ja tuntud tõlkija ning poeedi Mihhail Lozinski lapselaps, on uuema vene kirjanduse teine tunnustatud naisautor. Ta on lõpetanud Leningradi ülikooli, kus õppis klassikalist filoloogiat. Esimest korda pääses trükki 1983. aastal ajakirjas „Neva“. Viis aastat hiljem oli kirjanike liidus.

Tolstaja valdavaks hoiakuks on eskapism. Ta põgeneb kaugesse lapsepõlveilma, kaunis, portselanõrna minevikku, „surevate mõisate poeesiasse“. Tema novellid jälgivad inimese käekäiku, ka vanemas eas, kuid ainult selleks, et neid, kes on reetnud oma lapsepõlve, karistada ränga saatuse ja kurva surmaga. Inimene on tõeline vaid lapsena, iga järgmise aastaga inimloom vaid degradeerub. Genis: „Väikesed kasvavad suureks, vanad surevad, ainult autor, nagu haige laps, [---] jääb üksipäini tarbetute, kõigi poolt unustatud igaveste asjadega — pleekinud fotode, kulunud heliplaatide, koltunud kirjadega, kelladega, millel kuldsed daamid ulatavad kuldsetele kavaleridele kuldseid karikaid.“²⁹

Nüüdisajast ei näe Tolstaja midagi lunastavat. Hiljutises publitsistikaraamatus kinnitab ta, et meie aeg on „konstruktiivne labasus“, „pidulik jälkus“, mida pole võimalik poetiseerida. Vastupidiselt Petruševskajale on ta tõelisest intelligendist, sealhulgas iseendastki, heal arvamusel: „Intelligentsus, see on haritud hing, altruism, moraalsuse imperatiiv, kohusetruudus — riigi, tuleviku, nii oma kui ka võõra rahva ees. [---] Ah, Jumal, anna mulle jõudu!“³⁰

Vene nüüdiskirjandusest võiks lõpmatult pajatada. Nii jäi lähemalt käsitlemata paari viimase aastakümne üks olulisemaid tegijaid, siingi artiklis mitut puhku vilksatanud Viktor Jerofejev (s. 1947). Ja Dmitri Prigov, kes kaheksakümnendate algul, kui keskkomitee vanakesed surid või kõikusid ähvardavalt elu ja surma piiril, laskis liikvele niisuguse pateetilise teksti:

²⁸ О. С л а в н и к о в а. Петрушевская и пустота. „Вопросы литературы“ 2000, nr. 2, lk. 51.

²⁹ А. Г е н и с, Иван Петрович умер, lk. 68—69.

³⁰ М. Р е м и з о в а, Ирония, вернейший друг души. „Новый мир“ 1999, nr. 4, lk. 195.

„Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Presiidium ja Nõukogude Valitsus teatavad sügavas leinas, et 9. veebruaril (29. jaanuaril) 1837. a. katkes kolmekümne kaheksandal eluaastal traagilise duelli läbi suure vene poeedi Aleksandr Sergejevitš Puškini elu. Seltsimees Puškin paistis silma oma printsiipaalsuse, vastutustunde, nõudliku suhtumisega nii endasse kui ümbritsevasse...“ Jne. Sellest sai krestomaatiline tekst, mis tekitas elevust vene liberaalse intelligentsi seas. Siinkohal tuleb küll meenutada, et keskmine vene haritlane oli võimudele harilikult ohutu. Aleksandr Zorini sõnade järgi oli ta inimene, kes „vaatas programmi „Vremja“, jälgis „Pravdast“ muudatusi Poliitbüroo koosseisus, seisis viina- ja vorstisabas ja elas kaasa „Spartaki“ jalgpallimeeskonnale“.³¹ Sellele massile jäid muutused kirjanduses märkamatuks, nii nagu paljud uued tegijadki. Näiteks Mihhail Berg (1952), Lev Rubinštein (1947), Viktor Korkia (1948), Timur Kibirov (1955), Vladimir Druk (1957) jpt. Siinseski loos jäid puudutamata sellised nimed nagu: Viktor Sosnor, Dmitri Galkovski, Vjatsšeslav Pjetsuhh, Aleksandr Ivantšenko, Valeri Narbikov, Mark Haritonov, Andrei Levkin, Zufar Garejev, Mihhail Volohhov, Arkadi Bartov, Mihhail Levitin, Aleksandr Lavrin, Bahhõt Kenžejev, Aleksei Purin, Ruslan Marsovitš, Vladimir Šarov, Mihhail Šiškin, Jegor Radov, Julia Kissina, Vjatsšeslav Kuritsõn, Anatoli Koroljov, Jevgeni Laputin, Vadim Stepantsov, Andrei Dobrõnin, Dmitri Bõkov, Leonid Kostjukov, Aleksandr Turgenev, Aleksei Salomatov, Aleksandr Kavadejev, Juri Tsõganov, Juri Buida, Dmitri Esakia, Vera Tšaikovskaja, Juri Kuvaldin, Mihhail Bezrodnõi ja nõnda aina edasi.

Muidugi ei mahu kõik need ja paljud muud literaadid Aleksandr Genise vormeli alla: vene postmodernism = avangard + sotsrealism. Kõik muutub. Viktor Jerofejev: „Paljudel noorema põlve kirjanikel, kes visalt püüavad jäljendada kurjuse kirjandust, nõrgeneb kurjuse tunnetamise võime. Siis sünnib topeltstiil, elu õudusi ja patoloogiat võetakse kui meelelahutust, kirjanduslikku võtet, kui läbiproovitud võimalust mängida teravatel elamustel. Aina vähem on huvi kunagiste poliitiliste konfrontatsioonide vastu. Endised vastupanusangarid ja kommunistlikud juhid segunevad, neis nähakse otsekui koomiksitate kangelasi.“³²

Ise ma kaldun arvama, et vene postmodernism hakkab valmis saama. Ja kui sellest kaovad poliitiline opositsioon, ränk minevikuline totalitaarsusekogemus, kohutavad sotsiaalsed kompleksid, rahvuslik alaväärsusvalu ning kõik taandub vaid lineaarseks arvutimänguks, pole ta lõpuks enam huvitav ei maailmale ega iseendale.

³¹ А. З о р и н, *От Галича до Пригова. Рmt.: Семидесяты как предмет истории русской культуры. Москва—Veneetsia, 1998, lk. 165.*

³² В. Е р о ф е е в, *Русские цветы зла, lk. 29.*

Sündisin 1947. aastal. Mul oli helge stalinlik lapsepõlv. Nagu ehtne, pilvitu paradiis. Selles mõttes olen valmis võistleva Nabokoviga. Olin samasugune siidikäsi, ainult et tema pärines aristokraatiast, mina aga nomenklatuurist.

Sõjajärgses poolenisti nälgivas Moskvas helistas vanaema emale töökohta ja kandis vaimustatult ette minu hommikusöögi tulemuse:

„Vitjuša sõi ära terve purgitäie musta kalamarja!“

Isa tõi Kremli toidujaotuspunktist koju sinises paberis pakke, mis sisaldasid maitsvat toitu: krõmpsuvaid viinereid, hõrgutavat doktorivorsti, prae-sinki, lõhet, balõkki, krabisid („Nüüd kõigil aeg on veenduda ise, et krabid maitsevad imeliselt“ — nii kuulutas üks tolle ajajärgu vähestest stendirek-laamidest), halvaad, kahvaturossat puuviljapastilaad ja muid delikatesse. Vahel immitsesid paki pinnale tumepunased laigud: veritses värskelt lõigatud tükk loomaliha. Mäletan tänini värskete kärniliste, kollase õielehetupsuga kurkide teravat lõhna südatalvel jäälillemustrilise köögiakna all laual. Stalini-aegne „Raamat maitsvast ja tervislikust toidust“ oma elegantsete pruun-valgete fotodega rikkalikust toidulauast lihapiirukate, poola kastmes koha, ahjus küpsetatud põrsakülgede ja gruusia margiveinidega ei mõjunud meie kodus nagu irvitamine inimese üle. Olin kõhn laps ega hoolinud söömisest. Võitluses minu isutusega võttis vanaema piinariistaks haisva kalamaksaõli. Tema unistus kasvatada minust paks laps läkski ükskord täide ja me tormasime seda hetke kasutades fotograafi juurde kaisupilti tegema, kus põsed olid õrnalt vastakuti. Meie ümber parvlesid privileegid, mähkides hellitlevalt endasse elu kõikvõimalikke külgi: alates isale igal aastal inglise importkalevist tasuta õmmeldavast moodsast ülikonnast, polikliinikust, kus lastearstid olid lahked nagu muinasjutus; puhtast ja turvalisest vestibüülist, sest meie trepi-kojas elas Stalini valvemeeskonna kõikvõimas ülem seltsimees Vlassik, Kremli nääripuudest, kus jagati kopsakaid kingitusi, piletitest mis tahes teatriendusele — kuni Novodevitšje kalmistul broneeritud kohani välja.

Suvel sõitsime pika musta ZIM-iga, mis nägi välja just nagu 1940. aastate lõpu ameerika *suurehambuline* auto, Moskva lähistel asuvasse valitsuse suvilasse. Seal käisime hommikuti, selg kummargil, metsatukkades kivipuravikke korjamas. Juunikuu pikkadel õhtuvidevikel, jalgarattasõidust ja toomingalõhnast uimane, lüpsisooja piima maitse meelastel, ebalapselikel huultel, mängisin ma suvemaja puust välistrepil malet majateenija Marusjaga, kes oli meie musta soniga autojuhi silmarõõm.

Võitjaks sünninuna (mulle pandi nimi Saksamaa üle saavutatud võidu auks) võitsin ma Marusjaga mängides oma elu esimese malepartii. Maailm oli täis kindlust sisendavaid asju: tänavalaternaid, kõrghooneid, metroojaa-

mu, kaarduva seljatoega pargipinke, ja ühel niisugusel pingil jätkasime talvel Sokolnikis tuisust hoolimata oma lõputut maleturniiri. Malenupud „käisid“ poolest saadik lumes. Olin põdenud läkaköha ja hakkasin jälle läkastama; naeruhimuline Marusja pühkis aukliku labakindaga oma nina. Olime võrdsed partnerid, kes „magasid“ käike maha ja ajasid segamini „lipu“ ja „kuninga“ — ja olime mõlemad pöörased. Aegamööda õppisin kaotama. Vahel viskasin, pisarad silmis, Marusjat ratsude ja etturitega; kui olime ära leppinud, õngitsesime neid üheskoos sulaveest. Kevad saabus alati ootamatult, tagasiteel metroosse tabasid meid äkki tema veenired, lombid pärnaalleel, läbimärjad botikud, ere päike ja karge õhk. Minu perekond koos teenijate, sugulaste ja lähemate sõpradega moodustas usaldusväärse klanni. Elasin nagu vanajumala selja taga.

Oma sündimise eest olen tänu võlgu ajaloolis-revolutsiooniliste ning sõja- ja rahuaegsete asjaolude nii põrgulikule kuhjumisele, et pean selle tunnistama küll ilmseks, aga omamoodi filigraanseks sattumuseks. „Juhusliku perekonna“ viljana *par excellence* valiksin ma — ja mitte ilma luuletaja Ossip Mandelštami abita — kõikvõimalike vapiatribuutide seast endale *kõvera kii, mõrase kuuli ja aukliku võrgu*, kas või seepärast, et ei minu isa ega ka mina ise pole kunagi olnud korralikud piljardimängijad. Isegi lähimad eelkäijad elavad mu teadvuses nimetuna, olles määratletud eeskätt kaduma kipuvate elukutsete kaudu, mis on vahel tõelised, nagu artellitööline või preester, vahel täiesti fiktiivsed, nagu elukutseline revolutsionäär, kellena vanaema kirjeldas mulle — ja mitte ilma salajase tagamõtteta — oma mulle tundmatut isa. Vanaema oli üldse luiskaja. Tõsi küll, ema poolt on meil teatud kokkupuuteid mitte üksi tema vanaisa *isikliku* ja seetõttu vähest aukartust äratava aadlitiitliga, vaid üsna segase kälide ja kälimeeste süsteemi, ehk täpsemalt öeldes, küllatki kireva Kjandskite suguvõsa kaudu ka vene kultuuriga: ülimalt rahvusliku raadio leiutaja Popoviga ja järelikult keemik Mendelejevi perekonnaga, niisiis lõppkokkuvõttes ka Aleksandr Blokiga. Aga see pole enam isegi mitte viies vesi taari peal, vaid lihtsalt niisama, perekondlik loputusvesi.

Teadmata, kust alustada juttu au ja terve mõistuse vastaste asjaolude *eraviisilisest vandenõust*, peatuksin ma Inglise—Ameerika vähetuntud ja ebaõnnestunud interventsioonil Murmanskisse pärast Oktoobrirevolutsiooni. Hiljuti näidati televiisorist nende räämas ja lumme mattunud haua. Minu isapoolne vanaema, luiskaja Anastassia Nikandroovna Ruvimova oli väga kaunis. Tema austajaks oli Ivani-nimeline pikka kasvu mees, kel olid silmade ümber ilusad mustad rõngad. 1918. aastal kolis vanaema nälja eest pääsu otsides koos perekonnaga Petrogradist Karjalasse. Ivan ei varjanud oma kavatsust Anastassiaga abielluda, aga just siis tulid mängu ameeriklased.

Karjala raudteel teenis raamatupidajana keegi noor ja *salakaval* näpitsprillidega mees. Bolševikud panid ta vastutama mobilisatsiooni eest. Minu vanaema ilust võlutuna kandis Ivan Petrovitš Jerofejev pika Ivani esimesena mobiliseeritavate nimekirja, kuigi tollel oli valge pileet. Ivan võeti soldatiks, saadeti Murmanski alla, ja kokkupõrkes ameeriklastega jäi ta teadmata kadunuks.

Edasi tuleb tükike ooperit. Kõlab Tatjana aaria ooperist „Jevgeni Onegin“:

„Omaks aga mind juba hoiab keegi muu ja temale ma olen truu.“ 1920. aastal Petrogradi naasnud Anastassia Nikandrovna kohtas tänaval juhuslikult oma esimest Ivani.

„Hilja, Vanja,“ ütles vanaema, kes sel ajal kandis juba minu isa.

Minu meelest ei hukkunud ameeriklased Murmanski all *asjata*. Et elu oleks lõbusam, maalis vanaema ükskord hiljem julgetes värvides pildi oma mehe sugupuust. Pildi peal sai minu vaarisast Pjotr Jerofejevist jõukas mölder, külavägilane, kes kandis tõkatiga määritud säärsaapaid, elas pitsiliste akna- piiretega uhkes majas, vahetas elu jooksul hulga naisi ja oli üheksateistkümne poja isa, kellest viimane sündis siis, kui ta ise ligines juba kaheksakümnele. Näpitsprillidega mees ise ei andnud ennast värvijale kätte, kuigi oli malbe loomuga ja hajameelne inimene, nagu kinnitab lugu „eskimoga“, mis jalutus- käigul loomaaeda sulas üles tema pühapäevapükste taskus, ja see, et ta südametäiega nimetas vanaema „komissariks“, mis ähmasel kombel peegeldas tema meeolelu pärast tšekistide tegusid Gorohhovajal, kuhu teda oli viidud ülekuulamisele ja kus äkiline Feliks Dzeržinski oli revolvriga ähvardades nõudnud temalt kullapeidiku asukohta, kuigi kulda polnud vanaisal ollagi. Minu geenides on nii sügavalt juurdunud surm, et mu lapsea kõige varasemaks mälestuseks sai suvila elektripost koos pealu ja kontidega; õuduse sammas: puudutad — tapab. Kui vanaema oma nooruse tõttu otsustas ennast bolševikuna kirja panna, et võtta osa toiduainete rekvireerimisest, ähvardas vanaisa:

„Kui sa parteisse astud — lahutan ära!“

„Kahju,“ ütles vanaema mulle, kui ma väike olin. „Nüüd oleksin võinud olla parteiveteran, esineda raadios.“

1920. aastatel arvati abielupaar nii nagu riigi pool elanikkondagi irisevate väikekodanlaste hulka, kes läbi raskuste võtavad omaks sotsialismi. Nendele siis sündiski minu isa, kes elas õnnelikult kaheksanda eluaastani, kuni uppus koolivaheajal Volgasse — ja toibutati *imekombel* ellu. Isa lõpetas kooli viiemehena ja viis oma paberid raudteeinstituuti ning seejärel Arktika instituuti, kuid õppima asus *juhtumisi* kolmandas kohas: nimelt tuli talle pähe sõita vabatahtlikuna Hispaaniasse sõdima. Igasuguse filoloogilise kutsumuseta, ükskõikne „ilukirjanduse“ vastu, astus ta Leningradi ülikooli filoloogia- teaduskonda, et maailmarevolutsiooni nimel õppida selgeks hispaania keel. Kõhnuke, seljas oma *ainus* pruun veluurkuub, oli ta juba väljakujunenud nõukogude inimene, läbi ja lõhki tahtejõuline komnoor.

„Seltsimees Jerofejev,“ küsib kümne aasta pärast tema käest Stalin oma Kremli kabinetis. „Kus te sündisite?“

Isa sõnul rääkis Stalin alati „väga kõlatult ja tegi palju grammatikavigu“. Jäi kindel mulje, lisas ta hiljuti, et see mees on „kaukaasia rahvusest“.

Isa ei kuulnud hästi juhi küsimust:

„Leningradi riiklikus ülikoolis, Jossif Vissarionovitš.“

„Nii et otse *ülikoolis* kohe sündisitegi?“

Hiigelsuures ranges kabinetis, kus kesksel kohal oli välja pandud Lenini valge surimask, vallandus läbitungiv kõlatu naer. Isa võpatas ootamatusest.

Stalin naeris, tagudes käega vastu külge ja andes iga liigutusega mõista: „oled sina alles naljavend!“, „oi, ma ei või!“

Isa oli *tähele pandud*.

Tema eelkäija, kes tõlkis Stalinile prantsuse keelt, oli vallandatud pärast seda, kui ta kohtumisel Pariisist saabunud sõjavädelegatsiooniga puterdas lennundusterminoloogias. „Mul on mulje, et ma oskan prantsuse keelt paremini kui teie,“ ütles Stalin talle.

„Teie töötage rahulikult ja ärge muretsege,“ soovitas isu täis naernud Stalin isale hüvastijätuks. „Ma ei räägi eriti valjusti, aga te võite üle küsida. See-eest räägin ma aeglaselt.“

„Stalin käitus *malbelt*,“ tähendas isa. „Tema sarm avaldas mulle suurt mõju.“

Ent minu isa suutis Rahvaste Isa tuju tõsta üksnes seepärast, et langes oma nooruses igal aastal märtsi keskpaiku mõistatusliku angiini ohvriks, millega kaasnesid mädaplekid kurgus ja neljakümnekraadine palavik. Filoloogiateaduskonda astudes ei osanud ta kahtlustada, et vene filoloogia võib olla niisama eluohtlik kui Hispaania kodusõda. „1939. aasta 12. märtsil vedelesin jälle voodis ja muretseisin hirmsasti sellepärast, et ei saa haiguse tõttu tudengite olengule minna. Meie rühm pidas kursusekaaslase, luuletaja Sergei Klõško sünnipäeva. Järgmisel päeval arreteeriti kõik sellel lõbusal olengul viibinud kui „nõukogudevastasest kogunemisest“ osavõtjad.

See vapustas mind. Aga ma teadsin, et Sergei ei talitsenud oma käitumist, rääkis anekdoote ja luges „nõukogudevastaseid“ luuletusi. Küllap keegi koputas. Tüdrukud lasti varsti välja, aga poisid jäid pikemaks ajaks istuma, kellelgi murti ribid, peksti neerud lahti. Sergei mõisteti mahalaskmisele.“

„Mahalaskmisele — luuletuste pärast?“ küsisin ma melanhoolselt.

„Minule oli selge, et poleks maksnud neid iga nurga peal lugeda.“

Sellele oli raske vastu vaielda. Meie vestlus hakkas paigal tammuma ja vaibus kiiresti. Seda massilist terrorit, mis oli meie kõrval, ümber, igal pool, millest on kirjutatud tuhandeid raamatuid, minu perekond ei märganud. See „ei puudutanud“ neid. Nad ei löönud temale käega, ei pugunud tema eest nurka, vaid lihtsalt jätsid ta tähele panemata. Kuidas? Isa oli jõudnud haljale oksale, sest võttis omaks erilaadse, isiksusevälise vaatenurga. Tänu selle režiimile, mis andis võimaluse omandada kõrgharidust ja teha karjääri — ei tähendanud omaette võttes *mitte midagi*. Nad *ei kasutanud* süsteemi kelmi kombel ära, vaid olid temast läbi imbunud ja nägid täpselt seda, mida süsteem tahtis, et nad näeksid. Nad lakkasid *olemast*, võttes algusest peale alateadlikult omaks ohvrilooma osa. Süsteem ei tapnud mitte niivõrd veel sündimata poete, nagu see juhtub kõigis endast vähegi lugupidavates diktatuurides, kuivõrd toitunud mitteolemisest. Ohverdamist nõudev terror polnud režiimi veider tuju, vaid ellujäämise loogika, geniaalne matemaatiline tuletus sellest erinevusest, mis valitses lubatud tuleviku ja ümberkujundamisele lähetatava inimmaterjali tegeliku olukorra vahel. Ettevõtmise edu sõltus nii vene allaheitlikkusest kui ka pidevast uuendamistööst, nende välja-puhastamisest, kellel see erinevus meeles püsis. Tulevik oli nagu vastuolude kustutamisest sündiv rõõmuohe.

Olin algul üllatunud, kui isa ütles, et Stalini ligiolek ei tekitanud temas ärevust, aga siis mõistsin, et üllatuseks polnud põhjust. Erinevalt juhti nähes *ärevusse sattuvast* intelligentsist, kelle hulgas ärevus sünnitaski anekdoote Stalinist, tundis isa ennast tema *jätkuna*, valguse lisakvandina. Niisugusest olukorrast on raske leida tagasiteed.

Kes olen mina, et XX sajandi tunnuste üle kohut mõista? Üks lask, üks Oświęcimis põletusahi rohkem — ja mind polekski olemas olnud. Aga tagantjärele ohvrimeelsus ei tule arvesse. Sõja algul Moskvas valmistus isa, tollal juba ÜK(b)P Keskkomitee juures asuva tõlkide privilegeeritud instituudi lõpetaja, koos erirühmaga diversiooniaktideks vaenlase tagalas. Viimasel langevarjuhüppel enne rindele saatmist maandus ta ebaõnnestunult, murdis jala ja sattus haiglasse. Kogu rühm, kes ilma temata lendas sildu õhkima, hävitati.

Pärast haiglat kutsuti isa *juhuse tahtel* tööle välisasjade rahvakomissariaati, nagu nimetati tollast välisministeeriumi, kuna enamik selle asutuse töötajaid oli 1941. aastal paisatud rahvaväkke Moskvat kaitsma ja piiramisel hukkunud.

Kas kommunistliku seksiga tegelemine on sama, mis juua „klaas vett“? Leninile ajas Aleksandra Kollontai teooria jüdinad peale. Ka minu isast ei saanud tema õpetuse innukat pooldajat. Peaaegu kogu sõjaaja töötas ta Rootsis tolle Nõukogude suursaadiku abina, keda 1920. aastatel tunti kui biseksuaali ja „töomesilaste“ vabaarmastuse kaitsjat. Kollontai, kes nüüd halvatuse tõttu oli ratastooli aheldatud, ei tühjendanud enam ammu oma „klaase“, vaid sublimeerus suureks poliitikuks.

Töö neutraalses Rootsis oli muidugi vedamine, mis jättis koguni natuke vaba aega, nii et võis olla võlutud antifaašismi harrastava Niels Bohri tütrest, aga selleks et õnneni jõuda, peab kangelane, nagu muinasjutureeglid nõuavad, eluohtlikke katsumusi läbi tegema. Need osutusid päevi kestnud saksa õhurünnakuteks, mis tabasid inglaste ja ameeriklaste poolt Arhangeliskist Inglismaale konvoeeritavat saja viiekümnest alusest laevakaravani. Oli antud käsk: kedagi ei päästeta. Isa silma all uppus Jäämeres tuhandeid inimesi. Inglise traaler, mille pardal ta ise oli, jõudis siiski koos viiekümne allesjäänud laevaga sihtkohta. Kui sellele lisada, et minu ema töötas mõnda aega Nõukogude saatkonnas Tokios, linnas, mida ameeriklased halastamatult pommitasid, siis on arusaadav, miks mu 1946. aastal abiellunud vanemad andsid mulle niisuguse nime.

Niisiis, isa töötas Kremliis. Ma ei teadnud päris kindlalt, mida ta seal teeb, aga kui me sõpradega (talvel silmini sallidesse mässitud, lambanahksed kasukad seljas, läkiläkid peas, vildikud jalas, väikesed labidad peos, et Gorki pargis lund kaevata) Kremlist mööda sõitsime, ütlesin asjalikult:

„Siin töötavad minu isa ja seltsimees Stalin.“

Marusja oma maainimese vaistuga üritas selles lauses nimede järjekorda muuta. Mina olin järeleandmatu.

Isa oli nähtamatu olend. Ta tegi tööd päeval ja öösel (Stalini kaastöölised läksid töölt koju alles siis, kui juba koitis). Hommikuti tahtsin vahel vanemate voodi juurde joosta, et vähemalt vaadata, kuidas ta magab, kuid sinna mind

ei lastud. Seevastu pühapäeviti ja pühade ajal *materialiseerus* isa hallisilmseks, viltuse juuksetukaga nooreks meheks ja mu süda tahtis õnnest lõhkeda.

Eriti meeldisid mulle suured revolutsioonipühad. Tänavareproduktorist kõlasid hommikust saadik laulud. Mina ärkasin juba enne muusikat tankide mürinast, mis koos „katjuušade“ ja muu sõjatehnikaga sõitsid mööda meie tänavat Punase väljaku poole nagu vahvad mänguasjad. Isa võttis mu paraadile kaasa. Ta pani selga kindralitähedega helehalli diplomaadivormi ja mulle meeldis vaadata, kuidas sõdurid tikksirgelt talle au annavad. Ometi ei leidnud minu lihase isa vägevuse kulminatsioon aset mitte Punasel väljakul, kus ma mausoleumil seisva Stalini tähele panemata jätsin. Ei tea, kuidas see juhtus, aga minu suureks rõõmuks sõitsime ükskord koos isaga suvilasse tavalise linnalähirongiga, mille ees oli punaste ratastega ja mõnusat suitsu pahviv vedur. Kui me suvehommikul oma peatuses rongist väljusime, istus kindralimundris isa ooteplatvormi pingile saapapaela siduma, nõjatus hetkeks seljatoele ja tukastas. Meie poole seadis sammud jaama militsionäär. Sõnagi lausumata jäi ta pingi kõrvale seisma. Arvasin, et midagi hullu on lahti, ja hakkasin vaikselt nutma, nii et seisja ei näeks. Isa peast libises vormimüts, ta virgus ja vaatas küsivalt militsionäärile otsa.

„Mida teie siin teete?“ küsis ta pahaselt.

„Valvan teie und, seltsimees kindral!“ lõi militsionäär uljalt käe kõrva äärde. Vaeledamatult oli ta minu elu parim militsionäär.

Minu isa ei olnud kunagi haige. Kremli sekretariaadis peeti haigestumist distsipliinirikumiseks, aga isa oli distsiplineeritud kommunist. Sellepärast olin imestunud, kui nägin teda ükskord kinniseotud käega. Selgitusest õnnestus tal kergesti kõrvale põigelda. Mu lapsepõlve paradiis oli ehitatud täiskasvanute põrgu peale, kus sündmused võtsid vahel kummalise suuna:

„Ükskord lõpetasime töö ebatavaliselt vara, umbes kella ühe paiku öösel,“ jutustab isa. „Läksin rahulolevalt koju ja pugessin vanni. Aga kaua ei saanud ma seal mõnuleda. Sinu ema (*kui ema rinda andis, siis jõi ta väga palju piimaga teed, mis tollaste arstide arvates oli vajalik minu täisväärtuslikuks toitmiseks. Sellest saadik vihkan ma piimaga teed, isegi selle lõhna*) prõmmis vastu ust ja teatas (*nende kahe vägagi erineva tegusõna filmilik ühendamine annab edasi tolle ajastu perekondlikku atmosfääri, aga rohkem ma sellest ei räägi*), et mind kutsutakse kiiresti Kremlisse; auto olevat juba välja sõitnud. Pea märg, tormasin trepist alla.

Stalini isiklik limusiin viis mind tänava telgjoonel kihutades Spasski väravani. Möödusin valvest, jooksin valitsushoone teisele korrusele ja tormasin edasi mööda pikka kitsast koridori. Käänukohas libisesin parketil, mis oli sile nagu jää, ja lõin labakäe veriseks. Tõusin püsti ja sidusin haava taskurätikuga kinni. Koridori lõpus seisis Stalini ülemabi Poskrebošev ja sõimas mind ropult ning täiest kõrist pikatoimelisuse pärast. Needusi puistates haaras ta mul sõna otseses mõttes kraest kinni ja lükkas läbi vaheukse Stalini kabinetti.

Pika laua laua taga istusid täielikus vaikuses kaks delegatsiooni: poliitbüroo liikmetest koosnev meie oma ja välismaine. „Suur peremees“ seisis, piip suus, keset kabinetti. Noogutanud vastuseks minu tervitusele, osutas ta

lauaotsas asuvale *oma* kohale. Asetasin märkmevihiku põlvedele, et viga saanud käsi välja ei paistaks. Pehmetes säärsaabastes Stalin kõndis oma kuuldamatul sammul edasi-tagasi minu selja taga. Panin nagu ikka jutu kirja ja tõlksin.

Äkki Stalini sammud peatusid. Ta kummardus minu poole, osutas taskurätikust sidemele ja küsis kahtlustavalt:

„Mis teie käega lahti on?“

„Ei midagi, Jossif Vissarionovitš, tühiasi, sai pisut viga,“ pomisesin segaselt endale nina alla.

„Aga ikkagi?“ jätkas ta pealekäimist.

„Niisama kukkusin, ei midagi hirmsat.“

„Kuidas ja kus kohas te kukkusite?“

Sel hetkel löödi uks pärani ja kabinetis söötsid kohvriga arst ja tema kaks abilis, kõik äärmiselt murelikud. Kohe nende järel — Poskrebõšev. Minuga rääkides oli Stalin märkamatult vajutanud nupule lauaplaadi all ja kutsunud välja arstiabi. Jäi mulje, et Staliniga on midagi halba juhtunud, ja tekkis paanika. Märganud arsti nõutut pilku, ütles Stalin rahulikult:

„Vaadake, mis tema käega on.“

Arst kargas minu juurde, puhastas koos abilistega kähku haava ja sidus käe uuesti kinni.

„Võite minna,“ käsutas Stalin ja meedikud kadusid kabinetist niisama kiiresti, nagu olid tulnud. Kohalolijad jälgisid seda stseeni vaikides. Seejärel vestlus jätkus.“

Käelool oli veel järg. Pärast koosolekut küsis Stalin Molotovilt:

„Miks meie tõlkidele ei anta riiklikke autasusid? Ometi riskivad nad vahel tööülesandeid täites oma tervisega!“

Varsti sai isa oma esimese suure tsiviilautasu, Tööpunalipu ordeni. Tema juttudes liikus ülejäänud imagoest irrutatud Stalin oma rada, mis oli täis liigutatavat armastust René Clairi filmi „Sous les toits de Paris“ [Pariisi katuste all, 1930] vastu (isa, kes tõlkis juhile ka filme, ütles kord: „Ma ei tunne teist inimest, kes oleks samamoodi armastanud filmikunsti nagu Stalin“), „tagasihoidlikkust“, „heasüdamlikkust“, „külalislahkeid maneere“. Küll käis ta oma suvilas, suur askeldaja, nagu ta oli, isiklikult kontrollimas, missugune voodi on tehtud tema abile ja kas padjad selles on ka pehmed, küll suhtus ta mõistvalt pealtnäha lubamatutesse asjadesse. Isa kolleeg Ivan Lapšov, kes juhi Kaukaasia residentsis Ritsa järve ääres oli õhtusöögil liiga palju klaasi tõstnud, eksis koridorides ära, leidis vaevaga üles talle eraldatud toa, istus laua taha, tõmbas sahtli lahti — nägi seal piipude kollektsiooni — ja sai hoobilt kaineks. Tema selja taga kõlas „suure peremehe“ hääl:

„Mis te seal minu lauasahtlites sorite?“

Vaene tõlk pääses ainult *jubeda* ehmatusega.

Kuid üle kõige armastas isa meenutada Kremli palees toimunud rahvarohkeid lõunasööke. Isa istub Stalini kõrval ja tõlgib tema aeglaselt kulgevat vestlust lõunasöögi peakülalisega. Juhil on seljas generalissimuse kreemikas paraadmunder, ta on heas meeolus ja maitseb aeg-ajalt klaasist veini.

Ümberringi sebivad noored rühkad kelnerid, kes vahetavad iga käigu järel hoolikalt nõusid, tuues lauale üha uusi suurte Nõukogude Liidu vappidega kaunistatud taldrikuid. Nad koristavad isa nina alt ära peaaegu puutumata söögi. Isa võtab rahulikult teadmiseks, et seegi kord tuleb tal lauast tõusta naljasena. Kui tõlgid, siis ei jää söömiseks aega. Tuuakse kalkunipraad. Kelneril, kes üle Stalini õla valab praele pohlakastet, vääratab käsi. Punased piisad nõrguvad generalissimuse vormikuuete. Kõik tarduvad vaikuses. Beria krimpsutab nägu ja lahkub viivuks laua tagant. Kuid Stalin ei pilguta silmagi. Tema juurde kargab ülemkelner ja hakkab niiske lapiga palavikuliselt kuue määrdunud kohti nühkima. Stalin peatab ta kerge käeviipega. Süüdlane, noor kelner, on kadunud ega ilmu enam välja. Lauas valitseb jälle elevus, kuigi ilma suurema suminata.

„See oli alles enesevalitsemine,“ ütles isa.

„Kas kelner lasti maha?“ küsisin mina.

„Ei tea,“ kehtis isa õlgu.

Ühesugune naeratus, kannatamatu jalavõdistamine ja sarnane kõnemaneeer on meid sellisel määral ühte köitnud, et koos moodustame ajamasina. Tahaks muide teada, kuhu see masin sõidab.

Kaua aega vaevasin ma isa küsimusega: „Kas Stalin uskus kommunismi või oli lihtsalt nõukogude imperialist?“ Kahest vastandlikust arvamusest — Stalin kui sadist ja maniakaalne mõrtsukas (vene intelligenti arvamus) ja Stalin kui fanaatiline inkviisitor — kaldub isa veel nüüdki eelistama viimast. Intelligents pole talle mingi autoriteet, olgugi et see mind riivab. Intelligents näiteks vihkas Andrei Ždanovit, vihkas summutatult, salamahti ja kõigest südamest, sest Ždanov hävitas näilise vabaduse viimsedki riismed ja laskis avalikult häbiposti panna Ahmatova ja Zoštšenko, ent meie peres peeti Stalini peaideoloogi isa vanemate *päästjaks*. Isa sai blokaadiaegsest Leningradist minu vanaema hüvastijätukirja: tema ja vanaisa ei tõuse enam voodist, düstroofia, jõud on otsas. Isa kirjutas Ždanovile ja palus abi. Mõne päeva pärast tuli vanaema korterisse keegi sõjaväelane, tõi kotitäie toidukraami ja koguni veinipudeli. Kremlis töötades oli isal võimalik Ždanovit isiklikult tänada.

„Mis te nüüd,“ tõrjus Ždanov *tagasihoidlikult* tänusõnad.

Isa meenutab veel praegugi: „Ždanov oli aktiivne, korraarmastaja ja kiire reaktsiooniga mees. Kurvastasin väga, kui kuulsin, et ta on surnud. Vähesed teavad,“ lisab ta, „et Ždanov suri südamerabandusse tegelikult otse tööpostil, kus ta kaitses keskkomitees äärmiselt ebapopulaarset seisukohta, et sõjajärgset Soomet ei tuleks *sovetiseerida* Ida-Euroopa kombel.“

Me istume laua taga ja joomes teed majas, mis asub minu lapsepõlve nüüdseks ümbernimetatud tänaval. Aastavahetuse eel lükati laud kõrvale ja nurka asetati lõhnav laeni kuusk. Minu kasvatuse oli algusest peale lipsanud viga. Uskusin näärivanasse siiski rohkem kui Stalinisse. Kui minu nomenklatuurne eakaaslane ütles minu viiendal sünnipäeval sellesama laua taga kõigepealt toosti „laste parimale sõbrale, suurele Stalinile“, siis tundsin ma lausa kuklanahaga, kuidas ema ja isa pisut kohmetusid, ning manasin veiderdades rõõmsalt näole piduliku grimassi. Kõik tõusid ja löid tomatimahlaklaase kokku.

„Mina arvan,“ ütles isa, „et Stalin ei olnud poliitiline mõrvar, kes nautis piinamist. Ma ei suudaks seda tema välimusega seostada.“

Isal säilis terve elu komme juua *lahjat* teed. Vanaema ei võõrduvad iial tavast tee pealt kokku hoida: mäletan, et kodus oli imeväike lusikas, mis oli mõeldud üksnes teelehtede kannu tõstmiseks.

„Kas polnud see sina, kes rääkis mulle tema „kollastest võimukatest silmadest“?“ küsisin mina.

„Tema pilk oli hirmuäratav,“ nõustus isa kannatlikult. „Ta teadis seda ja hoidus tavaliselt otsa vaatamast. Püha idee nimel võis ta enda ümber kõik maha tappa. Tema repressioonid põhinesid usul. Tema suutis viia kommunismi meie rahva teadvusesse. Ta oli tark mees. Võtame kas või lepingu Hitleriga. Ta ei pidanud isegi Molotoviga nõu. Mitte ükski teine Nõukogude Liidu juht poleks suutnud teoks teha nii õigeaegset dramaatilist pööret. Me tõukasime Hitleri sõtta Läänega.“

Isast, kes 1944. aastal kutsuti Stockholmist ära Molotovi abiks, sai NSV Liidu sõjalise poliitika tunnistaja ja elluviija. Igal juhul valmisid tema osavõtul paljude Rooseveltile ja Churchillile saadetud Stalini kirjade kavandid.

„Stalin pidas sõda arvestusega, et revolutsioonilised ideed liiguvad edasi Euroopasse. Ta ütles Maurice Thorezile vestluses, mida mina tõlkisin, et kui poleks olnud teist rinnet, siis me oleksime läinud veelgi kaugemale ja Prantsuse kommunistid oleksid võinud oma riigis läbi viia vajalikud muudatused.“

Juba enne Churchilli Fultoni-kõnet tegi Stalin isa sõnade kohaselt „panuse kolmandale maailmasõjale. Ta mõtles ülemaailmsetes kategooriates. Erinevalt Hitlerist mõtles Stalin ka võidule USA üle. Ta tahtis *kõike*. Ta oli järjekindlalt orienteeritud maailmarevolutsioonile, ülevõimu kehtestamisele kogu maailmas.“

„Ka mina pidasin perspektiivis võimalikuks maailmarevolutsiooni,“ lisis isa.

„Nii et *meie* vallandasime külma sõja?“ küsisin mina, tabades end kasutamast sõna „meie“ just nagu mimikrit, selle asemel et tarvitada nõukogude võimu kohta oma tavalist liberaal-intelligentlikku „nemad“. Isa noogutas aegamisi pead.

„Kas sa armastasid Stalinit?“

Sellele küsimusele vastas isa eri aastatel isemoodi. Algul jaatavalt, seejärel üha suurema kimbatusega. Aga mitte kunagi ei vastanud ta eitavalt. Stalin oli tema silmis „magnetiline“ isiksus ülemaailmses mastaabis:

„Olin jahmunud, kui teda esimest korda nägin. Tema muldhallilt tõmmu, närtsinud jumega nägu oli täis rõugearme. Vasak käsi rippus liikumatult. Taskusse pidi ta seda teise käega tõstma. Aga isegi seljaga ukse poole istudes tundsin ma, kui Stalin siseneb kabinetti. Ta täitis ruumi, surudes sellest välja kõik muu.“

Meenutasin isale Hruštšovi, kes oli öelnud, et Stalin juhtis sõjapidamist gloobuse peal. Isa puhkes naerma.

1948. aasta augustis, Berliini kriisi harjal, võttis ta osa Stalini ja kolme lääneriikide saadiku vestlusest. Maailm seisis sõja lävel, nagu ajalehtedes on kombeks kirjutada. Stalin käitus rahulikult, suitsetas oma lemmikpaberosse

„Hertsegovina flor“, jättes mahvid nii põgusaks, et paberossid kippusid kustuma. Pabereid Stalini ees ei olnud, märkmeid ta ei teinud. Kõne all oli liitlasriikide õigus pidada oma väeüksusi Berliinis. Ameerika saadik Bedell Smith, Eisenhoweri endine staabiülem ja kindral, rajas oma argumentatsiooni sõjalistele põhjendustele. Ta tõendas, et NSV Liit, kelle käitumine Berliinis tekitab lääneriikidele probleeme, rikub liitlaslepingut. Kindrali sõnul ei olnud USA väejuhatuse omal ajal vastu sellele, et Nõukogude väed hõivaksid Berliini esimesena.

„Te poleks saanud enne meid Berliini sisse marssida, te poleks lihtsalt jõudnud,“ väitis Stalin vastu.

Isa nägi, kuidas Stalin taastab mälu järgi kogu Berliini operatsiooni käigu päev-päevalt. Sellal kui marssal Žukovi juhitud Esimese Valgevene rinde ja marssal Konevi Esimese Ukraina rinde väeosad kindlustasid end positsioonidel 60—80 km kaugusel Berliinist, lahutasid läänes kindral Pattoni juhitud Ameerika armeed linnast 320—350 kilomeetrit. Murdnud läbi vastase võimsast kaitsest Zeelowi kõrgustikel, asus Punaarmee operatsiooni viiendal päeval Berliini ründama ja juba järgmisel hommikul puhkesid tänavalahingud. Ameerika saadiku kõrvad punetasid.

„Niisugused on faktid,“ lõpetas Stalin. „Kui te mind ei usu, siis mingem meie arhiivi ja ma näitan teile tollaseid kindralstaabi kaarte.“

„Täna, pole vaja,“ vastas Ameerika saadik kohmetult. „Ma usun teid, härra generalissimus.“

Kõhetu Bedell Smith oli kaotanud. Stalin arendas oma võitu edasi. Nüüd esines ta Saksamaa terviklikkuse järjekindla kaitsjana.

„Meie võtame vahipostid Berliini ümbert maha. See on tehniline probleem. Ja teie võtke päevakorrast maha Saksamaa lõhestamise küsimus.“

Saadikud (täheandas isa muiates) punnisid viisakalt, aga kõigest jõust vastu.

„Saksamaa neutraliseerimine,“ ei suutnud mina ennast tagasi hoida, „oleks Läänele tähendanud ju täielikku katastroofi!“

Minu agressiivsus tegi isa valvsaks. Jäin paugupealt vait.

„Noh, seda küll,“ nõustus isa. „Aga Stalin eksis ometi.“

„Milles?“

„Stalin tegi *panuse* de Gaulle'ile, toetades Prantsusmaa suuruse taastamise ideed. Ta teadis, et de Gaulle ei sallinud ameeriklasi silmaotsaski. Kuid Prantsusmaaga oleks pidanud sõlmima palju tihedama liidu. De Gaulle tahtis Reinimaad. „Kui Prantsusmaa oleks selle endale saanud, oleks Adenauerist tulnud minu verivaenlane,“ ütles de Gaulle mulle hiljem Pariisis. Kahju, et Stalin ei mänginud de Gaulle'i kaarti välja. See oleks „läänlaste“ read üsna segi löönud.“

Stalini *superstalinlik* kriitika, mis arvestas sellega, et surmavalt haavatud apokalüptiline kapitalistlik kiskja roomab oma elupäevi lõpetama Briti saartele, tundus mulle seda paradoksaalsem, et 1990. aastatel tegi isa erinevalt paljudest teistest nõukogude diplomaatilise teenistuse veteranidest Venemaa suhtes *antikommunistliku* valiku.

„De Gaulle hindas Stalinit sellest hoolimata kõrgelt. Ükskord, kui olin koos saadik Vinogradoviga tema juures isiklikul audientsil ja ühenduses tema

memuaaridega läks jutt stalinlikele repressioonidele, ütles ta meile: väike inimene teeb väikseid, suur inimene suuri vigu.“

Mulle kangastus kirkalt isa puruksrebitud maailmapilt.

„Miks Molotovi kutsuti Läänes „mister njet“?“ peletasin selle pildi endast eemale.

„See kuulus suure mängu juurde,“ naeratas isa. „Rollide jaotus. *Bad guy* Molotov juhtis läbirääkimisi „läänlastega“ kavakindlalt nurjumise suunas, selgitades sealäbi maksimaalselt välja nende taotluste tuuma. „Mister njeti“ roll sobis tema iseloomuga kõige paremini. Tal puudus täielikult huumori-meel. Seejärel ilmus välja *good guy* Stalin ja algas naeratamine.“

Molotov oli isa sõnul küll kuiv ja tüütu, aga haritud mees. Igatahes pärast Ždanovi surma oli ta nähtavasti ainuke inimene Poliitbüroos, kes võis kindlalt öelda, et Balzac ei ole kunagi kirjutanud romaani pealkirjaga „Madame Bovary“. Ta harrastas pikki jalutuskäike looduses, uisutas, jõi sidruninarsaani ja jumaldas tatraputru. Ükskord hakkas ta isa kimbutama.

„Mida te teate tatrapudru kasulikkusest? Uurige välja ja kandke ette!“

Nagu kommunistid tihti, nägi ka Molotov pikaaelisuses surematuse asendust. Eraviisiliselt ei tundnud ta huvi mitte ainult tatrapudru vastu. 1947. aastal toimus NSV Liidus rahareform. Poolteist aastat hiljem küsis Molotov ühel öötunnil isa käest:

„Ega teil juhuslikult raha kaasas pole?“ Peaminister uuris huviga oma riigi rahatahti.

„Kenad rahad,“ kiitis ta nähtu heaks.

Isa paljude aastate vältel tehtud tähelepanekute põhjal arvestas Stalin ainult Molotoviga. Ülejäänud olid täidesaatjad. Nõukogude Liitu juhtisid nemad kahekesi. Nende nõudmisel jooksid üles nende kätte kokku kõik ülitsentraliseeritud riigi probleemid, globaalsetest alates kuni naistepлуsидe õmblemiseni välja. Poliitbüroo istungitel küsis Stalin demokraatlikult kõigi arvamust, seejärel hääletasid kõik üksmeelselt Stalini ettepaneku poolt. Raske oli üle hinnata abide institutsiooni, mis valmistas ettekande tarvis oma *arunded*, kuhu kuulus 12—15 dokumenti märgetega: 1A (eriti kiire), 1 (kiire) ja „ülejäänud“. „Suur peremees“ Stalin ja lihtsalt „peremees“ Molotov erutasid abide algatusvõimet ja isegi teatud vabamõtlemist (mida ma alati hindasin isa puhul; see eristas teda soodsalt välisministeeriumi bürokraatidest); kuni otsuse vastuvõtmiseni lubasid ülemused endaga vaielda. Vähemasti oli lugu nii ameeriklaste Marshalli plaani puhul, mida oma aparraadi poolt provotseeritud Molotov oleks nõustunud arutama, kuid siin pani Stalin oma kaasvõitlejal suu kinni. 1949. aastal arretereeriti Molotovi naine Polina Žemtsužina. Aparraadile oli teada juhtide lühike jutuaajamine.

„Ega meil põhjusest istuma ei panda, Vjatš,“ ütles Stalin Molotovile, keda ta eravestlustes kutsus selle peaaegu ameerikaliku nimelühendiga.

Stalinile meeldis oma lähimate kaasvõitlejate, nagu näiteks Kalinini, Vorosilovi või juba mainitud Poskrebõševi naisi kinni panna. Iga kord ootas ta huviga, kuidas selline mees oma naise eest paluma hakkab. Isa sõnade järgi vastas Stalin Poskrebõševi palve peale naljatades:

„Küll me leiame sulle parema naise.“

Nagu kõik teised, nii kannatas ka Molotov naise vangistamise ära, aga seitsaadik tuli ta vestlustelt Staliniga tagasi ülimalt ärritatuna. Ta kaotas sageli enesevalitsuse, sõimas oma abisid „hädavaresteks“, „lollpeadeks“ ja „sahmerdisteks“ ning tegi neile peapesu, millest edaspidi sai välisministee-riumi ülemuste igapäevane tööstiil.

Molotovi peapesusid meenutades rääkis isa, et kõige vihasemalt võeti ta läbi veel enne juhtide tülliminekut, ja nii imelik kui see ka pole, Ilja Ehrenburgi pärast.

Muude asjade kõrval kureeris Molotov välispoliitilist ajakirja, kuhu Ehrenburg tõi sõja lõpul avaldamiseks oma artikli. Tolleaegne populaarseim nõukogude kirjanik väitis, et saksa töölised ja talupojad, kellega ta oli vestelnud Punaarmee poolt hõivatud Königsbergis, toetasid Hitleri vallutus- plaane, lootes saada venelasi endale mustatööliseks. Ehrenburg nõudis varjatult (nagu ma nüüd mõistan) globaalset kättemaksu. Molotov saatis isa autorile selgitama, et „me peame Saksamaal otsima terveid jõude, aga mitte kõiki järjestikku mustama“. Isa ei uskunud oma kõrvu: Ehrenburg vastas talle, et kõik artiklis kirjutatu on tõde ja ta ei kavatse selles midagi muuta. Isa kandis vastuse Molotovile ette. Too läks marru:

„Te ei jaga ise tuhkagi, kui ei suuda oma kaasvestlejale ilmselgeid asju arusaadavaks teha. Minge aga uuesti ja veenge ta ümber!“

Isa püüdiski kõigest jõust kirjanikku „pitsitada“.

„Kui ei taha, jäägu avaldamata, see on teie asi,“ teatas pealtnäha täiesti „kuulekas“ Ehrenburg isale järsult.

Täis viha intelligentsi vastu, kõmpis isa masendatult „peremehe“ juurde tagasi. Hiljem kordasid nii isa kui ka poeg, esimene — tuntava ärritusega, teine — salajase vaimustusega, mitut puhku ühte ja sama lauset:

„Kirjanik julges NSV Liidu peaministrile vastu vaielda!“

Naise arreteerimine oli alles Stalini esimene löök „mister njetile“. Partei XIX kongressil 1952. aasta oktoobris kõrvaldas ta Molotovi poliitbüroost, motiveerides seda (oma paradoksaalse loogika vaimus) Molotovi järeleand- mistega Läänele. „Molotovi pea kohal rippus kirves,“ jutustas isa. „Ta istus oma tühja töölaua taga, vaadates läbi ainult nõukogude ajalehti ja TASS-i infobülletääne. Teised materjalid temani ei jõudnud. Stalini juurde kutsuti teda harva. Meil sekretariaadis võtsid valitsuse agarad majandustöötajad juba kalleid kroonlühtrid ja kardinaid maha.“

Selleks ajaks oli minu lapsepõlve paradiisist saanud sõjatander. Hommi- kust õhtuni käis lõputu sõda „sakslastega“. Suu vahus, hääel kähe ja põlved verised, kihutasin ma vaenlase otsinguil koos naabripoistega edasi-tagasi pööningutel, prügikastide vahel ja oma sõprade ühiskorterites, mis lõhnasid meeltesegaduse ja hapukapsasupi järele ega erinenud suuremat prügikastidest. Realse vaenlasega oli lugu kehv: keegi meist ei tahtnud olla „sakslane“. Vaenlane tuli välja mõelda.

Riiklik julgeolek tugevdas valvet isa üle. Ühel õhtul noomis tundmatu hääel automaat-telefoniaparaadis — valitsusside kanalis — isa karmilt läbi selle eest, et ta olevat peitnud end koridoris portjääri taha, kui möödus seltsi- mees Stalin. Fantaasiad *à la* „Hamlet“. Siis sai ta lõunas puhkusel olles

telegrammi käsuga kiiresti Moskvasse tagasi pöörduda. Koristaja — mõistagi KGB agent — oli leidnud isa kabinetist postkaardi Stalini juubeliportreega, mille autoriks oli Picasso. Beria arvates oli tegu karikatuuriga.

„Sakslastega“ sõdides tõmbasin oma suunurga lõhki ja pidin sõna tõsisel mõttes verest tühjaks jooksuma, kuni ema, kes oli paanikas maha unustanud Kremli polikliiniku sissepääsuloa, karjus valvuri peale, et see meid arsti juurde laseks. Sain terveks. Minu asemel suri Stalin.

Arvatavasti päästis Stalini surm 1953. aasta märtsis isa GULAG-ist, minu aga rahvavaenlaste järeltulijatele mõeldud lastekodust. Suve algul arreteeriti Beria. Pärast tema vangistamist pandi Molotovi kabinetti üles valjuhääldi ja isa kuulis oma kõrvaga, kuidas seal transleeriti „selle lurjuse ülekuulamist“. Kostis valjuhäälsel nuttu ja ellujätmise palveid.

Isa teenistus Molotovi juures lõppes kaks aastat hiljem. Et säästa teda võimalikest ebameeldivustest, saatis terane kaitseingel isale jälle angiini:

„Meid kõiki päästis haigustest, eriti sõja ajal, pidev närvipinge. Kui elu hakkas jälle normaalselt kulgema, tulid ka haigused tagasi.

Minu angiinist kuuldes väljendas Molotov rahuolematust, et „see Jerofejev on ka kogu aeg haige“. Mul kargas hing täis: kümme aastat ennastalgavat tööd — ja säh sulle tänu! Teenistusse naastes ütlesin Molotovile otse välja, et ei taha enam tema juures töötada.“

Algasid suured muudatused. Me kolisime Pariisi. Isa määrati sealse Nõukogude saatkonna nõunikuks. Enne ärasõitu jõudsime käia mausoleumis Stalinit vaatamas. Halba aimamata sisenegin mausoleumi nagu lõbuekskursioonile — ja langesin oma hirmude kuristikku. Stalin ja Lenin olid minu esimesed koolnud. See oli lapse kohtumine surmaga. Stalin, kes lebas seal ilusa ja hirmuäratava „uustulnukana“, ilmus mulle veel kaua aega unes vaheldumisi suvila elektrikposti pealuu ja kontidega. Pariisis keeldusin kategooriliselt külastamast Napoleoni hauda Invaliidide kirikus, kartes näha seal imperaatori muumiat.

Molotov, kelle Hruštšov oli kuulutanud prostalinistliku „parteivastase grupi“ juhiks, kaotas varsti kõik oma ametid (millest võis ette teada üksnes kaitseingel); tema sekretariaat saadeti laiali. Pärast langemist sai Molotovist meie suvilanaaber ja hiljem juhtus nii, et veetsin koos temaga terve suve, aga see on juba teine lugu. Lisan ainult, et Polina Žemtšuzina jäi pärast Stalini vanglast lahtisaamist oma juhile truuks.“

„Kuidas sa kommunismi endale *konkreetselt* ette kujutad?“

Isa vaikis pisut.

„Me uskusime sellesse, et kommunism on inimeste elu organiseerimise kõige õiglasem vorm. Mis põhineb kõigi inimeste ja koguni religioonide poolt tunnustatud printsiipidel.“

Religiooniga olid isal alati olnud pingelised suhted. Minu lapselikku mäletamist mööda ei astunud ta kordagi sisse õigeusu kirikusse, isegi kui tegu oli kultuurimälestisega. Emal lubas minna, aga ise ei läinud. Meie peres peeti Jumalast rääkimist sündsusetuks ja häbiväärseks.

„Mis printsiibid need on?“ jätkas isa. „Hoolitsus inimese eest. Inimene ennekõike. Vendlus. Sõprus. Tasuta arstiabi. Tasuta haridus. Oma käitumise ja töö asjus kannab inimene vastutust kollektiivi ees. Olime saanud karmikäelise kasvatusena. Kui keegi tegi kõlvatusi, siis ta teadis, et peab selle eest parteikoosolekul vastust andma.“

Suurem osa sellest ringkonnast, kuhu isa kuulus, koosnes hämmastavalt ujedatest inimestest, kes ei söandanud kõlvatustest unistadagi. Mäletan, kuidas Molotovi vanemabi Boriss Podtserob jutustas oma nooruses toimunud kohtamisest tütarlapsena, mille käigus ta pissis märkamatuks püksi, sest häbenes tunnistada, et peab tualetti minema. Muidugi oli ka erandeid. Isa lähim sõber Andrei Aleksandrov, arukas, aga püsiv mees, kes oskas peast saksakeelset „Fausti“ ja keda ameeriklased hakkasid hiljem (kui temast sai Brežnevi mõjukas abi) kutsuma *vene Kissingeriks*, ei tsiteerinud meil külas käies mitte üksi vaibumatu järjekindlusega Goethe suurteost, vaid lõbustas ennast ka meie teenijate näpistamisega, mis ajas ema meeleheitele. Ükskord magaminekuks pidžaamat otsides avastas *vene Kissingeri* lastetoa riidekapis tema oma naisega kirglikult suudlemas. Nad vehkisid minu poole sõbralikult kätega. Isale tähendasid alati palju sõnad *tagasihoidlikkus* ja *distsipliin*.

„Meie ürituse nurjumisel on globaalne tähendus kogu inimkonnale,“ ütles isa. „Filosoofilises plaanis on see ülemaailmne katastroof. Lootuse kadumine.“

Ühel teisel korral, kui jalutasime Moskva-lähedase väikese Istra jõe kaldal, oli isa oma loomu kohaselt optimistlikum:

„Kommunismist paremat ideed ei ole, aga keegi ei ole suutnud seda ellu rakendada ilma vägivaldaga. Kogemused on näidanud, et Venemaa tingimustes ei olnud me selleks valmis. Nii nagu me täna pole valmis demokraatiaks. Aga meie eksperiment ei läinud ka tühja. Kunagi võib inimkond uutest vormides ja kõrgemal moraalsel tasemel selle (kommunistliku) õpetuse juurde tagasi pöörduda.“

Kui mu vanaema Stalini ajal minu silma all GUM-is arvega tüsata sai, küsis ta üllatunult:

„Kuidas te julgete mind petta, kui minu poeg on...?“

Revolutsioonieelse kõrge kassaaparaadi taga istuv neiu oli seepeale valmis vanaemale loovutama kogu kassas oleva raha. Ja see oli alles ühiskondliku teoloogia algõpetus.

Kui ma suureks kasvasin, sain mõnest asjast aru: Läänele ja vene intelligenti enamusele on Stalin üks, aga paljudele miljonitele venelastele — teine inimene. Nende silmis pole olemas *halba* Stalinit. Neil on raske uskuda, et Stalin võis kedagi surnuks piinata või kannatama panna. Rahvas pani tallele *hea* Stalini, Venemaa päästja ja suure rahva isa kuju. Ja minu isa elas koos minu rahvaga. Ärge tehke Stalinile liiga!

Minu elus ei ole olnud teistsugust taiga-Napoleoni, teistsuguseid kommuniste ja teistsugust vanaema, ja ega neid niipea tulegi.

Daniil Andrejev paigutas Stalini oma müstilises raamatus „Maailma roos“ põrgu sügavaimasse põhja. See on emotsionaalne, aga inimloogikale arusaadav lahendus. Ent tõeline, verd tarretama panev müstika seisneb selles, et lõppkokkuvõttes läheb Stalin Venemaa ajalukku ikkagi plussmärgiga.

Ma võtan perekonna hoiukarbist välja ovaalse inventarinumbriga varustatud kujusid. Inventarinumbrid tähendab üleilmset arvepidamist ja kontrolli. Solipsism tähendab lapsepõlvetrauma puudumist. *Palja juhuse* asemel sai minust kõigi asjade mõõt. Siin on Stalin, tema järel Molotov, Beria, Mikojan, teised Poliitbüroo liikmed, aga samuti nimekad välismaalased: mulle naeratavad vastu de Gaulle, Ribbentrop ja Maurice Thorez, mulle tantsib tantsuõpetaja Enver Hoxha.

Vastavalt oma doktriinidele või nende kiuste eksisteerivad nad ainult minu lõbuks.

Ent asjade olemuse sügavuses on nad mu enda kujutluse vili ja seepärast ülimalt ebatõelised. (Nagu Varanasi lennuväljal nähtud pikkade vuntside ja armilise näoga hindu, kes hoidis oma kõhnukestes kätes noaaegset karabiini ja tegi ähvardava liigutuse, kui olin kogemata astunud mingit õlist lõga sisaldavasse bambustaraga piiratud keelutsooni. Vaatasin talle otsa ega suutnud uskuda, et ta oleks võimeline tekitama mulle mingit reaalselt kahju.)

Kõik see lõppes ebakorrektselt. Mul oli aimu solipsistlikest rituaalidest. Ma kummardasin solipsistlike iidoleid. Ma töötasin endale, et ma ei võida isa tema lemmikaladel, eriti tennisel — aga seegi ei aidanud. Olemise haprus on *meile* ilmekalt antud meie oma perekonna näitel. Teokarp purunes. Hindu astus sulgudest välja ja tulistas — lurjus sihuke! — palavasse õhku. Inventarinumbrid pudenesid laiali. Isegi vanaema tõstis mässu talle minu poolt määratud rolli vastu. Anastassia Nikandrovna elas üle Nõukogude Liidu ja tunnistas mulle enne surma, et oli alati pidanud Leninit „halvaks inimeseks“.

„Miks sa mulle sellest siis varem ei rääkinud?“ küsisin mina.

„Ma ei tahtnud su elu ära rikkuda,“ vastas vanaema teatraalset intonatsiooni kasutades käheda häälega.

Ta ei teadnud, et ma rikkusin oma elu ära ilma tema abita. Me varjasime tema eest perekondlikku katastroofi nagu sündsusetut haigust. Ta ei saanudki teada, kuidas ma 1979. aastal, *gone with a dissident wind* samizdati rüppe, tapsin ise seda tahtmata *poliitiliselt* oma isa (siinkohal lähevad freudistid ilmselt elevile).

Ometi ka üks hea uudis: südametunnistus on olemas. Venemaal peab elama kaua, et jõuaks midagi ära oodata. Südametunnistus magab rasket und. Tema jumal-komandör on Negretos Hypnos. Unenägu on pooleli. Järg tuleb. Ja mida muud Venemaa endast kujutabki kui mitte südametunnistuse unenägusid.

Vene keelest TOOMAS HAUG

AUGUST MÄLK OKUPATSIOONIDE VÕRENDIKES

*Tõmbtuul! o tõmbtuul!
Oleme tormide teele rajanud maja.*

Henrik Visnapuu

Suurrahvad, kes on elanud sajandeid oma riigis ning oma valitsuse all, vaevalt mõistavad imperialistlike suurvõimude vahelises võitluses käest kätte käivate rahvakildude ning nende liikmete pinnatust, nende ülakihi, sealhulgas intelligentsi põhimassi ellujäämise üht eeltingimust — paratamatut laveerimist eri peremeeste nõuete ning tõekspidamiste vahel. Teatavasti tuntakse 1555. aastast (Augsburgi usutunnistusest) peale põhimõtet *cuius regio, eius religio*. Tänapäeva sekulariseerunud maailmas on see algselt usuline põhimõte omandanud universaalse tähenduse.

Kui pole tegu just riigikukutuslike kavatsustega, võib näiteks inglise või rootsi kirjamees olla kas kommunismi poolt või vastu, võib imetleda või kritiseerida Nõukogude Liitu, võib oma seisukohti muuta, ilma et talle sellest mingeid kaelakohtulikke tagajärgi sügeneks. Seda õnne pole väikese eesti rahva haritlastele enamasti antud.

Möödunud sajandi esimesel poolel sündinud sugupõlved on seda Kolgata teed kogenud niivõrd põhjalikult, et 50—60 aasta taguseid olusid ja eneselandusi ei taheta enam meenutada. Ometi sõnastas juba Juhan Liiv: *Kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta*. Sellega mõtles ta ilmselt, et peame möödanikest õppima parema tuleviku tarbeks. Ka käesoleva kirjatüki peategelane August Mälk igatses nooruses parema inimese järele.

1939. aasta suvel käis Mälk Soome-Ugri Seltsi stipendiumi toel põhjanaabri eluga tutvumas. Teise maailmasõja puhkemine ja Poola sõjalaeva põgenemine Tallinnast hajutas otsekohe soomlaste külalislahkuse. „Tehke, et saate siit niipea kui võimalik minema!“ käratati talle Helsingi Eesti saatkonnas. Järgnes Nõukogude Venemaa baaside rajamine Eestisse; võõrvägesid toodi rohkesti eriti Saaremaale, kirjaniku kodusaarele. August Mälk võttis 1939/1940. aasta talvel endiselt osa Riigikogu tööst, kuid tundis, et „iseseisvusest oli juba üks osa ära. Oldi mures tuleviku pärast, mis oli varjatud teadmatusse.“ Veelgi masendavamana mõjusid 1940. aasta juunisündmused: „...kuhugi polnud minna ega mingit head kusagilt oodata“. Kirjanik liikus sihitult Lagle ümbruses ringi. Vastavalt oma teokale iseloomule ei lasknud ta aga väliselt hoopiski käsi rüppe. Kohe pärast Nõukogude okupatsiooni algust tervitas Mälk nagu teisedki kirjanikud (Antson, Jürna, Tammlaan, Gailit, Metsanurk, Jakobson) „Rahva Hääles“ (25. VI 1940) „uut valitsust ja uut vaimu“, kinnitades, et teda rahuldab tõsiselt nii valitsuse koosseis kui ka rahva heaolu tõstmisele ja rahvusliku kultuuri arendamisele suunatud valitsusprogramm.

1941. aasta märtsis-augustis leiame „Noorte Häälest“ ning „Sirbist ja Vasarast“ tema pikema jutustuse „Uus elu“ ja lühipalad „Elu väravail“, „Hea õpetaja“ ja „Hingeallik“.

Need tööd osutavad, et Mälk püüdis kõigiti rahuldada ametlikku tellimust. Ta kujutab poliitvangide vabastamist ja uusmaasaajateks tõusnud maatöölise virgumist uuele elule, jälgib varem allasurutud kaluri muutumist aktiivseks rannaelu organiseerijaks. Nõukogude ühiskonda üle minnes tunnevad „rõhutute“ hulgast pärinevad tegelased, et on jõudnud „elu päikeselisile väravaile, mis olid otse pärani avatud“.

Kunstilest küljest pakuvad need sotsiaalpedagoogilise tendentsiga proosapalad vähe. Tegelaskujundus on üheülbaline, dialoog sisaldab valdavalt klassipositsiooni väljendavaid kiuslikke ütlusi. Uue korra eeliseid toonitab kirjanik ka autorikõnes. Juttudes ei ole just palju seda, mis meenutaks Mälgu 1930. aastate mahlakat proosat.

Innukalt osales kirjanik repertuaari soetamises Balti vabariikide kunsti-dekaadi jaoks, mis pidi toimuma 1941. aasta sügisel Moskvast. Sobivate näidendite, ooperi- ja balletilibretode saamiseks korraldati võistlus, millest Mälk võttis osa näidendi ja ooperilibreto ideekavandiga. 1. aprilliks esitas ta näidendi „Pääle tormi“ (esialgne pealkiri „Tuled pimeduses“) käsikirja, mille aineks olid 1924. aasta võimuhaaramiskatse järelsündmused. Tegevus areneb Virumaa rannikul, kus kohalikud elanikud aitavad putšist osavõtnuil jälitajate eest põgeneda. Peale Mälgu näidendi jäid alamkomisjoni (žürii) soelale veel viie autori tööd. Käsikirjad anti kirjanikele tagasi, et nad „oma teoseid veel mõningal määral ümber töötaksid, arvesse võttes žürii poolt esitatud seisukohti“. Viimistletud näidendid tuli tagastada 1. juuliks 1941.

August Mälgu teine ideekavand dekaadirepertuaari võistlusel oli ooperilibreto „Esimene torm“, mille tegevus pidi toimuma Jüriöö ülestõusu päevil. Et autori tähelepanu oli koondatud dekaadinäidendi kirjutamisele, siis jäi ooperilibreto väljatöötamine paratamatult edaspidiseks. Sõna *torm* mõlema teose pealkirjas iseloomustab hästi tolleaegse revolutsioonilis-romantilise stiilinõudluse omapära.

Saksamaa kallaletung Nõukogude Liidule 22. VI 1941 tõmbas dekaadiplaanidele kriipsu peale.

Koos Venemaaga oli ka eesti rahvas sõtta kistud. Aadu Hint külastas „Noorte Hääle“ toimetuse liikmena Mälku, et saada kaastööd leheküljele „Kirjanikud fašismi vastu“. Mälk tõrjus selle eluohtliku ettepaneku väitega, et ta on küll fašismi vastu, kuid ei suuda veel täpselt oma seisukohta määratleda. Lehekülgi siiski ilmus („Noorte Hääl“ 14. VIII 1941), teksti oli Mälgu teoste põhjal koostanud Aleksander Antson. Vähem riskantsetel juhtudel võis kirjanik siiski oma seisukohti teravalt esile tuua. Nii mäletas Debora Vaarandi, kuidas Mälk juuni lõpul Autorikaitse Ühingu toimunud kirjanike koosolekul sõjakalt Hitlerit hukka mõistis..

Et nõukogude elus polnud avatud ainult „päikeselised väravad“, sai kirjanik kogeda, kui ta külastas Lümända kanti, muuseas ka oma sõbra, õpetaja Bernard Tõsise kodu, kus õllekannu juures juteldi öö läbi. Võõrad olid vaevast lahkunud, kui Tõsine viidi koos perekonnaga Jaagarahu sadamas ootavale laevale. See sündis 14. juuni hommikul. Otseselt puutus Mälk julgeolekuvõimudega kokku pärast naasmist Laglele, kui siit tuldi otsima kirjaniku naabrit. Tolleaegset meeoleolu iseloomustab Mälk oma mälestustes järgmiselt:

„Isiklikus elus toimunud muudatustele, nõutusele ja abitusele oli tulnud lisaks kartus enda füüsilisegi julgeoleku pärast. See, mis äsja oli toimunud, võis toimuda ju veel teinegi kord. Rohkesti oli neid, kes elasid nüüd alatises kartuses just iseenda pärast.“ Ka kirjanik ei julgenud öösiti enam kodus viibida, vaid magas Lümandast Õismäe kanti asunud Puhmide juures. Päeval olevat ta ennast varjanud Lagle karjamaa võsas.

Aga küüditamisest kõrvalejäämine ei tähendanud veel pääsemist. Kui metsadesse pagened eesti mehed hakkasid liituma lõunamaakondadesse jõudnud Saksa üksustega, otsustas Nõukogude väejuhatuse rahvusvahelise seadusi eirates oma okupatsiooni all oleva ala meestest tühjaks viia. 19. augustil Tallinnas väljakuulutatud järjekordne mobilisatsioon haaras ka 1900. aastal sündinuid, nii et Mälk sammus 21. augustil kogunemispunkti — hipodroomile, kust mehed suunati Ristiku tänava koolimajja Venemaale saatmist ootama. Oma sõbra Aleksander Antsoni abil pääses kirjanik kõhuvaluga Diakonisside Seltsi haiglasse, jäi „tagalasse“ transportimata ning võis oma elu Laglel jätkata.

Juba Saksa okupatsiooni esimestel päevadel puutusid Mälgud kokku „uue korra“ argieluga: sõjaväepatrull oli pererahva äraolekul Laglelt kaasa viinud kirjutusmasina ja mapi välisrahadega, jättes mälestuseks sigari. Samal ajal tundis perekond rõõmu enda säilimisest. („Võisime olla ainult õnnelikud.“)

Seda lühinägelikku vabanemismeeleolu kinnitab ka Mälgu kirjanduslik ning poliitiline aktiivsus Saksa okupatsiooni ajal. Tõsi küll, oma mälestustes räägib Lagle peremees teda neil aastail vaevanud depressioonist. Pelgupaika olevat ta otsinud rahuaegsete olude või kaugel mineviku kirjanduslikust kujutamisest („Hea sadam“, „Kadunud päike“). See ühekülgne pilt on maalitud ilmselt pagulaslugejatele ootuspärase omamüüdi loomiseks. Tegelikult kirjutas Mälk Saksa okupatsiooni esimesel aastal kaks hiljutist kaasaega käsitlevat poliitilist näidendit „Lõunatuul“ ja „Ellen Paas“, oli Tallinna raehärra, kuulus Eesti Leegioni Sõprade Seltsi nõukokku. „Maa Sõna“ esindajale on Mälk (11. III 1943) koguni väitnud: „Igapäevane elu nõuab tugevat kaasaalamist ja kaasalöömist, kirjanduslik looming peab paratamatult jääma pisut kõrvale [---].“

1942. aasta maikuus ilmunud romaan „Hea sadam“ on põhiosas loodud enne Saksa aega. Juba Nõukogude okupatsiooni algul teatas „Rahvaleht“ (10. VII 1940), et Mälk kirjutab rannaainelist romaani, mis paistab selleks ajaks olevat juba üsna kaugele jõudnud. „Hea sadam“ on kirjutatud 1930. aastate seisukohalt; seega jutustatakse umbes samast ajast kui „Õitsvas meres“. Tegevuskohaks on Väikeranna küla, mille taga tunneme ära kirjaniku kodukandi oma murdude ja kuivadega, lahega, kus harrastatakse mõrrapüüki; ei puudu ka Konnamätas — väike laid lahes (mälestustes räägib kirjanik kolmest rahumütakast). Rannatriloogia eelmise osa („Taeva palge all“) tarvis tuli enesekordamise vältimiseks otsida uudset ainet; sama probleem seis kirjaniku ees ka nüüd.

Uuest lähenemisenurgast annab tunnistust romaani minavorm; elu on nähtud kujuneva poisi (Juuljuse) silmadega. Nooruki tähelepanekute ja mõtiskluste kaudu õnnestub kirjanikul välja joonistada Kipri Taavi tore ning

eluline kuju. Tähtis osa selles on Juuljuse ja Taavi vestlustel, milles viimane lahkab oma eluhoiaku kujunemist. Kuigi romaanis pühendatakse tähelepanu ka rannaolustikule, tõuseb peategelane Taavi niivõrd esile, et on põhjust rääkida isikuromaanist. Tundub, et teos ongi Taavi pärast kirjutatud. Mälgu kiindumust kõnealusesse tegelaskujusse näitab seegi, et esialgselt on ta visandatud juba „Rannajuttude“ novellis „Aegunud õnn“. Oma kuldse kesktee ja rahulolufilosoofiaga tuletab Taavi meelde Turja Laasi „Õitsvast merest“. „Hea sadam“ on üldse lähemal „Õitsvale merele“ kui romaanile „Taeva palge all“. Selle kohta annab tunnistust ka asjaolu, et „Hea sadama“ tegevustik toimub jälle rannavabadiku majas; olulist tähelepanu on pööratud valla hoolde jäänud vaeslaste saatusele.

Nagu „Õitsvas meres“, nii pole ka „Heas sadamas“ kõige reljeefsem karakter intriigi kandja, kuigi Juuljuse tundeelu ja suhete kujutamine Jaaguõue Sessiga näib olevat kirjaniku põhilisi süžeealisi eesmärke. Seevastu Kipri Taavi on teiste tavaliste rannainimeste seas meeldejäävaim karakter kogu Mälgu loomingus. Nii muutub vähemalt küsitavaks etteheide, et Mälk pole andnud ühtegi monumentaalset kuju, nagu seda on Andres, Pearu, Jaak Jooram jt. Taavi on Mälgu ainuke tegelane, kellele on pühendatud eraldi artikkel (M. S i l l a o t s, Kipri Taavi olemusest ja elufilosoofiast. „Ammukaar“ II, 1943). Omamoodi elutark ilutseja, kes armastab üksindust ja merd, on enda lahti rebinud läbilõikeinimese praktitsismist: „Aga kuldne tee on see keskmine. Oma vaevast saad, oma lõbuks annad! Ja aitad teistki, kui jaksad!“ Vähendõudlikul Taavil puudub auahnus, ta ei hooli ka rahast; oma paaditöösse suhtub Taavi nagu kunstnik. Selle viinalõbusa vanamehe hoolimine abi vajavatest kaasinimestest avaldub suhetes noorusarmastuse — Jaaguõue Kristiinega, aga ka hoolitsuses oma halvatud naise eest.

Elu ja looduse üle mõtiskleda armastav Taavi on ka romaani idee kandja. Nagu teisedki silmapaistva kunstilise eduga loodud vanamehed rannatriloogias, kahetseb ta oma noorusjõu pillamist võõrsil ning püüab seda nüüd rannaelu edendamiseks heaks teha. Nii õhutab ta Orge peremeest sumplaeva ehitama, sest siis saab rannarahvas kalapüügiga raha ning „elu võtab ennast kohe paar keerdu kõrgemale“. Taavi on vastu noorte randlaste maailmameerle minekule. Juuljuse koju tagasipöördumine teose lõpul on siiski psühholoogiliselt vähe ette valmistatud. Romaani pealkirjas peituvat positiivset ideesisu rõhutab teose finaali (Taavi: „Siin on hea sadam!“).

Kriitika võttis „Hea sadama“ soodsalt vastu. Kaarel Eerme pidas teost 1942. aasta parimaks romaaniks, heites ainukese puudusena ette stiililist viimistlematust.

„Hea sadam“ kujunes rannatriloogia väärikaks lõpetuseks, mis leidis okupatsiooniaja raamatupuuduses laia lugejaskonna. Romaan on ka Mälgu enim tõlgitud teos (ilmunud soome, rootsi, saksa ja läti keeles). „Hea sadama“ kordustrükk jõudis sõjajärgse Eesti lugeja lauale 1971. aastal.

1943. aasta juulis või augustis ilmus Mälgult raamat „Kadunud päike“, alapealkirjaga „Jutte minevikust“. Kogumik sisaldab viis ajaloolist jutustust. Nende tegevuskohaks on enamasti Saaremaa. „Uues karjases“ tõuseb lugeja silmade ette siiski Hiiumaa (*Kõrgeranna* meenutab Kõrgessaart, jutus räägi-

takse mõisnike osalemisest rannaröövis ja eksitulede süütamisest kaldal). Ainult jutustus „Kurjal ajal“ areneb Põhjasõja-aegses Ida-Eestis, Vene piiri lähedal, seega „Surnud majadest“ tuntud Alutaguses, tegevusajaks ühe vihje põhjal aasta 1701. Ühtlasi on see jutustus okupatsiooniaja suhtes kõige „kaasaegsem“. Kirjanik rõhutab pidevalt iidset Vene hädaohtu ning jutustab venelaste, tatarlaste ja kalmõkkide poolt Eestis toime pandud hävitustööst. Jutustuses vabastab vaevu katkust pääsenud Suurearu Tähve venelaste küüditusest kolm tüdrukut, üks neist (Riina) asub Tähve naisena jätkama tüh-jaksjäänud küla elu. Sõjatingimustes omandas esmakordselt „Ammukaases“ (1942) ilmunud „Kurjal ajal“ erilise tähenduse — see avaldati ka kolmes provintsilehes joone all.

Ajalooaga on tihedamini seotud veel nimipala „Kadunud päike“. Selle sündmustik algab 1560. aastail, kui Saare-Lääne piiskopiks oli hertsog Magnus. Tegevuskoht on Sõrve, kus kaasavarata Koltse Ebesse on armunud Ogan-di Leemet; kuid noormehe isa, jõukas adratalunik, ei taha sellest kuuldagi. Tapnud vakusepeol litigikkuva sõjasulase, kaob Ebe silmapiirilt. Leemet läheb teda mandrile otsima ja saab lõpuks Maasilinna ordufoogti sõdalasena raskesti haavata. Kui ta koju tuuakse, selgub, et Ogan-di talu on hävinud, Ebe on aga varjanud ennast koduümbruses.

Raamatu esikjutustuse päikesekujundis peitub kirjaniku lootustandev sõnum okupatsiooni all vaevlevale rahvale: „Aga näed, ta ei kao ometi. Vahel ta jääb küll kauaks pilvede taha ja on kaua pime, aga kui oodata, ta paistab lõpuks jälle!“

Jutustuse „Esimene maja“ aineks on Vilsandi saare asustamislugu, täpsemalt rahva suus Pahamaaks kutsutud saare uusasuniku, võõramaalase Martini ja Kõruse Hädi abiellumine, mis on jällegi tõkestatud isa vastuseisu tõttu. Analoogiline lugu on ka „Jumala linnud“, milles randa saabunud võõral mehel nimega Eerik tekib sõprus Merise peretütre Ristaga. Kui pereisa noormehe Meriselt minema kihutab, asub Rista mahajäetud Roopasääre majja Eeriku juurde. Jutu lõpp on erandlikult traagiline — Eerik hukub tormis Rista isale paadiga appi rutates. Ajalooline aines on nendes kahes jutustuses üsna napp. Mõlemad lood on lähedased novellikogu „Mere tuultes“ paladele „Muistne rand“ ja „Lugu kolmest tõbisest“, ainult et viimastes saabub randa võõras naine. Teiseks pole „Kadunud päikeses“ noorte armastusele takistuseks enam rannakollektiivi huvid, vaid külajuttude traditsioonist tuttav isade vastuseis.

Kogu kõige mõjukam pala on „Uus karjane“ (II trükis „Uus hingekarjane“). Kirjanik viib lugeja XVII sajandi teise poole, Rootsi aega. Rannakihelkonda tuleb noor range pastor, kes hakkab võitlema rahvasse sügavalt juurdunud kõlbeliste väärnähtuste, sealhulgas rannaröövi vastu. Terav konflikt tekib tal kiriku ametimehe Kõrgeranna Jürgeniga, kes on oma naise Anna sigimatuse tõttu soetanud endale järeletulijaid selle õega. Usulise moraali ja rannatraditsiooni vastuolu muutub nii väljakannatamatuks, et hingekarjane ruttab lõhkuma kalurite „kurja ilma“ paate. Pööre saabub siis, kui pastor hakkab kartma, et tema naine ja tütar on tormis hukkuval laeval. Nende päästmiseks sõidab ta koos rannaröövi harrastanud kaluritega mässavale

merele. Selgub, et pastori perekond on teise laevaga siiski õnnelikult kohale jõudnud, kuid läbielatu põhjal muutub vaimulik rangest usumehest hoopis teiseks inimeseks, kes suhtub nüüd mõistvalt Kõrgeranna Jürgeni keerukatesse abielusuhetes: „...see on uus maailm, mida ma täna näen oma uute silmadega.“

Jutustuses tõuseb esile isemeelse Kõrgeranna Jürgeni kuju, mitmekülgset on valgustatud XVII sajandi rannatalupoegade elu ja arusaamu, sealhulgas kiriku ja rahva suhteid. Teoses on kohalikku koloriiti ja süzeelist pinevust.

Tervikuna vaadates ei paku „Kadunud päike“ alati uudset, samuti jätab soovida jutustuste kunstiline külg: esineb šablooni, trafaretset dialoogi, psühholoogilise arenduse pinnalisust. Isegi pastori ümberkasvamine „Uues karjases“ tuleb kiriku põhimõtetest läbiimbunud isiksuse puhul ootamatuna.

Ka kriitika suhtus teosesse pigem karmilt. Kuigi Harald Parrest seadis „Kadunud päikese“ aasta kasinas proosatoodangus aukohale, rääkisid teised arvustajad talendi peenrahaks vahetamisest, pingutamist raamatu mahukuse nimel (Ernst Raudsepp: „Kolmest oleks käesoleval korral piisanud“).

Peale selle valmisid Mälgul Saksa okupatsiooni ajal kolm näidendit: kaasaegset poliitilist võitlust käsitlevad „Lõunatuul“ ning „Ellen Paas“ ja minevikuaineline „Kadunud päike“. Need levisid ainult teatripaljundusena. Et teatrite raamatukogud puhastati pärast sõda nn. nõukogudevastastest teostest, hävitati viimaseni ka Mälgu näidendite originaaltekstid. Ainult Lilli Laoniidule kuulunud „Lõunatuule“ tekstiraamat (näitleja mängis „Vane-muise“ lavastuses Ellen Paasi osa) oli sattunud Tartu ülikooli raamatukogu erihoiuosakonda. 1990. aastal avastas Läti Aizpute rahvateatri lavastaja Karmena Austruma Liepāja teatri arhiivist näidendi läti keelse tõlke (ning lavastas selle samal aastal oma rahvateatris). „Ellen Paasist“ ja „Kadunud päikesest“ on säilinud ainult kirjaniku tütrelt saadud saksakeelsed tõlked: „Der neue Tag (Ellen Paas)“ ja „Die Sonne verschwand“. Nagu näitab „Estonias“ lavastatud „Kadunud päikese“ kakskeelne kavaleht, on need ümberpanekud tehtud etenduste saksakeelseks transleerimiseks Tallinna teatrites. („Estonia“ kavalehel on „Kadunud päike“ tõlgitud siiski kujul „Die verschwendene Sonne“.)

Milline oli kolmevaatusliku „Lõunatuule“ saamisluugu? Nagu ülalpool märgitud, töötas kirjanik esimesel Nõukogude okupatsiooni aastal näidendi „Peale tormi“ kallal, mille tegevus toimub Viru rannikul. Sedasama käsikirja kasutaski Mälk vastavalt muutunud oludele: uues variandis on 1924. aasta mässust osavõtnud kommunistide abistamine asendatud eesti rahvuslase päästmisega 1941. aastal. Sündmused arenevad Virumaa rannakülas, nagu varasemaski variandis.

Viiepildiline näidend algab varakevade tormisel öhtul kalurimajas. Tutvustatakse rannarahva olukorda. Uute võimude poolt on kehtestatud karmid korraldused: paadid on lukus, öhtul ega öösi randa minna ei tohi, keelu vastu eksijaid ähvardab tulistamine. Käiakse peale kaluriartelli asutamise ettepanekuga. Külla ulatuvad teated eesti riigitegelaste vangistamisest. Inimesi on haaranud hirm ja kindlusetus. Tegevus areneb Paaside peres, mille vanema

põlvkonna esindajad — Jüri ja Anna — püüavad oma perekonda kõige halvemast emal hoida ning säilitada ausat ellusuhtumist.

Intriig algab sellega, et koos Paaside vanema tütre Elleniga saabub kalurikülla haavatud Eesti ohvitser Oskar Väärt, et GPU jälitajate eest üle lahe vabadusse pääseda (sellest pealkiri „Lõunatuul“). Seda takistab piirivalvurite ja täitevkomitee voliniku Harjaku valvas nuhkimine. Ometi leiab ohvitser ahistatud inimeste hulgas ustavaid abilisi ja pääseb minema — koguni veel rannavalve lootsikuga.

Nii on teoses esikohal pingestatud ohuõhkkond (põgenemisel saab Elleni õde Juta haavata). Elleni ja Oskari armastuse motiiv leiab markeerimist alles näidendi lõpul. Samas rõhutatakse, et ohvitser tuleb tagasi, Ellen on veendunud lähenevas pöördes: „Kauaks see nii ei jää. Vene ja Saksa ja kogu maailm... Ja kui siin on uus lõunatuul, seesugune lõunatorn, mis sõjaga puhastab maa, sest ega nad enne lähe, siis... ma ootan!“ Ka Elleni isa jagab tütrele tunnustust patriootilise teo, Väärti abistamise eest.

Näeme, et autor toob esile meeletehetele aetud rahva hulgas pinda leidnud sõjaootuse.

Näidendi tekstis kohtame teatud viimistlematust (*sina-teie* ja *hea-hää* vaheldumine, saarte murde verbist *illitama* on saanud *hiilitama*) ja väheusutavaid motiive (Jüri Paasi ootamatu agendiks kauplemine, pealegi veel öösi rannas).

„Lõunatuul“ leidis vaatajaid tänu oma ajakohasele teemale ja põnevusele. Esimene algupärane draamateos Saksa okupatsiooni aastail tuli lavale Tallinna Töölisteatri vabariigi aastapäevaks 1942.

Psühholoogilise töötuse poolest jätab „Lõunatuul“ soovida. Kõige markantsemaks kujukse osutub Elleni isa Jüri Paas, peategelasena mõeldud Oskar Väärt jääb kahvatuks. Ka kriitika nentis, et puhtlavalistest väärtustest hoolimata on „Lõunatuulel“ siiski pigem ajalis-ajalooline tähtsus; ette heideti pateetilist moraalilugemist näidendi lõpul.

„Lõunatuult“ lavastati aastail 1942—1943 üheksas Eesti teatris. Väljaspool kodumaad etendus näidend Riia Läti Kunstiteatris; selle tõlkis eesti kirjanduse tuntud vahendaja Adele Soll.

Kolmevaatuslik „Ellen Paas“ jätkab põhiliselt samade tegelastega nõukogudevastase võitluse kujutamist 1941. aastal. Esimene vaatus areneb 22. juunil, Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja puhkemise päeval. Selgub, et rindejoon läbib Paaside perekonda: tütred Ellen ja Juta väljendavad kartmatult oma eestimeelseid vaateid, poeg Alex loodab aga edasi jõuda nõukogude töötajana. Kommunistlikke positsioone kaitseb ka täitevkomitee volinik Harjak, kes igatseb abielluda Elleniga. Kahe vastandliku ellusuhtumise võitluses püüavad vanad Paasid, eriti ema Anna, perekonda koos hoida. Teises vaatuses, kui sakslased on tunginud juba Lõuna-Eestisse, saabub Soomest tagasi leitnant Oskar Väärt ja laseb maha Ellenile ligitikkuva Harjaku. Väljakuulutatud mobilisatsiooni eest pakku läinud mehi abistavad õed Paasid; inimesed kardavad hävituspataljoni poolt kõige halvemat. Kahepildiline kolmas vaatus areneb juba rinde kahurimürina saatel. Hävituspataljoni ülem Kärm püüab Paasi pere kaudu metsavendadele jälile jõuda.

Kui ta tahab tulistada Jüri Paasi, hüppab ette Ellen ja saab haavata. Alex taipab, et ta oli valele teele asunud, ning liitub Punaarmee vastu võitlejatega. Näidend lõpeb eesti rahvusliku heiskamisega Paaside majale.

Näidendi nimitelgelane Ellen Paas vahendab autori tulevikku suunatud põhiideed: „Peaasi, et rahvas jääb!“ Üksikute inimeste surm selle nimel on paratamatu. Vastaspoolse eesmärgi sõnastab Ellen järgmiselt: „Rahvas võib hukkuda, kui aga meie elame!“

Tegu on poliitilise näidendiga ja vastavalt jagatakse ka valgust ja varju tegelaste vahel. Harjak ja Alex kasutavad õdede Paaside vastu pidevalt ähvardusi, mis on vastuolus õe-venna inimlik-perekondlike suhetega, samuti Harjaku kavatsusega Ellen naiseks võtta. Soldat Vasja ülesandeks näidendis on punaarmeeleaste naeruvääristamine. Esimese vaatuse avameelsed sõnavahetused on eriti küüditusjärgseil nädalail väheusutavad ning meenutavad Mälgü kiuslikke dialooge esimese Nõukogude okupatsiooni aasta proosas; ühe perekonna liikmete omavahelisel poliitilisel võitlusel on analooge August Jakobsoni sõjajärgsetes näidendites, kus see võte on struktuuriliseks põhiprintsipiiks. Peale ulatuslike vaidluste kohtame ka teisi põhisündmuste arengut aeglustavaid löike ja intriigi arenguga nõrgalt liituvaid motiive.

Kriitika hindas „Ellen Paasi“ siiski „Lõunatuulest“ paremaks, nentides, et rahvustunde kuulutamise asemel avaneb „Ellen Paasi“ eestlus tegudes. Voldemar Mettus pidas väga heaks näidendi dialooge. „Ellen Paas“ esietendus 30. detsembril 1942 Tallinna Väiketeatris (endises Töölisteatris), järgmisel aastal võis seda näha ka Viljandis, Võrus ja Kuressaares. Ajakirjanduse teateil tõlkis Kerttu Mustonen näidendi soome keelde (1943) ning see kanti ette Soome raadios. Nagu ülalpool viidatud, transleeriti „Ellen Paasi“ (Tallinna Väiketeatris) ja „Kadunud päikese“ („Estonia“) etendused tõenäoliselt ka saksa keelde.

Ideoloogiliselt esitab autor imperialistliku Saksamaa vägesid vabastajatena, mis võtab näidendilt kaugeleulatuvama tähenduse. Sellistena on „Lõunatuul“ ja „Ellen Paas“ mõlemad ajamomendi ärakasutavad lühiühendused, mis leidsid sõjajärgses nõukogude õhustikus ägedat hukkamõistu. Ühtlasi olid nad kirjaniku pagulusse mineku üheks põhjuseks.

1943. aastal vaatajate ette jõudnud kolmevaatuslik „Kadunud päike“ on samanimelise jutustuse (kogust „Kadunud päike“, 1943) dramatisering autori enda sulest. Kirjanik tegi lava tarbeks süžees vajalikke ümberkorraldusi, arendas välja dialoogi ja võttis juurde uusi tegelasi; jutustuse nimeta kujud on saanud nime.

Kaheksas pildis areneva näidendi tegevus algab kiriku juures, kus jõuka Ogandi talu ainus poeg Leemet ja vaese Koltse metsataluniku tütar Ebe teineteisele truudust vannuvad. Takistuseks osutub aga Leemeti isa Taavi vastuseis, kes on oma talu perenaiseks valinud vakuvanema tütre. Nagu jutustuseski, tapab impulsiivne Ebe foogti sulase ning peab karistuse eest peitu minema. Kolmandas vaatuses läheb Leemet teda otsima ja satub palgasõduriks Rootsi väkke; võideldes lunastab ta Ebe surmasüü. Haavatuna Koltsele jõudnud, leiab ta tüdruku kodus eest. Taavi nõustub lõpuks noorte abieluga.

Näidendi raskete aegade sõnum on Koltse Peedi repliik: „Kes elab, see

võib veel mõndagi näha. Kes ei ela, ei näe ka midagi.“ Pealkirjas peituv sümbol on sulandatud Leemeti hüüatusse näidendi lõpul: „Nüüd olen ma tugev. [---] Kui järsku hakkas päike mulle jälle paistma.“

Tegevuskohaks on märgitud Eesti, ainsa geograafilise paigana leiab nime- tamist Hiiumaa, kuhu Leemet püüab Ebet otsides pääseda. Ajaloolistest isikutest on kõneks Vene tsaar Ivan IV. Seega peaksid sündmused arenema Lääne-Eestis 1570. aastate keskpaiku, kui Liivi sõja käigus Vene vägede retked ulatusid Eesti mandri lääneossa (1576. aastal ka Saaremaale).

Jutustusega võrreldes on näidend kompaktsem, sest Ebe otsimine on koon- datud lühemale ajavahemikule. Näidendi intriig on välja arendatud draa- makunsti põhimõtetele kohaselt. Esile tõusevad kangekaelne Leemet ja nai- selikult otsusekindel Ebe. Ogandi Taavi ja Ulla Toomas esindavad jõukamat talupoegkonda, kes püüab võimudega hästi läbi saada. Humoristlikke motiive toob sisse Ogandi sulane Tiidrek. Oma tegelaste värvikamaks iseloomusta- miseks kasutab autor vanasõnalisi jm. piltlikke väljendeid.

Autor on põiminud näidendisse rahvatantse, mille osatähtsust lavastajad veelgi suurendasid. „Estonias“ esietendus näidend 20. novembril 1943. Kava- lehe saatesõna lõpetab kirjanik optimistlike sõnadega: „...kes ei murdu ega väsi, see teenib endale ka õiguse õnnele ja elule.“

Eriti suur oli rahvatantsude osa „Vanemuise“ lavastuses, mille saatemuu- sika pärines Eduard Tubinalt. Siin kasutati Bernard Kangro töödeldud teksti; sellest olid kõrvaldatud propagandamaigulised vihjed kaasaja võitlustele. Gustav Suitsu mulje kohaselt oli „Vanemuise“ lavastus dekoratiivne pildisari, mis pakkus silma ja kõrva meelitavat liikumist. Näitlejadki olid valitud balleti- ja muusikalavastuse poolelt. Seetõttu ei mindud ajaloolise tõepära edasiand- misel ja tegelaste psüühika käsitlemisel kuigi sügavale. „Kadunud päikest“ mängiti veel Pärnus ja Kuressaares.

Saksa okupatsiooni aeg oli Mälgu näidendite laia leviku periood. Lavastati komöödiad „Vaese mehe ututall“, „Mees merelt“ ning Andres Särevi dramatiseeringuid „Õitsev meri“ ja „Taeva palge all“; aga ka komöödiat „Neitsid lampidega“ (taidluslaval) ja draamat „Metshumal“. Näiteks „Uga- lal“ oli 1943. aastal korraga kavas kolm Mälgu näidendit. „Läänemere isan- date“ ja „Hea sadama“ dramatiseeringute lavaletoomine Tallinna Väiketeatris ei saanud teoks. 1944. aasta juunis teatas ajakirjandus, et Eesti Draamateater on võtnud oma mängukavva Mälgu uue näidendi „Merimäe“. Lavale see siiski ei jõudnud. Paguluses töötas autor näidendi ümber kuuldemänguks „Ma olen sinu naine“.

August Mälk ei paljastanud Nõukogude okupatsiooniaasta tegelikkust ainult oma näidendites. 1943. aastal ilmus Stockholmi saksasõbralikus väike- lehes „Folkets Dagblad“ (18. IX—14. X) Mälgu reportaaž „Ühe langenu ülestähendused“ („Ur en stupads anteckningar“). Enne ajaleheüllitust avaldas Rootsi Sotsialistlik Partei, kelle häälekandja „Folkets Dagblad“ oli, brošüüri „Okupeeritud maa“ („Ockuperat land“, 1943), mis kujutab endast algkäsi- kirja lühendatud varianti. Nende publikatsioonidega üritas kirjanik informee- rida rahvusvahelist lugejaskonda Eestit aastail 1940—1941 tabanud katsu- mustest.

Vormiliselt on tegu väljavõtetega kirjaniku sõbra, 1941. aasta „vabastuslahingutes“ langenud partisanide päevikust. Autor kommenteerib baaside lepingut, Eesti vägivaldset sovetiseerimist, „vabade valimiste“ farssi 1940. aasta suvel ja 1941. aasta jaanuaris, paljastab nõukogude propaganda valelikkust, näidates demokraatlikus maailmas tavatut inimeste jälitamist, pidevaid vangistamisi, sunniviisilist julgeoleku agendiks värbamist, massiküüditamist ja maaelu „ümberkorraldamist“. Reportaaži kannab sõja ootus, Saksa armees nähakse üksnes vabastajat, kelle abiga lõpeb öö ja hirmuvalitsus ning saabub uue elu koit. (Vt lähemalt: A. V i n k e l, Uut August Mälgu kohta Saksa okupatsiooni ajast. „Looming“ 1998, nr. 8, lk. 1237—1241.)

Okupatsioonija heitlikes tingimustes oli Mälgul ka ulatuslikumaid plaane. Nii pihib ta 1943. aasta usutlustes (näit.: „Postimees“ 12. II 1943, nr. 35), et on 4—5 aastat kogunud materjali kolmeosalise teose tarvis ja võib nüüd kirjutama hakata: „Vabadussõjast kuni tänaseni, laiahaardeline poliitilis-ühiskondlik romaani.“ Nähtavasti kavatses Mälk kasutada ka oma Vabadussõja kohta hangitud materjale. (Juba märtsis 1938 teatas „Meie Maa“, et Mälk töötab Vabadussõda käsitleva romaani „Uus aeg“ kallal.) Võib arvata, et asi sõjaolukorra komplitseerudes ei edenenud. Vähemalt ei mäletanud kirjanik 1970. aastal sellest kavatsusest enam midagi.

Saksa okupatsiooni ajal oli August Mälk — Tallinna linna keskraamatukogu ja ajakirjanduse andmeil — Tammsaare kõrval üle Eesti üks nõutavaid autoreid (eriti loeti „Head sadamat“ ja teisi rannaromaane, samuti „Läänemere isandaid“).

Teatavasti pääses sel ajal raamatukaante vahele vähe teoseid. Mälk oma kahe raamatuga ei võinud nuriseda (ainult „Läänemere isandate“ lühendatud väljaanne jäi ilmumata). Teda avaldas isegi saksakeelne ajakirjandus: „Revaler Zeitungis“ (1942) trükiti ümber romaani „Taeva palge all“ tõlge ja ilmus novell „Kaks inimest“ („Zwei Menschen“). Selles rannajutus on Tuisu Gustavi naine mehe juurest ära läinud. Laidudelt heinu tuues satutakse tuulest lõhutud jääl hädaohtu. See ühendab nad uuesti — Gustav viib oma naise jälle Tuisule. Olustiku ja probleemide poolest on novell lähedane „Rannajuttude“ „Elamise rahule“. „Kahe inimese“ eestikeelset algteksti pole trükitis avaldatud ja tõenäoliselt ei ole see säilinudki.

Võimalik, et Mälgu avaldamisvõimalusi edendasid tema sidemed Tallinna Eesti Kirjastusega. Ta mainib oma mälestustes, et on selle ruumides sageli Visnapuu ja Gailitiga koos istunud ja kirjastamisprobleeme arutanud. Ka Eduard Hubel kirjutas Jaan Roosile (1. XII 1943): „Siin ajavad kõiki neid ja muid kirjandusse ja poliitikasse puutuvaid asju praegu A. Gailit, A. Mälk ja H. Visnapuu.“ Sõjaajast hoolimata jätkus Mälgu teoste tõlkimine võõrkeeltesse, mis oli saanud alguse 1935. aastal. 1940. aastal Leipzgis ilmunud saksakeelne „Taeva palge all“ on aluseks järgmisel aastal üllitatud tšehhi tõlkele. Samal aastal ilmusid Soomes „Õitsev meri“ („Kukkiva meri“) ja „Rannajutud“ („Meren antimet“). 1943. aastal mängiti Vilniuses Andres Särevi dramatiseeringut „Õitsev meri“ (tõlkija Aleksis Rannit). Nagu öeldud, tuli sõja ajal Riias lavale „Lõunatuul“ ning Soome raadios kanti ette „Ellen Paas“.

Saksa okupatsiooni lõpupoolel võttis Mälk osa vähehaaval tegevust alustanud kirjanduslike organisatsioonide tööst. 1943. aasta detsembris valiti ta Tallinna Kirjanike Ühingu juhatusse. 1940. aastal koos paljude teiste kultuuriseltsidega likvideeritud Eesti Autorikaitse Ühing jätkas sõja lõpul samuti teatud määral oma tegevust ja organisatsiooni erakorralisel peakoosolekul (19. XII 1943) valitud juhatuses sai Mälk tagasi esimehe koha.

Nagu öeldud, tegutses Mälk ka Tallinna raehärrana. See 1943. aastal endise linnavolikogu asemele loodud nõuandev institutsioon funktsioneeris sõjaväevalitsuse tingimustes tähtsusetu propagandistliku ripatsina. Ka Mälk ise ei võtnud oma ametit tõsiselt, ta olevat öelnud Rudolf Sirgele: „Kurat, keegi peab ju olema, miks siis mina ei võiks?“

Saksa okupatsiooni lõpul intensiivistasid rahvuslikud ringkonnad ettevalmistusi Eesti Vabariigi taastamiseks. Okupatsioonivõimud vastasid niisugustele taotlustele jälitamise ja repressioonidega. Ka Mälk on rääkinud oma sugulastele, et tal olevat „saba“ järel, ükskõik kuhu ta ei lähe. Endisel Riigikogu liikmel võisid sakslased muidugi silma peal hoida. Ometi puuduvad andmed, et ta oleks osalenud illegaalses tegevuses. See ongi ootuspärane: Mälk vältis loomuomast enda isiku hädaohtu asetamist.

Küll aga on tema nimi seotud Eesti Leegioni, eesti vabatahtlike väeüksuse rajamisega Saksa armee koosseisus. Kaalutlevale inimesele paistis selle kasutegur olematu: eesti noormehed heideti Suur-Saksamaa sõjamasina hammaste vahele. Oma mälestustes tunnistab Mälk ka ise selle ürituse fiaskot. Aga 1943. aasta märtsis kirjutas ta Leegioni Sõprade Seltsi nõukogu liikmena alla üleskutsele astuda rajatavasse formatsiooni ning esines asjakohase kõnega raadios.

Kaasaaitamine okupatsioonivõimudele oleks võinud maksta kirjanikule elu. 1992. aasta lõpul esines ajalehes „Eesti Aeg“ ootamatu enesepaljastusega Leonhard Õunapuu, kes teatas, et 1944. aasta aprillikuu viimastel tundidel olevat üks sakslaste vastu võitlev eestimeelne salarühmitus langetanud otsuse tappa August Mälk. Kirjanikule pandi süüks, et ainult tema populaarse isiku ja aktiivse tegevuse tõttu õnnestus eesti noormehi Saksa armeesse (Eesti Leegioni) meelitada. Muidugi ei kannata see ainuisikuline süüdistus kriitikat; pealegi on Ilmar Allikmaa hilisemas poleemikas oletanud, et Mälgu-vastane aktsioon võis olla seotud 1944. aasta algul rindel kujunenud ebasoodsa olukorraga, mistõttu Nõukogude pool püüdis sakslaste edu (Eesti alal loodud Punaarmee sillapeade likvideerimine, üldmobilisatsiooni õnnestumine) diversiooniaktidega halvata. Nii või teisiti, aga surmaotsus oli langetatud ja selle täideviijaks valiti Leonhard Õunapuu; ta nimetab ennast legendaarseks metsavennaks, keda ei suudetud kinni püüda üheksa haaranguga ja kellel oli mitu surmaotsust taskus. Mees käiski Laglel ära, aga õnneks polnud kirjanikku kodus ja sellega „üritus“ lõppes.

On teadmata, kas Mälk kõnealuses „külastuses“ peitunud hädaohtu täies ulatuses üldse mõistis. Oli aga teisi otseseid ähvardusi, mis võisid näiteks Leningradi raadio kaudu tema teadvusse jõuda. Nii üllitas Moskvas ilmuv „Rahva Hääl“ Venemaal loodud Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseerimisbüroo avalduse „Kirjanikule okupeeritud Eestis“, kus

mõistetakse hukka Gailiti ja Mälgu üleskutsed Leegioni astumiseks. Rudolf Sirge, kes elas sõja ajal Harjumaal Maidlas, on leidnud lennukitelt allapillutud lendlehti, mis nimetavad „Eesti Sõna“ toimetajat Kivikat, Mälku ja Gailitit „kvislingiteks“, kellega tuleb arveid õiendada. Nõukogude Liidu tagalas kirjutas Mälgu vastu vihaseid epigramme August Alle, tituleerides teda koos Kivika ja Gailitiga „Gestapo selliks“. 1944. aasta kevadel Leningradis ilmunud Alle „Epigramme“ loobiti samuti lennukitelt Eesti territooriumile.

Nii ei saanud Mälk 1944. aastal rindejoone lähenedes rahulikuks jääda: kirjanik hakkas Läände pagemisele mõtlema. Lühipalas „Maa ootab“ (1945) ütleb autoriga identne minategelane: „Oli selge, et ma pidin minema, kui ma kunagi veel tööd tahtsin teha, sest jäämine oleks tähendanud surma.“ 1944. aasta varakevadel püüdsid kirjaniku naine ja tütar Suurupi tuletorni juurest Soome põgeneda. Saksa piirivalve vahelesegamise tõttu ei saanud kavatsus teoks. Edasine sõiduvõimaluste otsimine (ka Saaremaal) ei andnud tulemusi ja nii jäi lahkumine — nagu paljudel teistelgi — viimasele minutile. Mälgud, samuti Adson ja Under, Gailit ning Jaan Lattik asusid viimasele Eesti rootslasi evakueerivale mootorpurjekale „Triinu“, mis lahkus Tallinna sadamast 20. septembri õhtul, poolteist päeva enne linna langemist Punaarmee kätte. Kodumaa maha jätnud 584 põgeniku meeleolu tõstmiseks pidasid Gailit, Juhan Aavik, kolonel Leithammel ja Mälk neile kaptenikajuti katuselt kõnesid. On täielik ime, et paarikümnetunnise sadamasoleku jooksul ja ka merel ei sattunud inimlastis laev lahingutegevusse ega sõitnud miini otsa, vaid jõudis mootori rikkimineku hoolimata sihtkohta — Rootsi. Kaasa sai Mälk võtta ainult kirjutusmasina. „Ei ühtegi paberilehte, käsikirja, raamatut.“ See väide on pigem ilukirjanduslik fraas. Nagu ülalpool selgitatud, olid kirjaniku pagasi hulgas tõenäoliselt kahe okupatsiooniaegse näidendi tõlked.

Balti riikide õnnetu saatus maailma võimumeeste sõjaaegsetes ja -järgsetes kokkulepetes oli põhjuseks, et see lahkumine kujunes paljudele — nende hulgas ka Mälgule — igaveseks: ta ei näinud iialgi enam oma kodurandu ega palju tähelepanu äratanud Laglet. Ainult 1936. aastal sündinud Mälkude tütar Halliki on korduvalt külastanud enda ja oma vanemate kodumaad ning töötanud Tartu ülikoolis rootsi keele lektorina (1990—1994).

Mida ütelda aastate 1940—1944 kohta Mälgu elus ja loomingus? Nagu kogu eesti rahvale, oli see Mälgulegi katsumuste aeg: rohkem kui tavainimese elu peegeldab kirjaniku käitumine väikerahva liikme visklemist enesesäilitamise ja väljapääsuotsingute segadikus. Samal ajal tõestab Mälgu tegevus tuntuud tõde, et looming on kaup, mille puhul peab arvestama turunõudeid. (Või nagu Wilhelm Busch on öelnud: *Der Lyriker bringt seine Gefühle zu Markte, wie der Bauer seine Ferkel.*) Et hullude aegade ohtlike virvatulede vahel teed leida oleks läinud vaja rohkem hingesuurust ja kaugelenägevat põhimõttekindlust, kui seda perifeerias kujunenud edasipüüdlikul iseõppijal oli. Rääkimata enese ning oma perekonna heaoluga riskimisest. Ometi jääb August Mälgu nende aastate loomingust eesti kirjanduse elavasse raudvarasse ennekõike üks tema parimaid romaane „Hea sadam“.

TARTU JA LUNDI KAHEKÖNE
Väljavõtteid Harald Peebu ja Bernard Kangro kirjavahetusest

VI. HARALD PEEP BERNARD KANGROLE
[postitempli kuupäev 17. 2. 67]

Parimaid tervitusi Sulle vanast Taaralinnast!

Aitäh hästi pika ja sisuka kirja eest. Oli mida lugeda ja oli mille üle poolt- või vastumõtteid heietada. Ja küllap Sinu kirja õige poleemiline ilme ongi see, mis sunnib mind pisut teisi mõtteid siinkohal sõnastama. Oleme vist mõlemad juhtunud nägema, kuidas pooltöest, kus teine pool on valet, kujuneb siiski käibetõde ajaloo ja kaine mõistuse kiuste. Läheb siis hulk aega ja vaeva, et teda murda. Peamiselt läheb aga tarvis head tahet. Selleta tõeni ei jõua.

Oled ise kirjutanud ja kõnelnud arenemisest meie siinses kirjanduses ja kirjanduslikus mõttes. Kuid kas sealpoolset rahvast ei ohusta teataval määral oht subjektiivse hoiaku tõttu absolutiseerida ja igikehtivaiks pidada mõningaid käibetõdesid, mis enam paika ei pea (kui nad üldse on paika pidanud)? Olen üsna tähelepanelikult lugenud „Tulimulda“ ja „Mana“, huvitavat on mõlemas ja vaieldavat on mõlemas. „Mana“ tundub aga dünaamilisem olevat oma suhtumistes, seistes paiguti tubli tüki reaalsemal pinnal, vähemalt mis puutub üksikuid olevikukirjanduse tendentsse. Kirjandusloos on aga mõlemas tunda kallakut sellesse lastehaigusse, mida meiegi oleme hoolega põdenud — ülepolitiseerimist. Elav näide on muidugi sealsete kirjanduslugude näol olemas (eriti Ristikivi, aga hilisemadki ning paar publitsistlikku passust G. Suitsul²³). Tendents on selge: kes kodumaale jäi ja kirjutas, on reetur või midagi veel näotumat, teiselt poolt tehakse puhtaiks aga kõige ilmsamadki fašistid nagu Kivikas seda oli või ka Viirlaid jmt. Adsoni hoiak on Sulle kindlasti palju paremini tuttav kui mulle, kuid on see kodurahu küsimus, hea toon või mis tahes, tema kohta pole Sa leidnud trükis selliseid halvustavaid sõnu kui nende kohta, kes Adsonist mitu peajagu kõrgemal on (Sütiste, ka Kärner jmt.), kuid valisid teise tee. Ja mis puutub Barbarusse, loomulikult on tema koht luules väiksem kui Sütistel, kuid ilmselt on tema väärtused (aga neid on ju igal luuletajal, kes midagi omanäolist suudab anda) Gustav Suitsu poolt „Loomingu“ 1940. a. veebruarinumbris²⁴ paremini nähtud kui

Algus „Loomingus nr. 9.

²³ Vt. näit.: *G. S u i t s, Koidula ja tänapäev. Rmt.: Apophoreta Tartuensia. Stockholm, 1949, lk. 10—19.*

²⁴ *G. S u i t s, Üle J. Barbaruse juubeliläve. „Looming“ 1940, nr. 2, lk. 209—211.*

odavates poolpublitsistlikes ekskurssides A. Mäe, K. Ristikivi, H. Jänese või A. Adsoni sulest.²⁵

Kas oli Allel, Kärneril, Jakobsonil või Barbarusel tegu või asja töölistega, esitad retoorilise küsimuse. Aga kas tõesti ei olnud? Kuidas see tuleb, et needsamad arbujad, kes vaikiva oleku aastail ei solidariseerunud ametliku kursiga, võivad nüüd aatekaaslasi leida (Eestis) pigem 30-ndate aastate lõpu realistides kui Kivikas, Gailitis, Adsonis, Visnapuus, kes ametlikku joont ajasid, Sinul on aga toimunud mingi lähenemine hinnanguis just viimati-nimetatuile? Ja mis puutub Jakobsoni, Sütiste jt. „glorifitseerimisse“, siis jah, ühekülgselt lihtsustamist on siin muidugi olnud (minul Barbarusega eriti, ta on palju komplitseeritum, kui siis näha oskasin),²⁶ kirjandusloo IV köide toob ilmselt mõnegi korrektiivi sisse,²⁷ kuid põhilises — ei! Loomulikult, pärast 1934. a. 12. märtsi kursimuutust oli mõnelgi demokraatliku põhihoiakuga mehel üpris naiivseid illusioone („Noored partisanid“, „Tõusev rahvas“ jms.),²⁸ kuid vaadelgem siiski loomingut ennast: Sütiste poeemid on ikkagi hoopis teine kvaliteet kui see, mida tolle aja „ultrad“ võisid tahta. „Varamu“ oli teada, mis ta oli, kuid ta polnud igas tema veergudel avaldatud töös ühtlane. Alle epigrammid on ikkagi objektiivne materjal, mille kaalu vaene „Tänapäev“²⁹ küllaga tunda sai. Kärner lüürikuna on 30-ndate lõpul igatahes ise ümber hinnanud oma kümnendi keskpaiga kontseptsioonid. Barbarus oli opositsionäär legaalsuse viimasel piiril. Semper (ja küllap Suits ja Tammsaaregi) jõudsid intellektuaalse analüüsiga olevikusuhete kriitilise eitamiseni. Igatahes kategooriline otsustus 1940. aastal oli Barbarusel, Allel, Jakobsonil (meenuta „Uut inimest“, „Igavesi eestlasi“, „Kapten Leppa“, paljusid novelle „väikestest inimestest“), Sütistel, Sirgel, Kärneril jpt. millegagi nende senises kujunemisloos ette valmistatud, mitte konjunktuurne kursivahetus. Kas pole selles pigem pettumus sellesamas vabariigis, millega vahepeal ja ajutiselt oma reformilootusi seostati (Sütiste, Kärner jmt.), tagasi jõudmine oma olemusele vastava demokraatliku põhihoiaku juurde? Aeg kuhjas hiljem nii mõnegi raskuse nende ette, sundis enneaegselt vaikima või loomingulist kriisi põdema, kuid kas Sa tõepoolest usud, et nad siiralt ei läinud kaasa juunipöördega? Ja kui nende vaated pole vastuvõetavad, kas see tühistab nad siis kirjanikena ja kõige sellegi loominguga, mis ilmus veel kodanlikul

²⁵ Peep viitab Barbaruse-käsitlustele järgmistes teostes: A. M ä g i, *Lühike eesti kirjanduslugu II*. (Lund, 1965); K. R i s t i k i v i, *Eesti kirjanduse lugu*. (Stockholm, 1954); Ülevaade eesti kirjandusest. Koostanud H. Jännes (Stockholm, 1950); A. A d s o n, *Siuru-raamat*. (Vadstena, 1949).

²⁶ Ilmselt peab Peep silmas oma lühimonograafiat „Johannes Vares-Barbarus“ (1959).

²⁷ Harald Peep kirjutas „Eesti kirjanduse ajaloo“ IV köitele (1. raamat 1981) Barbarust käsitleva osa (lk. 190–202).

²⁸ „Noored partisanid“ (1935) — Juhan Sütiste Vabadussõja-aineline poeem; „Tõusev rahvas“ (1936–1937) — Jaan Kärneri kaheosaline ajalooline romaan.

²⁹ Kultuuri ja poliitika ajakiri „Tänapäev“ ilmus aastail 1935–1940 Tartus. Peep vihjab ühtlasi selle opositsioonimeelse väljaande korduvale sulgemisele võimude poolt.

ajal ja vägagi head tunnustust leidis arvustuses? Näiteid tsiteerima ei hakka, tead neid ise sama hästi. Seega — eitamise aluseks on vaid maailmavaateline erinevus? Aga selles osas kaldume me pisut juba teist tolerantsemad olema, vähemalt likvideerime ühekülgeid otsustusi kiiremini (ehkki mitte veel nii kiiresti, kui oleks meie kirjandusloos uusimate osade kirjutamiseks vaja — eeltöid on vähe, tuleb kõik, jäägitult kõik uue pilguga üle lugeda). Paljud asjad meie kultuuri tundmaõppimises ja objektiivses hindamises läheksid parema koostöö juures kiiremini, usun seda samuti kui Sinagi, aga noh, ajalool on oma käik ja on selliseid takistusi ja vastuolusid, mis kujunenud olukordades ei lahendu ühe ega sajagi päevaga. Hea tahtega peaks aga mõnigi asi paremini võimalik olema. Võtame kasvõi armeenia pagulaskirjanikud ja -kunstnikud: neil on oma kodumaaga vägagi head kontaktid ja kuuldavasti on see mõlemale poolele kasulik, kui küsimuses on rahvuskultuuri käekäik ja mitte mõni hoopistükki tühisem asi nagu isiklik prestiiž või ka käibetõdedest kinnipidamine. Enne kui lõpetan selle poleemilise osa (loodan, et lugesid ta siiski läbi, muule ma ei pretendeerigi), tahaksin ühe Sinu lause veel tagasi tõrjuda. Kirjutad: „Ja nõukogude võimud töötavad kõigest väest, et meid murda, tappa, hävitada.“ Ei tea, mida selles kinnituses rohkem on, mingit isiklikku hetkekibestumist või ajalehe „Võitleja“ hüüdlause kritikat omaksvõtmist. Murda? Tappa?? Hävitada??? Armas aeg, ajalugu ise teeb oma tööd, see on ju loomulik, et ükski emigratsioon ei saa igavesti säilitada oma ideelist ühtsust, toimub assimileerumine, uus keskkond mõjutab paratamatult. Saan täiesti aru, et kirjanikule, kes oma kutse tõttu on juba rahvusee ja -kultuuri säilitaja ja edasiarendaja positsioonis, on niisugune olukord traagiline. Kuid milleks otsida süüdlasi väljaspool emigrante endid ja ajalugu, mis nad sellesse olukorda määras? Oma rahvusliku olemuse probleemi lahendab emigratsioon ikkagi ise. Kui Sa aga vihjad sellele, et on astunud samme ilmselt meie riiki laimavate või ka otse revanšismi kuulutavate väljaannete ja organisatsioonide vastu, luba küsida, milline riik seda ei teeks? Ja see kulgeb riikidevaheliste suhete norme arvestavalt. Kui aga meil näidatakse, et mõni suur isamaalane ja Eesti vabaduse eestvõitleja seal on olnud kõige ehtsamat tüüpi fašist ja tema käedki on verrega, siis on see ikkagi ajaloolise tõe näitamine, kuid millegipärast neist meie ajaloo lehekülgedest minnakse teil õige leebelt-humoristlikult mööda. Miks ei hoiata ise oma ridu puhtaina? Kas pole nonsens, et fašist ja tema eest põgenenu istuvad nüüd ühise laua taga ja ajavad isamaalikke asju? Ja leiavad samas ühise keele fašismi rehabiliteerimiseks? See võib ju olla südametunnistusevabadus, kuid ilmselt kahjulikum ausale mehele, tema südametunnistus muutub nii liiga vabaks.

Nüüd siis kirja meeldivama osa juurde. Oli tore lugeda, et panid oma arbutate-käsitluse³⁰ paberile, loodan seda kunagi ka lugeda trükis, annab kindlasti uusi fakte ja mõtteid juurde.

³⁰ B. Kangro, *Mõtisklusi tähetunnil kammisseppadest, arbutatetest ja teistest. „Tulimuld“ 1967, nr. 2–4, lk. 67–82, 171–178, 230–239.*

Ah jaa, kirjutasid oma lõbusast unenäost („Sinine värav“ meil trükitud), noh, eks ta pisut prohvetlik olnud. See raamat oma tendentsiga meil muidugi ei lähe,³¹ oled seal liiga palju kõverpeeglit kasutanud (samuti nagu Tartu-sarja romaanideski ajalugu ehk publitsistikaks pöörates ja proportsioone nihutades, nii et üks pool valgem ja teine mustem tuleks), kuid Sinu kõige tugevamast küljest — lüürikast — meil just äsja pisike valikkoogu³² ilmus. Usutavasti saad seda kuhjaga, nii et mina enam ei saada, kui aga mõned eksemplarid tahad, anna märku. Tiraaž on ka kena ja ega kujunduselgi suhteliselt viga ole. Kuidas sisuga rahul oled? Mulle Krossi valik põhiliselt meeldib, oleks ainult võinud suurem olla, mõnusaid asju on veel palju (neistki, mida tunnen). Igatahes — surun kätt vastsete kirjanduslike ristsete puhul ja tunnen siiralt rõõmu! (Aga mitmetegi asjade puhul, mis kogusse ei jõudnud, reserveerin endale eriarvamuse ikkagi, nii nagu see juba kord kombeks on.) Loodan, et Sul tervis ikka vastu lööb ja pärast kurb-trotslikku kokkuvõtet („Süda ei põle ära“³³) teed otsa lahti rõõmsamaile lauludele.

Selleks Sulle head jaksu soovides jätan selleks korraks jälle nägemiseni

Harald Peep

VII. HARALD PEEP BERNARD KANGROLE

Kevadisi tervitusi Taaralinnast!

Suurim tänu Sulle kirja ja intervjuu³⁴ eest — sain kõik korralikult kätte ja eriti Sinu intervjuu pakkus palju. Rõõm oli lugeda, et loomingulised plaanid on suured: ehk aitavad kevad ja loomepingutused terviseraskusi murda. Soovin seda Sulle kõigest südamest.

Lõpetasin oma kolimise ära. Pisut harjumatu ju on veel ja täit töömeeleolu pole kätte saanud, kuid küllap tuleb, mis tulema peab — teha on pagana palju. Heameel on mul jälle paarist tõhusamast diplomandist — Jaak Põldmäe (Rudolfi poeg) uurib täppismetoditel (esialgu küll peamiselt vaid statistika varal) eesti lüürika rütmiprobleeme 20-ndail aastail, peamist tähelepanu pöörates meetrilise skeemi ja rütmilise paindlikkuse vahekorrale. Tulemused igatahes on huvitavad, kuivõrd vaatluse all olid ca 40 kaalukamat kogu (parandamatud algajad jäid välja), igatahes anname statistilised andmed nüüd arvutusmasinasse, ehk fikseerib mõned silmale varjatud seaduspärasused,

³¹ Bernard Kangro „Sinine värav“ (Lund, 1957) kujutab autori koolimälestusi Valgast ning pagulaste ja kodueestlaste vahelisi poliitilisi vaidlusi.

³² Bernard Kangro „Võõramaa õhtu“ (1966, koostanud Jaan Kross) ilmus pagulastele suunatud ajalehe „Kodumaa“ lisana väljaantud sarjas „Faktid ja kommentaarid“.

³³ Autobiograafiline poeem Kangro luulekogus „Varjumaa“ (1966).

³⁴ J. K o k l a, Bernard Kangro: „Pagulusel on suurem missioon kui siia tulles arvasime!“ „Eesti Päevaleht“ (Stockholm) 17. III 1967, nr. 64.

kuigi praeguselgi astmel on käegakatsutavat edu märgata.³⁵ Teine diplomand (L. Tammemägi) lõpetas juba hästi mahuka töö M. Underi luuletuste eri redaktsioonide kohta, esitas ka võistlustööna. On teisigi tublised uurijaid, kes naljalt enam kaotsi ei lähe, vaid oma jälje kirjandusuurimisse jätavad. Noorpoet Ly Seppel teeb Muru juhendamisel tööd arbuajatest jne. Nii et tasapisi uurimisrinne avardub üha. Endal on mul käsil ülevaatepeatükk 20-ndate aastate luulest suure kirjandusloo tarbeks. Liigub aga liiga aeglaselt — mahuka õppekoormuse kõrval (mul on 10 tundi nädalas) pole piisavalt aega süvenemiseks.

Aitäh heade sõnade eest minu arvustuse³⁶ puhul. Eks ta subjektiivne ju mõnevõrra olnud, aga märkasid seda isegi ning tegid muhedavõitu torke o s a v u s e ja susi-söönud-lambad-terved printsiibi kohta. Olgu nüüd küll muuseas mainitud, et ajalehejutuna ei saanud mu sulesepitsus juuba piiratud mahu tõttu erilistesse sügavustesse tungida ja just seepärast püüdsin hoiduda ka sellistest formuleeringuist, mis kategoorilisemad oleksid olnud, kuid vajanuks ka ulatuslikumat argumentatsiooni. Tegemist oli ju peamiselt ikka teema algatamisega, mitte lõplike postulaatidega. Neid annab veel hulk aega tuletada, seda enam, et Sinu luulet ei tunne me veel keegi küllalt põhjalikult, eriti aga koguloomingu taustal (pean silmas Sinu enese teisežanrilisi töid kui ka pagulasluule evolutsiooni ajas). Viimatimainitud seoses oleks õige kena küll seda kavandatud (või juba trükiski ilmunud?) esseed Orase ja Sinu sulest saada,³⁷ kuid eks selle sooviga või olla samuti kui mõne teisegagi.

„Toomas Nipernaadi“³⁸ ilmus ja kadus — s. o. ise ma sain ühe eksemplari sõbra käest, kes õigel ajal jaole juhtus, rohkem aga mitte. Vaatan küll veel, eriti kui Tallinna lähen — mul seal kirjastuses mitu kursusekaaslast, ehk neil on varueksemplare. Sama häda on ka „Faustiga“ ja mõnegi teise raamatuga: levitamiskursusi pole, hankimiskursused aga küll, tiraažile vaatamata. Igal juhul püüan teha, mis saab.

Esimene kevadäike oli ära. Täsihilju, kuid otsustavalt see kevad tuleb. Närvikosutuseks nokitsen pühapäeviti aias, tunnen rõõmu tulbi- ja nartsisitaimedest, harvendan põõsaid (veelgi kahtlasema enesekindlusega kui kirjandust) ja kipun päris russoolikke mõtteid heietama. Siis aga taas on argipäev, töö ja sealgi omad rõõmud. Ja suuri ning väikesi rõõme ohtramalt kui talvel soovin Sullegi.

Kõike head!

Harald Peep
9. IV 67.

³⁵ Vt.: J. P õ l d m ä e, *Eesti silbilis-rõhulisest värsisüsteemist aastail 1917—1929*. „Keel ja Kirjandus“ 1968, nr. 8—9, lk. 449—459, 533—542.

³⁶ H. P e e p, *Ühe kujutusmaailma kaardistus*. „Sirp ja Vasar“ 17. III 1967, nr. 11.

³⁷ Ilmselt peetakse silmas Bernard Kangro ja Ants Orase ülevaadet „Estonian Literature in Exile“ (Lund, 1967).

³⁸ Harald Peep oli August Gailiti „Toomas Nipernaadi“ uustrüki järelsõna autor.

VIII. HARALD PEEP BERNARD KANGROLE

Kulla B. K.!

Suur aitäh Sulle kirja eest (18. aprillist) — oli seal ju ka kirjandusloolist kõrva taha panna, mida mujalt enam poleks leidnud. Lisaks muidugi Sinu arutlused meie nooruurijate tööst. Jah, ega neil kerge pole, kuid usun, et raskete ülesannetega jõudu proovida on neile tulusam kui $n+1$ korda ammutuntut ammutuntud sõnastuses parafraseerida. Üleüldse on vist tänapäevane filoloogia kriis niipalju skepsist sünnitanud, et kõige selgemad pead diplomitöödeks valivad statistilise, tekstoloogilise või kuidagi teisiti täppisteadustele läheneva suuna, et vähegi veenvamalt kõnelda. Ja seda olen kogu hingest toetanud. Järeldusi, jah neid on esialgu ehk napilt. Jaak Põldmäe töös on ka oma kümme konda ruutmeetrit tabelleid, kus arvud ja protsendid kuhja loovad, kokkuvõteteksti on aga vaid paarkümmend lehekülge ja sedagi põhiliselt faktide konstateeringuina, kuid või see paha on. L. Tammemägi annab järeldusi või hüpoteese küll rohkem — terve esimene köide (mõnisada lehekülge) on seda, kuid edasiuurimiseks annab arvestatavat ehk rohkemgi teine köide konkreetsete tekstide kõrvutava äratoomisega. 1. mail kuulutati ülikooli võistlustööde tulemused välja, mõlemad sai esimese auhinna, rohkem töid meie kateedrist seekord polnudki. Põldmäe võtame aga sügisel ilmselt aspiranttuuri — tal näib närvi olevat.

Kahjuks pole Sinu ja Orase ühistööst ridagi näinud, nii et ei oska arvamist öelda. Meie leksikoni³⁹ tööd kulgevad kah, kuid materjali hulk ja faktide ülekontrollimise vajadus venitavad valmimist. Muide: kas Sa Semperi juubeliteost⁴⁰ oled näinud? Oled ju seal ka ühe autorina tegev. Kui Sul seda raamatut pole, saadan ta meelsasti, võtsin mõned eksemplarid. See, et „Nipernaadi“ bibliograafia ebatäielik on, tuli mullegi üllatusena. Uskusin, et toimetaja teab eelmisi trükke.

Entsüklopeedia esimene köide peaks kõigi märkide kohaselt sel aastal tulema. Seal on päris hea hulk töötajaid, artiklid e-tähe keskaigani on koos ja toimetatud, R. Kleis pole aga selline mees, kes alustatud kergesti pooleli tahaks jätta.⁴¹

Küsisid filmidest. Ausalt öeldes, mul polegi täpset ülevaadet. Tuglasest ja Illimari kohtadest on telefilm kindlasti, olen seda näinud. Siis on filmitud kirjanike kongresse, tähtpäevade üritusi jne. Need kaadrid on televisioonis või „Tallinnfilmis“ kindlasti alles, samuti nagu kinoringvaadete materjalid

³⁹ Eesti kirjanduse biograafiline leksikon. Toimetanud E. Nirk ja E. Sögel. Tallinn, 1975.

⁴⁰ Koguteoses „Johannes Semper elus ja kirjanduses“ (1967, koostanud Ilmar Sikemäe) on ära trükitud katkend „Loomingus“ (1940, nr. 2—3) ilmunud Kangro 1939. aasta proosa ülevaatest.

⁴¹ Eesti nõukogude entsüklopeedia I köide ilmus 1968; Richard Kleis oli peatoimetaja (Gustav Naani) asetäitja.

(seal on kultuurielust üsna palju võtteid). Montreali jaoks tehti suurem kultuurfilm, seda näidatakse ehk mujalgi. Üksikute kirjanike kaupa pole aga v i s t filme tehtud, ehkki olemasoleva kokkumonteerimine pole suurem kunst. Kuid ega ma täpselt tea, püüan järele kuulata. Kitsasfilme on aga mitmed siin omal käel teinud, küll must-valges, sest värvifilm nõuab suuremat professionaalset oskust ja tehnilist baasigi.

Kirjutasid oma aiast. Tuttav tunne. Olen ju nüüd ka pisut potipõllumees — kümmekond puud ja teist samapalju põõsaid ning lisaks lilli. Nartsissid ja tulbid meil küll veel ei õitse — aprilli lõpp on jälle õige jahe, nii et annab veel oodata. Praegu on meil aedades ikka veel alles krookuste-aeg, kuigi lumi on ammu kadunud.

1. mai tähistamine kujunes meie ülikoolis õige pidulikuks sel aastal: aula avati taas.⁴² Jättis päris toreda mulje, isegi lühtrid, ühe vana Schlateri gravüüri järgi loodud, mõjuvad kuidagi stiilselt ammututtavaina, toolid on ka loodud mingi vana raamatukogus säilinud näidise järgi (kuigi istmik tundis ära, et sees oli kasutatud vahtkummi). Igatahes pidulik oli. Avamisel oli palju vanema põlve teadlasi, ka Joh. V. Veski.

Kõike head Sulle soovides

Harald Peep
1. V 67.

IX. BERNARD KANGRO HARALD PEEBULE

8. mai Lõikuse tänaval, Lundi linnas

Kallis Mees!

Palju tänu kirja eest paar päeva tagasi ja täna tulnud nelja raamatu eest (Lüürikast ja teised)! Lüürikat⁴³ juba lehitsesingi, oli põnev vaadata, mis tänapäeva noorem rahvas arvab. Tundub hea ning ümmarguse ülevaadena, ainuke etteheide, et näiteid oleks pidanud rohkem esitama, just vähem edasijõudnutele mõeldes. Maht oleks veidi paisunud, aga ons paberist maailmas puudus! Kui komistad vahel mõne dogmaatilise seisukoha peale, siis vaatad ka nagu otsides ringi. Aga teisiti ei saaks see vist ka ollagi. Jätame kõrvale väärtusotsustused, mida oled jaganud lahtise käega. Huvi tõstmiseks luule vastu on see vahest vajalik. Aga kui lugeja komistab mõne superlatiivi otsa (olgugi, et teda on korduvalt hoiatatud, et igaüks tunneb ise moodi) — näiteks: „Üldse on eesti lüürika sotsialistliku realismi arenemisteel läbi teinud suure tõusu.“ (lk. 42) Või „Kõrge on lüürika tase teisteski vennasvabariikides. Vene, läti, ukraina...“ (lk. 43) Jne. Mis siis saab? Kui viimati on veidi nii, et

⁴² 1965. aasta detsembris toimunud tulekahjus kannatada saanud Tartu Ülikooli peahoone taastati 1967.

⁴³ H. P e e p, Lüürikast. Tallinn, 1963.

viimasel ajal on eesti luule sotsialistliku realismi alt ära libisemas, olgugi, et seda realismi usinasti laiendatakse (vist, et karjalambaid karjamaal hoida?)? Ja kui võidud on just seal, kus see realism on tagaplaanil? Ei, ei, ega mina pole mingi müstik, olen realist olnud esimesest kogust peale, peamiselt selles mõttes, et mu keskseks probleemiks on üldse olnud (ka proosas) reaalsuse tabamine. Vahel on efektiivsem seda tabada irratsionaalsuse kaudu. Ja mulle tundub kuidagi, et seegi joon on n. eesti luuleski viimasel ajal süvenenud (eriti veel pärast 1963. a., mil Su brošüür ilmunud). Suurem kui Boileau ja teiste teoreetikute dogmatism, on olnud just luulele sotsialistliku realismi dogmatism, eriti Stalini ajal ja pisut aega veel edasigi. See liiga kitsas ja juba Lenini poolt kaasa toodud sajandivahetuse ammu iganenud vaatekoht kirjandusele on möllanud aastakümneid sotsialistlikkude maade kirjanduses. Alles viimasel ajal hakkavad ilmuma teoreetilised sõnavõttud, mis värsket õhku üritavad tuua sellesse ammu reaktsiooniliseks jäänud dogmatismi. Õnneks ei jaga Sina selles kirjatükis toda omaaegset realismi, toetad pigemini „kirjandus rahvahulkadele!“ deviisile, mille filosoofiline alus on märksa laiem kui positivistlik-materialistlik hädaabiõpetus. Mulle on tundunud — kui tulla Su teise üldistava väite juurde tagasi — et eriti abitu on vene ja teiste vennasrahvaste luule, muidugi need tõlked, mida olen eesti keelde ümber panduna lugenud (ja ma ei kahtle, et hea tõlkekultuuri juures, nagu praegu on, need oleks just puruhalvasti tõlgitud). Olen korduvalt ja kõigest jõust katsunud nendega kontakti saada. Kuid vahest on viga minus endas. Kuid n. eesti ka sots-real. luulega on kontakt igati normaalne. Seega pole põhjus seal. Aga kus siis?

Kui veel mainida üldistavaid seisukohti Sinul, siis on küsitav ka väide: „Sotsialistlik realism kui ... on juba ammu rahvusvaheliseks nähtuseks muutunud.“ (lk. 43) Võib ju olla, aga mis see seal siis on? Sama abituse märgiga, kulunud, ebaoriginaalne nagu eesti keelde tõlgitud vene värsid? Ja sugugi mitte nii huvitavad kui eesti poiste ja tütarlaste lauluveerded? Ometi ei kuulnud viimasel Moskva kirjanike kongressil sõnagi eesti luulest peale P. E. Rummo nime mainimist enne jt-d. Kas eesti luule vene keeles on sama kehv nagu vene oma eesti keeles?

Nojah, küsimused läksid hoopis teisele poole, kui ise tahtsin. Ega mul kavas olnud, aga Sinu kirjatükk äratas mõtteid ja Sa ise ütled, et on hea, kui see seda teeb. Nii siis tegigi. — Kuid ära minust valesti aru saa — esitan ainult kerkivaid mõtteid luule puhul nii ja naa. Jäta see sinnapaika ja naudi kevadet ning suve nii palju kui aega leiad eksamite vahel. Kas sügisel lähed Tartust ära mujale? Tuled ehk õppima koguni väljapoole? See oleks Sulle küll igati tuluks.

Nägemiseni!

[Bernard Kangro]

X. HARALD PEEP BERNARD KANGROLE

[postitempli kuupäev 7. 12. 67]

Kulla B. K.!

Sain Sinu poolt saadetust kätte lühimonograafia⁴⁴ poognad, suur-suur aitäh! Pärnis huvitav oli saada nii uusi andmeid Sinu tööde-toimetuste kohta (paraku küll nabi mahu tõttu vähevõitu) kui ka autori mõttesuundade ja arusaamade kohta. Informatsiooninappus on üks hullemaid takistusi minu igapäevases töös, olgu siis pedagoogilisel alal või ka kirjandusloo vaatlemisel. Seetõttu on selliste teatmeliste materjalide tähtsus õige oluline. Ja minu põhimõte on: kui ka igas asjas nõus ei saa olla (ja sellest pole ma oma kirjades kunagi saladust teinud), ei pretendeeri minagi viimsele tõe ja huvi pakub iga käsitlus, mis midagi uut annab. Küllap vist see, mis meie kultuurilukku jälgi jätab, on olulisem kui üks või teine juhuhindang või mittemõistmine, sihilikkusest rääkimata. Ses mõttes ütlesid Sa tolles intervjuus, mille ka mulle saatsid, üsna mitu õiget mõtet välja. Ainult üks pisimärkus tekkis: lugesin monograafias, et tahad oma järjekordse romaani tegevuse viia Soome välja; kas pole viimati siin oht muutuda liiga päevakajaliseks, kui kõne all on see kongress⁴⁵, millest osa võtsime? Sinu Tartu-sarja senistes töodes on nii mõnigi olevikuline passus, mis on paksu verd tekitanud (kõnelemata „Sinisest väravast“, mis mulle küll ausalt öeldes sugugi ei meeldi, sest värvid on liiga paksult lõuendile pandud). Ega ometi Sa nüüd seda publitsistlikku plaani kavatse jätkata? Oleks kahju, kui see nii on. Ma ei mõtle siinjuures üsna enesestmõistetavatele erinevustele maailmavaatelistes suhtumistes, mis seal ilmsiks tulid. Ei, kahtlust tekitab see, kas t a h a d olla objektiivne mõlema vaidleva poole suhtes või näed teist poolt ainult eksivana või karjääritsevana nagu sarja eelmistes osades.

Olen korduvalt mõelnud sellele, et mitmetes pagulaste romaanides ja eriti ajalehtedes on kujutatud asja nii, nagu mõtleks ja toimiks tänapäeva eestlane enamvähem selliste tõekspidamiste kohaselt, mis olid 30 aastat tagasi. Ilmselt on kirjapanijad seda ka tõemeeli uskunud. Muutus on seostatud vaid kohanemise, alistumise või millegi veel hullemaga. Oi-jaa, tasuks selles siiski rohkem kahelda kui seni. Kardan, et illusioone üles kasvatades on hakatud neid ka uskuma: kui pagulaslehed on tõepoolest mingi läbilõikepagulase ideeliste veendumuste väljendajad, siis pole selline väärkujutus sugugi ime. Mõtlen aga endamisi ka, et ajaleht on alati publitsistlikult teravdatud ja ehk pole üldpilt nii troostitult-naivne. Igatahes pole ma sealselt ilukirjandusest küll leidnud vähegi objektiivsemat pilti meie siinses elamisest-olemisest, kuid erakõnelustest saadud mulje on parem: kategoorilist eelarvamuslikkust on kuidagi vähem. Aga küllap see kõik on veelgi keerulisem kui näib. Asjalikke

⁴⁴ K. R i s t i k i v i, Bernard Kangro. Lühimonograafia. Lund, 1967.

⁴⁵ II rahvusvaheline fennougristika kongress Helsingis 1965.

kontakte on vaja, siis selgub ja laheneb nii mõnigi väärkujutelm, mis sünnitab teravusi.

Anna andeks, et nii pikalt filosoferima kukkusin, kuid mulle pole kaugeltki ükskõik, mida mõtleb või kirjutab eestlane, ükskõik kus ta ka ei ela. Minu arvates on naiivne see tees, mis teil mitmel pool väljendamist on leidnud, nagu oleksite teie peamised või isegi ainukesed, kes säilitavad rahvuskultuuri ja tunnevad tõde. Kas ei tasuks terasemalt kuulutada, mis teeb ja mõtleb eestlane kodumaal, mitte aga kujutleda teda staatilise ripatsina mineviku küljes? Usu, ta on ka optimist, kuid tema optimism erineb väga tugevasti „Vaba Eestlase“⁴⁶ või „Võitleja“ optimistist. See on hoopis teine maailm, mida tasuks tunda.

Saatsin Sulle paar raamatut, sealhulgas ka oma kogukese.⁴⁷ Asjad on paraku juba pisut vanad, aga noh, läbikäidud tee ühe etapina ta ehk käib ka.

Südamlikke jõulutervitusi Sulle ja Sinu perele!

Harald Peep

XI. HARALD PEEP BERNARD KANGROLE

[postitempli kuupäev 21. 3. 68]

Parimaid tervitusi Tartust!

Niisiis on kevad alanud. Eks lootkem toredat suve, mõnusat puhkust ja parasjagu vaheldust talvistele rassimistele. Lugesin murega Sinu kirjast üht pessimistlikku vihjet tervisele. Tõepoolest, see on kurb, et masinavärk streikima hakkab. Lootkem aga parimat ja üks suvi ole alati kosutavam kui teised aastaajad. Kuum teil seal vist ülemäära ei peaks olema ja hea rahulik merigi kõrval. Ära Sa tööga ka liiga pinguta: niikuinii on Sul suur pagas taga, otse hämmeldama pani, et jälle uue luuleraamatu⁴⁸ kokku said. Ei taha prohvetit mängida, aga minu arvates just luule on see, mis kõige tugevamini Sinu nime meie kirjanduses jäädvustab. Eks edaspidine uurimine näita kõike veelgi selgemini, aga juba praegu tundub see mulle vaieldamatuna. Vahel otse kadestan inimesi, kes suudavad end luules väljendada: see tundub palju erilisema andena kui proosas kirjutamine.

Mina elan tasa ja targu, nii nagu see ühele koolipoisile komblik on. Ei oska mingit erilist rõõmu tunda tehtustki: masinal on löödud ca 350 lehekülge, teist niipalju on veel ees, kuid paiguti tunnen end kui nõõpnõelaga kivimüüri torkimas, sest materjali hulk ja tema n. ö. sisemine vastupanu on

⁴⁶ „Vaba Eestlane“ — alates 1952. aastast Kanadas ilmuv pagulaste ajaleht.

⁴⁷ H. P e e p, *Pilk peegli taha*. Tallinn, 1967.

⁴⁸ Bernard Kangro luulekogu „Puud kõnnivad kaugemale“ ilmus alles 1969.

ääretult suured.⁴⁹ Jõudsin alles „Loomingu“ ilmumahakkamiseni ja tema osani meie lüürikas. Ees aga on palju vasturääkivatki, ei saa puhta kullana võtta ei arvustusi, ülevaateid ega memuaaregi, ikka nihkub mingi grupivaim või arvustaja isiklik maitse liigselt esiplaanile ja deformeerib üldpilti. Isiklikku kogemust selle ajajärgu kohta mul kah pole, nii et paiguti tekivad tõsised kahtlusedki, millele vastust ei leia. Ilmselt toob kunagi selguse nii mõnessegi probleemi lihtsalt suurel empiirilisel materjalil rajanev statistika (motiivid, rütmilis-intonatsioonilised võtted läbi aastate ja autorite kaupa, kujundilised jpm.). See annaks mingi kvantitatiivse tüpoloogilise skeemi, mille suhtes esinenud hälbeld aitaksid omakorda individuaalset meisterlikkust, suhtumuslikke erijooni jms. välja tuua tuginemata maitseotsustustele. Olen seda menetlust mõnevõrra kasutanud neis luule osades, kus matemaatiline modelleerimine midagi võib anda (meetrika, stroofika, tüüp motiivid), kuid elavat luulet sellega ikkagi ei haara. Just vastuolu (või ebakõla) ajas valitsevate tüüpskeemide ja individuaalse teostuse vahel ei lase end praegusel uurimistasemel veel kuigi loogiliselt ja ühtselt avada. Mingi suvalisus interpretatsioonis jääb ikkagi. See aga vihastab, tekitab jõuetustunde. Üks asi on ju arvustus, kus subjektiivne interpretatsioon käib n. ö. asja juurde. Teaduses peaks aga saama veenda rohkem fakti kui ilusa ütlemisega (tundub, et ega modernne saksa ja šveitsi kirjandusteadus, mida jälginud olen, siin ka mingit ammendavat täiust leidnud ole, new criticism'i mitmetasapinnalisusest ja süsteemitusest kõnelemata). Pagan teab, mis see on, kuid tõesti teaduslikku kirjandusteadust ilmselt alles otsitakse. Niisiis on selle alaga tegelemine ikkagi pisut posijalik ajaviide. Hale perspektiiv. Aga mis ma virisen: kes on pandud jne.

Ajan ikka veel taga Jänese kirjanduslugu,⁵⁰ ehkki tean, et ta suurem asi pole, samuti Orase „Laiemasse ringi“, Mälgu lühimonograafiat,⁵¹ Mäe kirjanduslugu (I, II),⁵² Adsoni „Siuru-raamatut“ jne. Ilmselt on neid aga raske saada. Olen neid ka lugenud, nii et otsest häda pole. Lihtsalt inimlik nõrkus endale ahnitseda, mis vajalik tundub. On Sinul mingeid soove, siis anna teada.

Tervitades

Harald

Kirjad valinud ja kommenteerinud EPP ANNUK

⁴⁹ Harald Peep oli aastail 1968—1970 doktorantuuris, väitekirja „Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917—1929“ kaitses ta 1970.

⁵⁰ Vt. viide 25.

⁵¹ R. K o l k, August Mälk. Lühimonograafia. Lund, 1964.

⁵² A. M ä g i, Lühike eesti kirjanduslugu I—II. Lund, 1965.

MAIMU BERG

PESSIMISTLIK PÄEVATEE KAOB OPTIMISTLIKKU ÕHTUSSE

L auale on ilmunud ümbrik:

Ms Maimu Berg
Institute of Finland

Dear Ms. Berg:

I am delighted to announce your nomination for the prestigious title
WOMAN OF THE YEAR 2000.

Päike on tõusnud. Üle hoovi kajab auto häiresignaal. Kajakad karjuvad. Vastasmaja seinalt vahib kuri vana naine, kes ei armastavat daimi. Räägitakse, et daimed ei armastavat teda ga.

Ilmast Iistis: õhtupoolikuks lubati alates Kagu-Eestist sadu. Riigirahakott on meie jaoks kõhnuke, arvab Habemega Minister.

Tuvi jõuab suuri vaevu trammi eest läbi laperdada. Keegi viskab oma auto-aknast sõiduteele kassipoja. Väike loom karjub haledalt. Jalakäijate tunnelis pühib Müüja viinapudelilt tolmu. Rinnahoidjatele 50% hinnaalandust. Kasutatud kirjanduse müük. Pepupildiga nüüd odavamalt. Jaana ja Kristi. Tõnu ja Johannes. Jolo saarel olla nähtud järjekordset Valget Affi.

Kirjanike Maja hoovis prügikasti ääres vedeleb Välismaalase tühi rahakott. Raha on läinud, aga laste pildid ja juhiload on alles. Pätt kuseb (vabandust, vana hea Helju-tädi: asotsiaal urineerib) vastu paekiviseina. Mööda kivi-sillutist logisevad kaubakoti rattad. Paks Naine pühib higi ja kurdab: vittu! Tädi Mall klopib rõdul voodiriideid.

Telefon heliseb. Kuidas me teid uude ettevõtete telefoniraamatusse kirja paneme? Arvuti kähiseb pisut, ütleb error ja ekraan lööb pimedaks. Pärast mõningast pusimist läheb käima. e-mail: Eesti Leht ootab kaastööd. Eesti Leht on ainuke, mis kõikidest eesti lehtedest ükskord alles jääb.

Dialoog telefonis. Ja kuidas on teie nimi? — M. B. — M. B! Aga see on ju tuttav nimi, teie olete ju see, kes tegeleb puhastusvahendite müügiga, onju. — Olen jah. — Issake, seesama, kelle äri läheb nii hästi? — Eks ta lähe kah. — Einoh, ma mõtlesin kohe, et tuttav nimi. Aga teate, me oleme teiega seltskonnas kohtunud. — Oleme küll, te olete selline täidlane, punase peaga,

vistrikud näos. — Mitte sugugi, kust te selle võtate, ma olen blond, sale... Kas te ikka olete see, kelleks ennast nimetate, kas see, kes puhastusvahendeid müüis, ei olnud mitte N. B? Aga kes siis teie niisugune olete?

Robert pani ameti ammu maha. Tõnu vajutas ükskord valele nupule. Jukul pandi amet maha. Üks luukere helistas kella ja Kindral tuli välja.

Rüsinatund vee all. Mered on Tuukreid täis, sukeldutakse siin ja seal. Põhjust kuuldub koputust. Moskvast tõuseb tossu.

Ülakorralt hakkab kostma rütmilisi liigutusi, nagu oleks seal keegi vahekorras. Ei ole. Hoopis Eesti Lapsed tantsivad Ameerika Vanakestele eesti rah(v)atantse.

Varikatusel kisendavad Tegijad. Nad karjuvad teadmisest, et on olemas, soovist olla märgatud, tahtmisest kõik teised hääled oma kisa alla matta. Nad karjuvad hirmust, et see kõik ei lähe neil korda ja keegi teeb veel palju kõvemat häält kui nemad.

Ka Maksumaksja karjub. Ta karjub Minister Pähkli peale ja peksab teda vihmavarjuga. Ta karjub hirmust, et Pähkel tahab elektrirongi venelastele maha müüa. Ta karjub õudusest, et hinnad tõusevad ja et ta lõigatakse maailmast ära — ei jõua saata kirju ega pidada kõnesid.

Noored Keskpärased karjuvad Noorte Tegijate peale, et need on purjus. Vanad ei julge kõvasti karjuda, karjuvad hääletult, sissepoole — mezza voce. Nurga taga lõhkeb kohutava pauguga järjekordne pommiähvardus.

Suitsetamisvastase artikli honorari eest saab kesist lõunat, õlut ja Vana Tallinna. Iiveldab. Kõrvallauas loeb Välismaalane viiesajakrooniseid. Jakobsoni habemest tilgub õlut. Igast Noorest Õlleperest saab kord Vana Viinavahmiil.

Vana Mees küsib Vana Naise käest Raamatukogus: Kas sa vaatasid eile õhtul Seksuaalset Kaamerat? Issake, unustasin! kahetseb Vana Naine. Vana Mees laenutab raamatu. Raamat osutub Uueks Lamendiks. Evangelistid Robert, Johannes, Kristi ja Jaana.

Sulle on külaline. Külaline tahab toetustaotlusele allkirja. Et saaks elada ja kärada.

Jüri ise lubab, et nad neid tapma ei hakka. Et nad maksavad neile toetusi ja lasevad olla. Me anname neile abiraha, töötab Jüri. Las nad nokitsevad seal omaette tasapisi natukene. (Kelle kohta see käiski, kesned nad on, kas

kirjanikud?) Kuigi nad sisse ei too. Aga ega nad ei sega ka, me hoiame neid vee peal.

Mitte igaiht ja igat asja ei hoita vee peal. Laev näiteks vajus nädal aega, tuukrid vajusid üha sügavamale. Pätt vajus kanalisatsioonikaevu. Kes ei kära, ei ela. Kes ei ela, ei kära.

President avab näituse. Hulkuv Koer nuusib ta heledate pükste sääri. Hulkuvale Koerale lõhn ei meeldi, ta uriseb ja turritab karvu. Hulkuvale Koerale korraldatakse pressikonverents.

Tänavakohvikus löövad Itaallased veiniklaase kokku, tõusevad püsti ja karjuvad midagi kooris. Linn on muutunud hiigelsuureks spagetihunnikuks, mida läbivad Sauna ja Seebi tänav.

Hunnitu Tiit (nimi muudetud) kirjutab tuimalt rafineeritud ja hingetuid lollusi nagu ikka. Tema tagant kostab avangardistlik-postmodernistlikku lallutamist nagu ikka.

Lauale on ilmunud ümbrik:

Mr M. Berg
Eesti Kirjanike Lut.

Dear Mr Berg,
I am delighted to announce your nomination for the prestigious title MAN OF THE YEAR — 2000.

IMAGOLOOGILINE ETÜÜD

François Serpent: „Valgete kaantega raamat“.
long long train train, s. l., 2000. 70 lk.

François Serpent'i (1971) puhul, nii-
pea kui ta aastate eest silmapiirile il-
mus, hakkas mind huvitama imidži
küsimus. Ma näen eesti kirjanduses
mõndagi, kelle imidž on parem kui
ta luule, ja mõnda, kelle luule on pa-
rem kui ta imidž. See kinnitab imidži
iseväärtust. Ja François Serpent on
praegu üks huvitavamaid imidžiloo-
me kaasi. Õpikunäide.

Kolm aastat tagasi debüteeris tol-
lal 25-aastane autor esik koguga „Ka
Jumal on inimene“. Nüüd, teise kogu
ilmudes, debüteeris luuletaja oma
isikuga, täpsemini: oma imidžiga.

Doris Kareva registreeris presen-
tatsioonil „rõhutatult musta rõivas-
tunud kahvatu autori, kaelas viis-
nurk“ — tema huvitavuse ja tõrksuse
(„Sirp“ 26. V 2000). Ja François Ser-
pent on end viimasel ajal tõepoolest
avalikkusele esitlenud salapäraselt
musta riietatud poeedina, kellel on
mingi aristokraatlikkuse ambitsioon
(kui vaadata kas või paraadportree-
fotot Kauksi Üllega).

Ta on kaunite kunstide diplo-
mand, kes töötab „kõrgemal, maast
lahti kohal“, Toompea salapärasel
riigiasutuses („siin yleväl on nii ku-
radi kylm“ — lk. 3).* Imidži huvides
ta „kodanikunime enam ei kasuta“.
— Ja kunstnikunimi! „François Ser-
pent“, „Prantsuse Madu“ — pagan-
lik ja piibellik, siiras („mina olen
François / tore mees“ — lk. 11) ning
ohklik, mehelik ja naiselik ühtaegu.

See luuletaja on deklaratsioon!

* *Alates 4. IX 2000 töö*l „Loomingu“
toimetuses. — Toim.

François Serpent'i teine tulek

Aare Pilv on nentunud, et „Fran-
çois Serpent [---] on *performance*
poet'ina mitmeplaanilisem kui pa-
berilt loetud tekstina“ („Arter“ 18.
III 2000), osutades tõsiasjale, et luu-
letajaimidž ja (teksti)autori-imidž ei
ole kattuvad mõisted. Vähemalt vii-
mase puhul tuleb „Valgete kaantega
raamatut“ vaadeldes arvestada toi-
metaja Kajar Pruuli (1959) kaasau-
torlust.

Tunnustagem Kajar Pruuli vaikset
ja väga (asja)tundlikku toimlust eesti
kultuuris. Alles hiljuti ilmus talt Juri
Lotmani tõlkekogumik, nüüd on nii-
sama õpetlik vaadata, kuidas ta dra-
maturgina on lahendanud François
Serpent'i nimelise tegelase tekstiosa
näidendis „Eesti luule XXI sajandi
algul“.

See on positiivse kangelase roll.
Mäletatavasti sai François Serpent'i
esik kogu, mille toimetas Sven Kivi-
sildnik, 1997. aastal Peeter Kunstle-
rilt nii üleolevalt võtta, et kavatsesin
isegi autori kaitseks välja astuda. *Pia*
desideria! Ja nüüd on suhtumine ra-
dikaalselt muutunud — ehkki teine
kogu esimesest nii tuntavalt ei erine-
gi, võetakse see vastu koguni pisut
enam kui heatahtliku neutraliteediga.

Kalev Kesküla („Areen“ 25. V
2000) püüab François Serpent'i Eesti
ning isegi Euroopa luulemaastikul
koordinaadistada sarnasusassotsiat-
siooni (kellegi moodi oleku) alusel:
„Juhan Viidingu, Indrek Hirve, Sven
Kivisildniku, Sass Suumani, Andres
Ehini, André Bretoni, Paul Éluard'i,
isegi Kalev Kesküla moodi“ ja „kõige
lähemal ehk Jüri Üdile“. Nii arvuka
isaduse tuvastus kõlab luuletaja sur-
matunnistusena ja kriitiku vaesus-
tunnistusena. Kuid tähelepanuväär-
selt tahab Kalev Kesküla kiita kas või

kiitmise pärast: „Üldmulje rõhutab siiski head maitset.“

Kalev Keskülale on François Serpent'i luule stiil „traagiliselt irooniline“, tema kolleeg Marko Mägi aga leiab, et François Serpent'i looming on „sümbolistlik-dekadentliku hõnuga“ („Areen“ 25. V 2000). See on vajalik samm äratundmise suunas, et teatavad esteetikad kuuluvad üksnes üsna konkreetse isikuimidži külge. Näiteks lord Byron (1788—1824) hakkas vananedes pidama dieeti, sest paksuke rauk oleks publiku silmis saanud kehtida küll klassitsistliku, kuid mitte iial romantilise poeedina.

Sümbolistlik-dekadentlik luule nõuab tõsiseltvõetavuseks vägagi konkreetset imidžituge, mida François Serpent enam-vähem teadlikult ka pakub.

Doris Karevale tundub „Valgete kaantega raamatu“ autorit saatvat anarhistlikkuse ja satanistlikkuse kahtlus. Juba esikkogu pealkirjas, kus esines sõna „Jumal“, vältis autor suurtähte. Ning eks vasta ta Marko Mäe küsimusele „Kust sa tead, et Jumalat pole?“, „Noh, ma arvan nii“, täpsustades kohe: „Mina ei usu ei Jumalat ega Kuradit“ („Areen“ 25. V 2000).

Kummatigi pole raske ärmata, et François Serpent tahab satanistina olla pigem aristokraat kui anarhist — tema mõtteavaldustest kumab Byroni esteetiline satanism ja Shelley esteetiline ateism, XIX sajandi alguse „gootika“ (inglise keeles tähendab see sõna lihtsalt „hirmu ja õudust“), mille ta ütleb oma meelisstiiliks.

François Serpent ei taha seostuda mitte niivõrd pimedusevürsti, kui võrd luulevürsti mõistega.

Luuletaja imidž

François Serpent deklareerib oma luule suveräänsust. Ta ei taha saada teiseks kodukootud Juhan Viidingu, Indrek Hirveks, Sven Kivisildnikuks, Sass Suumaniks, Andres Ehiniks, isegi mitte Kalev Keskülaks ega Jüri Üdiks. Kunstiajaloolaseks õppinud autori hinges elavad kunstnik ning ajaloolane. Ta ei taha olla mitte juba olnud luuletaja, vaid Luuletaja. Selles deklaratiivsuse ning aristokraatsuse korrutises seisnebki tema luule põhivalem.

Säärast autorihoiakut oleme kogunud ka XX sajandi alguses, Stefan Georgel (1868—1933), kes muide samuti kirjutas peaaegu suurtähtedeta ning interpunktsioonita ja kellele valmistati omakäekirjaline šrift, nii nagu François Serpent'il oli esimeses kogus oma isiklik „maomärk“ ja teises kogus nüüd „samasugune viisnurk kaelas nagu raamatu kaanel“ (Doris Kareva).

Kaudseid kinnitusi pole vajagi: Stefan George toretsev aristokratism ilmub taas François Serpent'i luules (lk. 42):

*mu pale paistis verepeeglis sile
ja päike säras tema silmavaates
kõik segi paiskas Käsuaandja vile
ning verepirtsmed pimestasid vaate*

*nyyd elu seiskund vaja värsket verd
ja mõõka head mis jätkaks pika pilu
oo kuidas tabaks näha veel ma kord
et on mu nägu verepeeglis ilus*

Võrreldagu seda priiskavat nartsis(sis)mi „Elagabaluse“ (1892/1899) või „Hümnide“ (1890/1899) Stefan Georgega (vt. „Vikerkaar“ 1992, nr. 10):

*Me laagritelgi sinine atlass
On tulvil kuldseid tähtesid ja kuusid
Ning taamal sambal juba ootamas
On malahhiit- ning alabasterkruusid.*

*Kolm ketti hoiab lampi millest
kurnus
Me kahvatuile laupadele hõõg
On valgeis voltides me ümber burnus
Meid köidab mürdiokste lõhnau
lõõg.*

*Pea joogist kuuldu meil oraaklihää.
Ja vaipadel mis punut pehmeist
juustest
Poiss paindub iga märguande pääl*

*Ning hospodari ees on uhkelt maas...
Kui võlukaevust kerkib unelustest
See kauge aeg mil olin kuningas.*

Või loetagu kõrvuti François Serpent'i luuletust „Õudus astub tuppa...“ (lk. 22) ning Maurice Maeterlincki (1862—1949) „Pimedaid“ — need on ühe ja sama sümbolismipuu viljad:

*õudus astub tupp
seisab lävel vaatab ringi
õudus astub tupp
ukse enda järel suleb
õudus astub tupp
põrandalauad nagisevad
õudus astub tupp
õudus astub tupp
õudus astub tupp
[---]*

François Serpent'i luule esindab sümbolismi, mille vaimuga ta kunstiajaloolasena (ta lõpetas 1999 Tartu Ülikoolis kunstiajaloo) on tuttav rohkem ehk maalikunsti kaudu. Kollee-

gina kunstiajaloo alal leidsin tema luulepildile tundetoonilt üsna täpse vaste inglise prerafaellitliku sümbolisti Sidney Meteyardi (1868—1947) maalil „Ikaros“ (u. 1900). Muide, selles näos ja neis liikmeteski ärmab veel François Serpent'i jooni.

Kuid sümbolistlikul maalikunstil ja François Serpent'i luulel on üks oluline erinevus. Sümbolismi pildimaailma tunnuslikuks esteetiliseks kvaliteediks on hääletus, hääletu tähenduslikkus. Need on „klaasitagused“ pildid, mille ruumist vaatajani jõuavad küll pilgud ja viiped, aga mitte ainustki heli. Tummfilmi kaadrid. (Just sellepärast võttis algusaegade kunstiline tummfilm nii sundimatult omaks sümbolistliku esteetika.)

Erinevalt sümbolistide pildistikust ei ole François Serpent'i luule aga tähenduslik mitte hääletult, vaid häälekalt.

Vandlitorni või väljakule?

Stefan George arenes estetismist prohvetlusse ja teenis õieti alles see läbi (kogudega „Seitsmes ring“, 1907, „Liidu täht“, 1913/1914, ning „Uus riik“, 1928) ära „luulevürsti“ tiitli. Erinevalt poëta laureatus'est ei võlgne luulevürst oma seisust mitte ühelegi ilmsele ilmalikule jõule, vaid nähtamatule ja teispoelsele. Just seda prohvetluse tunnet aimame ka François Serpent'is (vt. lk. 20): ta ootab kellegi tulekut, kelle tahet täita:

*kuid tuleb ingel pea ja võtab minu
kää
kui sinna mõõga surub [---]*

— või siis tunneb ta juba eneses toimivat võõrast jõudu:

Saatan [---]
*võta mu kurjus
 võta mu randmetes võbelev jõud
 võta need lained mis kiirgavad
 minust*

Stefan George kõrval valitses XX sajandi algul saksa luules aga teinegi, teist tüüpi „luulevürst“ — Rainer Maria Rilke (1875—1926). Tema luule esindas hääletut aristokraatlikku vandlitorni-prohvetlust, nagu näiteks „Pühas Sebastianis“ (1907/1908):

*Seisab ta — ja Suure Tahte võim
 püsti hoiab lamajana tema.
 Eemal siit — kui imetades ema,
 keerduv endasse kui pärjapõim.*

*Ning neid nooli tuleb: aina, aina —
 nagu öied puhkeksid nad temas,
 vabast otsast raudselt võbelemas.
 Tema silmad kaevad tumedaina.*

*Vaid üksainus kord saab kurbus
 mahti
 leegina, mis äkki nilpsab tahti,
 lahvatada silme valuvilus —
 kuni tühistena laseb lahti
 nood ta pilk, kes surmavad, mis ilus.*

Eesti luules esineb vaikse sümbolistliku vandlitorni-prohvetina Ernst Enno (1875—1934) — näiteks luuletuses „Õo valge on õnn“ (1920):

*Las olla kõik kallas ja kauguse
 rand —
 ööl tuhat on paitavat kätt;
 käi tasa ja laula nii üksinda teel,
 et vabaneks kõigest kord kütkenud
 meel —
 ööl tuhat on avavat kätt.*

Väga tunnuslikult kandis tema viimane juubelikirjutis pealkirja „Valguse ja vaikuse laulik“ (Rein Veidemann, „Eesti Päevaleht“ 10. VI 2000).

Nii on luules võimalikud kaks prohvetitüüpi — aristokraatlik või demokraatlik, individualistlik või sotsialistlik, vaikne või häälekas.

Neist mõjusam, võimsam ja jumalikum on kahtlemata viimane — vanatestamentlik missiooniprohvetlus. Seesama, mida küll juba kurbirooniliselt, aguliprohveti kuulutuseks, kujutab Eduard Wiiralti (1898—1954) gravüür, kuid mille kutsumusel VII saj. e.m.a. alasti Jesaja kolm aastat kuulutas turuväljakul ette Assüüria võimu. Seesama, mille pärast Jeesus ütles Jordani ääres rahvast ristiva Johannese kohta, et too on suurim prohvetite seas, ning mille vaimus ta ise ristikiriku löi. Samasuguse prohvetluse tunneme ära Stefan George ümber koondunud „ringi“ kooshoidva ja käivitava jõuna (sealt seltskonnast võrsus muide krahv von Stauffenberg, kes juhtis 1944. aasta 20. juuli atentaati Adolf Hitlerile).

Sellesama, moosesliku missiooni-kuulutuse tabame Paul-Eerik Rummo (1942) luuletusest „Me hoiame nõnda ühte“ (1963):

*ME HOIAME NÕNDA ÜHTE
 kui heitunud mesilaspere
 me hoiame nõnda ühte
 ja läheme läbi mere
 ja läheme läbi mere
 mis tõuseb me vastu tige
 ja läheme läbi mere
 ja muud me ei vaja tuge
 ja muud me ei vaja tuge
 kui üksteise selged õlad
 ja muud me ei vaja tuge
 kui ühised rõõmsad võlad*

*kui ühised rõõmsad võlad
mis üheskoos tuleb meil kesta
need ühised rõõmsad võlad
neid meri ei saa meilt pesta*

Vandlitorni-prohveti ja rahvajuhi-prohveti erinevus on kõige lühemalt öelduna selles, et esimene on õpetaja, kes eemalt juhendab, kuidas minna; teine aga Õpetaja, kes juhib enda järel, ise ees sammudes.

Sellesama erinevuse võiks ümber ütelda luule kohta: väikese tähega luuletaja näitab, kuidas luuletatakse elu, suure tähega Luuletaja näitab, kuidas elatakse luulet. Eks kuulutanud ju ka Stefan George: „Õpetaja asi on elada, õpetuse teevad jüngrid.“

Eesti luules on hääleka prohvetluse, enesekeskse „äravalituse“ hoiak kõige püsivamalt iseloomustanud Valmar Adamsi (1899—1992) luuletajaisiksust.

*[---] varsti hakkab mina kõnelema
ja mu julgus kõnnib teiste ees [---]*

*Kõnelen kõikide nimel:
müüridest püsivam mõtleja sõna,
sõnade seeme on põlisem päevniku
käsust.*

Kõnelen kõikide nimel.

Kui ta noorem oli, peeti seda olekut tagasihoidlikkuse minetanud „võsavenelase“ kultuurikrambiks ja tõusikliku agulipoisi kunstlikuks pooksiks, aga aastatega muutus tema luuletajahoiak ja koos sellega ka sõnum üha tõsiseltvõetavamaks. Ilmnes tema prohvetluse õigustus.

François Serpent'i röõbitust hääleka Valmar Adamsiga ei inspireeri mitte ainult tema vandlitorni „maa peale tuleku“ kujundid (lk. 11):

*taevast laskub alla torn
[---]
mina olen François
tore mees,*

vaid ka liigutav aguli kirjeldus (lk. 15), mille

*kitsad tänavad. madalad majad.
aknaluugid ja pitskardinad.
laual samovar. seinä peal kuivanud
lilled.
raamaturiulid. puhvet ja toolid*

võiksid vabalt pärineda Valmar Adamsi romaanist „Esta astub ellu“ (1986). Neil autoreil on ühist tausta!

Igatahes on François Serpent'is praegu rohkem häälekat Stefan George (või Valmar Adamsi) kui vaikset Rainer Maria Rilke (või Ernst Enno) prohvetit — see poiss ikkab rahvajuhiks (lk. 20):

*siis minust sangar saab ja uhke
ratsamees*

*[---]
haaran juhtimise vaimurindel*

Madu ja siug

Säärase rahvajuhi-prohveti-tungi probleemsust François Serpent'il on märganud Berk Vaher („Sirp“ 26. V 2000).

Ta on märganud François Serpent'i oma luuletustes „üle kirjutas soovimatust koguda andunud jüngreid, anda neile oma veri, lasta nende bakhantlikul joobumusel tuktuda, plahvatada ja saada sellest siis viimaks kõrvale heidetud, üle kuristikuääre paisatud kui ammandatu, funktsiooni täitnu, tarbetu“.

On märganud, et François Serpent'i prohvetlus sarananeb praegu

Hamelni rotipüüdja omaga (kelle vi-
lespill 1284 meelitas algul enda järel
minema Hamelni linna rotid ja see-
järel sealsed lapsed), kellel aga endal
puudub veel aim, kuhu ta kedagi
juhtida tahab.

François Serpent kardab kogu-
dust (Valmar Adams rääkis „kvali-
teetkogudusest“), pelgab jüngreid.
Tema vahekorras maailmaga ei ole
veel küpset kindlust. Miks? — Ma
tahaksin seda teada saada, kuni pole
hilja.

Praegu on François Serpent sellest
kindlusetusest teinud müügiartikli
luule nime all. Kuid 28-aastane ini-
mene võib olla „alles katsetuste jär-
gus“ (Kalev Kesküla), aga ta ei saa
säärast ambivalentsust müüa iga-
vesti.

Ma näen „Valgete kaantega raa-
matu“ võtmeluuletust leheküljel 20:

*veel olen laps mul pole mõrvaõigust
veel
kuid tuleb ingel pea ja võtab minu
käte
kui sinna mõõga surub silmanurgast
näen
et palju vaenlasi on süüpoole teel*

*siis minust sangar saab ja uhke
ratsamees
ma kytin naisi ulukeid ja linde
haaran juhtimise vaimurindel
kuid olen laps kel pole mõrvaõigust
veel*

Aeg on täiskasvanuks saada! Suureks
luuleks läheb tarvis palju elujulgust.
Kunagi kirjutasin kellelegi:

TRANSZENDIEREN!

Aeg kulgeb norus. Pühajalt, püstipäi

*tast möödub elu — kusagil, mitte
siin...*

*Kuid mida võimaldanud oled
endale, kunstnik, et taevaid tõsta?*

*Kust algab luule? — Küllap vist
julgusest.*

*Kes annaks käsu hüljata kõik, mis
on,*

*ja mitte jääda iseendaks —
julgeda rikkuda oma piiri?*

*Mis juhtub siis, kui lükati liusklev
keel
saab äkki aru: lõpmatus pole kriips
ta enda skaalal, ∞-ga joon, vaid
lennuruum mõõdukallastest välja?*

Neid ridu on kohane siin korrata.

Jaan Krossi (1920) parimas no-
vellis „Väike Vipper“ (1981) on juttu
gümnaasiastist, keda prantsuse keele
õpetaja narrimisi kutsub Siuks (pr.
vipère) ja kellele ta ei pane iial pare-
mat hinnet kui „rahuldav“, sest poisil
jääb puudu üleolekuveendumusest,
millela prantsuse keelt pole võimalik
rääkida.

François Serpent'i „Valgete kaan-
tega raamatus“, neis 28-aastase ini-
mese luuletustes, on veel palju güm-
nasiasti abitust (lk. 33). Selles Maos
on Siugu, selles Serpent'is on Vipère'i,
selles François's, „toredas mehes“,
väikest Vipperit!

Imidži ootus

XXI sajandi algul tahab François
Serpent oma imidži laenata XIX
sajandi algusest (romantikuilt) või
XX sajandi algusest (uusroman-
tikuilt-sümbolistidelt). Tema teine
luuleraamat on seejuures vastu
võetud nii lootusrikkalt, positiivselt

ja toetavalt, et tuleks otsida selle iseenesest rõõmustava seiga põhjusi. Ilmselt ei kätke nood mitte „Valgete kaantega raamatus“, vaid leiduvad eesti luulemaastikul.

Olgem ausad, eesti luule pilt on viimasel kümnendil olnud üsna lohutu: Tallinna väsinud hilismodernism (Krull & Co.), Tartu jõuetu postmodernism (Hirv & Co.) ning Tallinnas ja Tartus nende kahe selektamatu individuaal-kollektiivne segu (Tallinna Noored Tegijad, Õigem Vallem, Erakkond, NAK, People&Poetry).

Sellest segust ollakse küllastunud. François Serpent'i väljaaste Tartu esteetikasoost (ning oma „bändist“ NAK-ist) võetakse vähemalt Tallinnas vastu kergendusega ja seotakse lootustega.

XXI sajandi hakul oodatakse siinmail, kus rahvusuhkuse alustalad kõiguvad, „sangarit, uhket ratsameest, kes haarab juhtimise vaimurindel“, vaieldamatut luulevärsti.

Kas François Serpent jõuab eesti luule imidžiootusele vastu või peab ta ühel päeval vaatama noorte lüüskede pidu, mida peetakse juba temata, nagu Vassili Žukovski „Tsarskoje Selo luik“ (1851), lauldes oma hilinenud laulu:

*Лебедь благородный дней
Екатерины
Пел, прощаясь с жизнью, гимн свой
лебединый!*

Miks just François Serpent meie tähelepanu peaks pälvima, seda õigus-tagu tema sihikindlam imidžikujundus ning esteetiline programm, mis avaldub muide selleski, et ta kriitikuks on vastandunud nii Marko Kompuse postmodernismile kui ka

Hirami hilismodernismile.

Tänavu olen juba juhtinud tähelepanu sümbolistlikule esteetikale, mis kunstnik Agu Pildi näitusel jaanuaris üllatavalt hästi vastu võeti („Sirp“ 11. II 2000). Nüüd, mais, näen sellesama esteetika head vastuvõttu luules. Mis kinnitab mu meelt, et esteetiline paradigma nihkub XXI sajandil tagasi modernismist klassitsismi suunas!

Linnar Priimägi

KASSANDRA — IDEAALNE PATSIENT

Kärt Hellerma: „Kassandra“.
„Hotger“, Tallinn, 2000. 214 lk.

Kärt Hellerma romaani ideeline siht on kaunis: vaimus vabanemine, kirgastumiselamus, valguse evangeelium. Selles on tundeseisundite kirjeldusi, mida enamik naisi (kuigi — miks üksnes naised?) tunneb: kirjeldusi lähedustunde igatsusest, ootusest, üksildusest, elamishirmudest, sotsiaalseid ohumärke. Lugemismulje romaanist on ometi maadligi suruv, ängistav ja nüristav — põhjuseks sagedasti raskepärane, nahkne, hall keel ja moraliseeriv toon, mis ei jäta kujutlusvõimele ruumi ning tekitab tasapisi kasvavat protesti.

Midagi romaani sõnumis ja reetoorikas tundus igituttav. Ja meelde tuli, kust see pärit on — mõnest vilksamisi loetud, sirvitud eneseabikäsi-raamatust, postkastist leitud usubrošüürist, vaimu-läbi-terviseõpetustest. Ilmselge seos tekkis imearst Luule Viilma kirjatöödega (ühe tema raamatu olen uudishimu ja iiveldustun-

dega pooleks peaaegu läbi lugenud), mis õpetab pereprobleemides vaevlevatele, õnnetutele ja süütunde all kannatavatele naistele armastust läbi sellesama süütunde. Meetod seisneb selles, et pedaal tuleb põhja suruda: kui süütunne on enesepiitsutamise maksimumi viidud ja omaks võetud, siis tulevad tervis ja tõeline armastus (mitte see teine — vale, lihalik ja egoistlik). Kärt Hellerma raamatu minategelane Cassandra võiks oma süüteadvuse ja enesesalgamisega olla Viilma ideaalne patsient.

Juba romaani esimesed paarkümmend lehekülge räägivad põhjalikult sellest, kuidas täpselt Kassandral on paha olla. Räägivad võõra pilgu hirmust, oma nime pelgusest, ebakindlusest, hüljatustundest ja kannatusest. Edasi tulevad läbi teose opositioonid: pahe ja voores, kriitik ja looja, ahistatud venelased ja süd ametu Eesti Vabariik, tõeline kunst ja moodne kunst ning üle kõige — keha ja vaimu suur ning ületamatu vastuolu. Diskomfort on nii nimitegelase sees kui ka kõikjal väljaspool: ajakirjandus käib alla, venelastelgi on paha olla, naabripoiss Aleksander — narkomaan ja venelane — sureb ära, keel on risustatud ja väe kaotanud, moodne kunst on hukas.

Valgust paistab vaid helidest — muusikas ilmutab end puhas ja jumalik teispoolne ilm. Jumalakujuks on Kassandrale ka tema platoonilises sundseisundis peetud armastatu, üsna kiretult ja muuseas üleaisa lõöv helilooja Moses, kelle „ilmalikkus“ prototüüpi on teksti põhjal küllalt lihtne ära tunda, kuid kes karakterina mõjub sama ilmetuna nagu puuduva vastasnäitleja teksti ütlev eikeegi kusagil pimeduses. Kui Moses silmapiirilt kaob ja Cassandra viha-

hoos tolle ära neab, siis karistab Cassandra end sedavõrd tõetruu psühhosomaatilise vaevusega, et tal haiglas kõht lõhki lõigatakse ja ta operatsiooni käigus justkui elu ja surma piiril ära käib — ning hakkab seejärel inimeste aurat nägema, saab Jumalale ja Tõele lähemale, annab kõigile andeks ja saab teada sõna väest ja võimust. Selline on lugu.

Hellerma kahest romaanist mõeldes: kes küll selle peale tuli, et autoril on midagi pistmist feminismiga — ükskõik siis, mida selle söimuse all parajasti mõeldakse? Pigem on ta kirjutades järginud neid kahte triviaalkujutlust, mida sisaldab hüpotetilise keskmise mehe (kes ometi aeg-ajalt ilmutab end mõnes tekstis) keskmine „tarkvara“ naise kui liigi kohta ja milles too on defineeritud üksnes läbi seksuaalsuse — need on prostituut ja nunn. Hellerma esimene raamat („Alkeemia“) keskendus üsna avameelselt peategelanna maistele ihadele ja autor teenis seeläbi feministi solvava nimetuse. „Kassandrast“ paistab, justkui kannaks uus minategelane sellest nimest tulenevat ehmatus kaosas, olles tegelikult juba romaani algul, ammu enne pöördelist kõhu lõhkilõikamist, valmis pöörduma ebaloomuliku lihaliku olemise juurest ideaalsesse vaimlisse olemisse.

Eeltoodud „karge“ kirjelduse põhjal võiks arvata, et asun lugejana samal võitleval platvormil nagu Valle-Sten Maiste, kes osavalt klassifitseerib naissoost teatriküllastajaid sugelu sageduse ja efektiivsuse järgi (vt. „Postimees“ 2. IX 2000) ja kellele teeb muret „eesti nn. „tõsise“ naiskirjanduse“ olukord, milles valitseb väljamõeldud ideaalide pärast „põdemine“ ehk tüütu nutt ja hala“ („Postimees“ 26. VII 2000). — Ei

asu. Maiste platvorm meenutab „kirjandusteooriat“, mille järgi veneaegse keskkooli kirjandustunnis arutati, kas Väljaotsa Jaan oli hea või paha — kas tema vargus oli pätitegu või meeleheitlik sotsiaalne protest; või ka loogikat, mille alusel Nabokovi „Lolitat“ võiks hinnata üksnes paha pedofiili Humbert Humberti moraalse palge põhjal. — Lähiminevikus „avastati“ vist küll, et loo ideoloogia, maailmapilt või romaanis väljamängitud konkreetne kohandumisstrateegia üksi ei saa olla kirjanduse määrav väärtuskriteerium. Ometi vaatab seesama suhtumine nüüd üha ajalehekriitikast vastu. Mõistuse teed on imelised.

Seepärast — Hellerma peategelase kohandumisviisi ei saa mina kiita ega laita (kuigi kriitika on teinud nii üht kui ka teist). „Kassandrase“ sisekirjutatud mitmekülgne ahistamis-kogemus ei ole ka mingi „naiskirjandusele“ iseloomulik erandnähtus. Minu teada suurem osa kirjandusest sellest pajatabki, kuidas minategelasel on paha olla. N.-ö. nais- ja meeskirjanduse keskmine erinevus tolle paha enesetunde serveerimisel ja lahendamisel seisneb ehk selles, et naiskirjaniku minategelane pusib rohkem oma isikliku süü- ja vastutustunde kallal, püüab omaenese piiratud sise- ja lähiruumis lahendust leida — et toimub pigem refleksiivne, psühholoogiline aktsioon, n.-ö. nutt, hala ja ümbersünd (ehk põdemine, nagu ütleb Maiste) —, aga nn. tõelises meeskirjanduses otsib tõeline „kangelane“ põdemise olukorrale sagedamini lahendust „väljastpoolt“, teeb enesetunde parandamiseks tegevusi: peab sõda, astub ohjeldamatult vahekorda, joob, teostab sotsiaalseid ja verbaalseid revolutsioo-

ne, läheb maailma lõppu, Euroopasse või Ameerikasse. Või ka lihtsalt ropendab, kaifib ja annab kellelegi kere peale. Ühesõnaga — ei põe viljalt, vaid otsib aktiivselt asendustegevust.

Tegelikult on too nais- ja meesstrateegia erinevus üsna tinglik ja asja lihtsustav ning tuleb arvesse põhilselt nende kirjutajate puhul, kellel „kubeme kõne“ üle kõigi teiste narratiivide kostab. Kui kube kõneleb, siis võibki kirjutaja arvata, et nn. naiskirjandus üldse on mage teatavate, naiste puhul üldomaste kohandumisviiside või psühholoogiliste stereotüüpide tõttu ja et mingi teine, näiteks aktiivsem ja uusi territooriume vallutav kohandumisviis, on parem, õigem ja väärtuslikum. Ängistus- ehk põdemis seisundis „hulkuva isase“ arhetüüp on ehk kogu maailmakirjanduse vundament. Ja põdemine üldse on üks võimsamaid kirjandust tekitavaid jõude teiste jõudude kõrval. (Täiesti juhuslikult on käeulatuses Kafka „Kiri isale“, intiimne, sügavat ängi tulvil tekst, mis küll ei ole kirjanduseks mõeldud, vaid on pigem näide traagilisest, teostamata jäänud „suhtekorraldusest“, mida nn. naiskirjanduse reaks peetakse...)

Igal juhul on lõbustav ja õpetlik jälgida, kuidas „kubeme narratiiv“ praeguses tõlgendustrendis muud mõtlemiskeemid raudselt üle mängib. Teine ülemängija on edufilosofia, mida trendile lojaalne ajakirjanduskriitikagi otsekui õhust haarab ja tuulest nuusutab ning millele nutt, hala ja põdemine teadagi ei sobi. — Või üksnes siis, kuid põdemine tipneb efektiivse, sotsiaalselt aktsepteeritud asendustegevusega ehk efektiivse eneseabiga.

Kui mõelda sellele, kuidas kirjanduses sageli seguneb loo jutustamisega autobiograafiline, esseistlik või filosoofiline element või kuidas teatav osa kirjanduse kultusteostest on juba vanadest aegadest peale täitnud mingi filosoofilise teraapia või elamisõpetuse või elutunde manifesti rolli, siis ei ole Hellerma romaanile ka puhtvormiliselt midagi ette heita. Tema „valguse-evangeeliumi“ idee ei ole iseenesest sugugi viletsam kui mis tahes muu kirjanduslik sisendus. Küsimus on milleski muus — sõnakasutuses, poetikas, kujundis. Ja siin minu lugejamaitse tõrgubki.

Hellerma ja Cassandra valutavad südant selle pärast, et sõna on devalveerunud, saanud röpaseks ja tühjaks. Cassandra tahaks vist, et sõna saaks uuesti lihaks. — Romaanis on sellega teisiti. Sündmuste kirjeldus on väga sageli antud ametlikus ja distantseerunud, ebaisikulises ja/või eneminevikus vormis: *oli tuldud, oli arvatud, mindi, mõeldi*. Üha jäävad kõrvu jäika kausaalsust sisaldavad, eeldus-järeldus tüüpi laused, mis on selgelt pärit mingist ameti- või ajalehekeelest. Cassandra ja Mosese arutlustes kunsti üle leiab ohtralt igavaid üldväiteid või surmtõsiseid banaalsusi (*vaimu panema; moraalne areng mõjutab ka loomingut; inimestele meeldivad lihtsad asjad; kommertsiesmärk on ainult meelelahutus; tahaks ikka täiust* jne. jne). Keerukatest või hinge muserdavatest asjadest kõneldakse nahksete väljenditega: *kontakti taotlema, tähelepanu oli kindlustatud, vastutusvõimetust avalikuks teha, rakendama teiste hüvanguks, võimeid rakendama, surutis võis tuleneda tööde eripärast, meeste ja naiste võrdse kohtlemise nõue on loomulik, Kassandrat häiris selle rõ-*

huasetuse metoodilisus jne. jne. Romaani keel elavneb ja muutub rikkamaks episoodides, mis kirjeldavad nimategelase vaimse eneseleidmisega seotud „paraelamusi“, unenägusid ja unenäoiseisundeid, tähendusrikkaid ruumi- ja ajamuljeid. Siin aga lööb sageli läbi ilutsev või hirmutav misjonaristiil: *elu valu; kurjad mõtted muutuvad veritsevateks aukudeks inimeste ihudes; lõpmatus hüüab hauahäälega iseennast; mõistus on meie kõige suurem vaenlane*. Ka Mosese kõnes domineerib isaliku kõstri õpetav toon.

Kassandra arutleb muusika ja sõna väljendusvõimaluste üle ning leiab, et sõna on muusikast jõuetum. Minu lugemiskogemuses on „varasest lapsepõlvest“ hoopis sõna muusikaalsus meeltesse märgi jätnud: arhaismide kummaline hõng, maagiliste korduste sisendusjõud, askeetliku sõnakasutuse taju teravdav toime; pika, kauni konfiguratsiooniga lause mõtte- ja hingamisrütm; sõna ootamatud, „moduleeruvad“ väljumised kontekstist; sõnaga saavutatava aja tihendamine ja väljavenitamine; virgutav, uinutav või nüristav modaalsus; sõna põhjatu ja ootamatu assotsiatiivsus — kõik see on üsna ühtmoodi nii muusikas kui ka sõnakunstis.

Sõna (nagu mis tahes väljendusvahend) kulub ja nüristub tööpoolest — üleekspluateerimise ja kaubaks tootmise tõttu. Ja lihtsalt vältimatu (muuseas ka turvatunnet pakkuva) tunnetusinertsit tõttu. Nii ta vajabki iga jumala kord jälle elustamist. Mitte idee, mitte eneseabi retsept — hoopis sõna „ülestõusmine“ ongi kirjanduses midagi väärt.

Evi Arujärvi

SÜÜTUSE AEG

Viiu Härm: „Duubel kaks“.
„Varrak“, Tallinn, 2000. 280 lk.

Lugesin Viiu Härm'i esimest romaani kaks korda. Mitte päris järjest, kahe lugemise vahepeal võtsin ette Doris Lessingi mahuka „Kuldse märkme- raamat“, mis sama kirjastuse vahendusel ilmus „Duubel kahest“ natuke hiljem. Kontrast oli suur. Kahel romaanil polnud midagi — absoluutselt mitte midagi — ühist. Sellest erinevusest ei maksakski juttu teha, kuid tagantjärele tundub, küllap üsna paradoksaalselt, et Viiu Härm'i raamat omandas säärase kõrvutuse kaudu suurema, võib-olla ka mõneti kirjandusvälise väärtuse. Kirjandusvälise? Nii väita on muidugi ülekohtune, aga niisugune teguviis peegeldab meie lõhestunud arusaamist, nagu poleks see, mis on elus loomulik, hea ja poolehoidu äratav, kirjanduses enam sugugi hinnatav. Tegemist oleks kui kahe erisuunalise vektoriga. Miks?

On selge, et Viiu Härm'i üdini positiivse häälestusega poeetilisest romaanist ei saa kunagi nii kuulsat ja ühiskondlikult mõjukat teost, nagu on Lessingil, kuigi selle psühhoteeraapiline toime on väljaspool kahtlust. „Duubel kahe“ maailm on liiga terve ja näib üldse kuuluvat kuhugi teise aega ja ruumi, kui on meie oma. Romaan on toonilt nii helge ja esindab nii rikkumatut ellusuhtumist, et võib teistsuguste teostega harjunud lugejale suisa kultuurišoki põhjustada.

Paneb mõtlema, miks on kirjanduslik suursündmus sageli seotud valu tekitamisega, ebamugavusega, haigetele ja nõrkadele kohtadele osu-

tamisega, varjatud tungide eksponeerimisega. Muidu kirjanikul justkui polekski lootust tähelepanule. Väljapaistev kirjandusteos peaks nagu ka lugejat sundima pead vastu seina taguma ja oma puudulikkuse pärast kannatama. Veelgi enam: kui autor millegi jõhkra või lõõvaga välja ei tule, siis ei oska ka kriitika tema teosega midagi peale hakata.

Mõni postmodernistliku kirevuse ja pahelisusega harjunud kriitik peaks „Duubel kahe“ peategelast Leenat ilmselt „sümpaatselt kohtlaseks“ plikakeseks ning lugu ise melodramaatiliste sugemetega ilujutuks. See, et me niisugust lähtekohta vältida ei saa, ütleb kindlasti midagi meie aja kohta, hoopis vähem iseloomustab ta „Duubel kahe“ kangelannat ennast. Tema siiras olemus muudab kriitiku relvituks ja näib kuidagi haaramatu. Ükski kaval analüüsitehnika Leena puhul justkui ei kehti. Ei saa talle kohandada tänaste autoriteetide tsitaate, ei sobi harjumuspärane terminoloogia. Midagi jääks nagu ikka kahe silma vahele. Nii muinasjutuliselt kauge ja võõras on selle tegelase olemus tänase kunsti dominantide keskel.

Filmitegemisest on eesti kirjanikud ennegi raamatuid kirjutanud, meenutagem näiteks Enn Vetemaa paari aastakümne taguseid „Hõbedaketrajaid“. Kunsti ja elu vahekord inspireerib ikka, kuigi on teemana suhteliselt elitaarne ja kildkondlik. Laiemat huvi pakub see ainult juhul, kui keskendutakse rohkem elule, mitte niivõrd „kometitegemise“ peensusetele. „Duubel kahe“ on filmitöö samuti pigem Leena maailmaavastamise taustsüsteem, mitte niivõrd tema eneseteostuse kese.

Leenal, kes teeb elu esimest näitle-

jatööd, lähevad küll näitlemise ja elu piirid sageli segamini, sest ta pole veel professionaal, kes tööd ja eraelu kindlalt lahus hoida mõistaks. Aga sellega ta just köidabki. Leenal puudub kaitsekiht, ta pole õppinud end erinevatesse rollidesse jaotama ja täie veendumusega teesklema. Ta ei mura eriti pead selle üle, kellena ta mingil hetkel paistab, on nii elus kui ka filmis loomulik, tema ise. Sellisena, natuke „toorena“, teda vajataksegi. Siiski teeb ta mõnikord üllatavalt ratsionaalseid, sügavast enesevaatlustest tunnistust andvaid tähelepanekuid. Näiteks tunneb ta siis, kui teised filmitud materjali läbi vaatavad, olles tema sellest kõrvale jätnud, täiesti teadlikult kergendust, et on iseenda küljes rippumisest vaba.

Ta elab avardunud teadvusseisundis, kõikevaldavas armastuse seisundis, mis tähendab, et ta järgib intuitiivselt teatud eetilisi norme — ilma neile mõtlemata, neid mingiks väliseks sunniks pidamata. Ning see on seisund, mida meie kultuur seostab peamiselt lapsepõlvega, lapseliku süütuse ja lihtsameelsuse ajaga. Kuigi laps äratab oma armsuses poolehoidu ja tekitab vajadust teda kurja ümbruskonna eest kaitsta, ei võeta last sageli kuigi tõsiselt, sest tema maailm erineb liiga palju täiskasvanute maailmast ja seal toimivatest seadustest.

Leena ei juurdle talle vaistlikult omaste käitumisreeglite üle ka siis, kui ta oma operaatorist austaja Olaviga ööseks kahekesi jääb. Ta ei mõtle, et ema ei luba tal mehega magada või et ta on selleks liiga noor. Ta ei tötta sobivat momenti ära kasutama, ei tötta piirangutest „vabaks saama“, vaid lihtsalt leiab, et füüsiline armu-

akt pole veel tema jaoks ning lükkab selle tulevikku. Kiirustada pole vaja. Ta tahab enne oma tunnetes selgusele jõuda ega tee midagi, mis on talle hingeliselt võõras.

Mehes näeb Leena pigem ristilt mahavõetud Kristust, kes elutuna ema süles on abitu nagu väikene laps. Nii nagu Ermitaažis nähtud maalil: „Leena tundis, kuidas naise suur kurbus temasse valgus, kuidas selle naise valu muutus korraga temagi valuks.“ (Lk. 209.) Siiski polnud see läbinisti emalik tunne, mida ta pildi ees seistes tajus: „Seda endale küll teadvustamata, oli see ometi tema esimene aimdus seksuaalsest lähedusest.“ Tema ja Olavi suhtes on samalaadset emotsionaalset ambivalentsi. Õrnahingeline Leena muretseb delikaatses olukorras ainult oma partneri pärast, kardab, et teeb talle oma keeldumisega haiget. Missugune eluvõõras altruism, kergitab lolitalike ja lullike eksperimentidega rikutud lugeja pettunult kulme.

Ühes episoodis mõtleb Leena astraalkehadest — ja jääb isegi natuke astraalseks ja eluvõõraks kujuk, kes ei mõista patust maailma, kes seda endale õieti ligi ei lasegi. Ta on nagu Eeva, kes end paradiisiaias turvaliselt tunneb, kuid eluvõimalusi eriti ihaldamata. Kusagil tema lähedal figureerib küll Aadam, kes on ihuliselt mõneti teistmoodi kui tema, kuid tormilist ühekssaamist ei tule, nagu ei tule ka paradiisist väljaajamist.

Seitsmeteistkümneaastase tüdruku mõttemaailm on puhas ja lihtne, jääb süütuse ja valguse asupaigaks ka siis, kui sinna löikub lõpuks surm ja tekib kaotuse mõõde.

„Duubel kahele“ iseloomulik omakasupüüdmatu armastusele lä-

henemine on tänapäevases, agressiivsemat ja ennastkehtestavat mentaal-sust nõudvas maailmas tõesti harv nähtus. Vägivald inimese sisima põhiolemuse vastu on saanud hoopis tavalisemaks. Muidu kardetakse jätta endast nõrk ja kaastunnet äratav mulje. Aga kas Leena on oma puhtsüdamlikkuses nõrk? Või äratab kaastunnet? Hoopiski mitte. Ta on kadestamisväärset tugev ja terviklik natuur, kelle enesehinnang on patoloogias vaba. Muidugi tunneb ta, et ei tea paljusid asju, kardab näiteks paista rumal, kui ei oska oma filmipartneriga suudelda, kuid ei tunne end sellepärast veel alaväärsena.

Me ei saa rääkida Leena ja Olavi vägivaldse lõpuga suhte puhul ka purunenud illusioonidest. Mida tähendavad „purunenud illusioonid“? Tavatahendumises viitab see pettumisele milleski ilusas ja õilsas. Aga kas niimoodi ei kuritarvitata illusiooni mõistet? Illusiooniks võib pidada just paljukiidetud „elutarkust“, normide, sotsiaalsete kokkulepete, variserluse kogumit, mis täiskasvanuks saades omandatakse. Illusioonid tekivad elu käigus, lapsel illusioone pole. Tõde ei saa muutuda illusiooniks, illusioonid on need, mis meis kanda kinnitavad, kui me tõest loobume ning tõde moonutavad kokkulepped omaks võtame. Nii omandab „purunenud illusioon“ harjumuspärasele sootuks vastupidise sisu ja tähendab tagasi-pöördumist aususe ja siiruse juurde.

Romaani huvitavamaid liine on Leena suhe mustlastüdruku Aitaga. Aita puhul on tegemist tõsise kiindumusega „ilusasse tüdrukusse“, millest hea tahtmise korral võib leida ka teatava homoseksuaalse noodi. Tõelise truudusevande annab Leenale ju

Aita, mitte Olav. Ja Aita on Olavi vastu siiralt armukade, kuigi loodab, et „küll nad ka kolmekesi hakkama saavad“. Leena aga paneb ennast pigem moraalselt proovile: teab, et mustlast ei sallita, aga tema ei taha oma sõprust Aitaga varjata, sest eetiline käitumine on talle tähtis.

Viiu Härm on Leena aistingud, meeolud ja mõtted põhjalikult, kuhugi kiirustamata välja joonistanud. Välist dünaamikat ja sündmusi pole raamatus tegelikult palju. Olukorrad, mida Leena kogeb, pole iseene-sest millegi poolest erilised, on rohkem osalised tema muljete voos. Suuremad üldistused peidavad end pigem Leena tähelepanekutes ning nüansirikastes looduspiltides. Looduse muutuvaid seisundeid annab autor sõnas edasi impressionistliku maalija osavusega. Tihti peale keskendub Leena valguse ja varju vaheldumise teemale, kannab selle üle ka inimsuhetele. See, et Olavi üks tähtsamaid tööriistu võtteplatsil on valgusemõõtja, on Leena jaoks tähenduslik. Valgus, valguse poole püüdlemine on talle mujalgi oluline.

Üks mõneti spekulatiivne tähelepanek veel. Ei tahaks küll eriti vahet teha nais- ja meeskirjandusel, aga tavaliselt naiskirjanikud ei kujuta oma sookaaslast nii „normaalsena“, kui seda teeb Viiu Härm. Naised on oma *alter ego*'de suhtes üldiselt halastamatud. Kui üldse, siis võib nii harmoonilise, eneseväärika ja madonnaliku hingelaadiga naistegelasi leida pigem suurte meeskirjanike klassikaks saanud teosteist. Aga see pole muidugi mingi reegel.

Kärt Hellerma

AJARÄNNAKUL
NOORES VABARIIGIS

Kaljo Villako: „Ajarännak. Esimene osa. Mälestused lapsepõlvest kuni 1944. aasta sügiseni“. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999. 436 lk.

Möödunud aasta oli eesti memuaarikirjanduses hea aeg. Ütlen seda küll täpsemat inventuuri tegemata, pea-aegu üksnes sellele tõsiasjale toetudes, et üsna kõrvuti ilmus kaks silmapaistvalt sisukat ja hästi kirjutatud uut raamatut. Prof. dr. med. Kaljo Villako avaldas mahuka memuaariköite, õieti küll mälestuste esimese osa või poole, nagu ka alapealkirjast selgesti näha. Ilmar Talve lõpetas „Kolmanda kodumaaga“ oma kolmeköitelise autobiograafilise sarja.

Villako ja Talve raamatute kõrvutamiseks on muidugi hoopis olulisemaid põhjusi kui ühtelangev ilmumisaasta. Memuaristid on eakaaslased (mõlema sünniaasta 1919), kelle puhul on põhjust tähele panna ka põlvkondlikku kokkukuulumist. Mõlemad lõpetasid 1938. aastal keskkooli ja jätkasid kohe Tartu ülikoolis, Villako arsti-, Talve filosoofiateaduskonnas. Eesti Vabariiki ja rahvuslikku huvi oluliseks pidades jäid mõlemad noored mehed peatselt Teise maailmasõja jalgu. Talvest sai soomepoiss ning seejärel pagulane. Rahvuslikus tegevuses süüdistatuna sattus Villako 1943. aastal okupatsioonivanglasse. Vabanemise järel kaitses ta 1944. aasta kevadel ja suvel 4. Piirikaitserügemendi ühe pataljoni arstina Eestit punavägede sissetungi vastu.

„Me saime emakeelse hariduse ja

eestimeelse kasvatusena,“ sedastab Villako, kui alustab ülevaadet, mis sai noortest meestest, kelle hulgas ta 1938. aasta kevadel Hugo Treffneri gümnaasiumi lõpetas (lk. 123). On see „Ajarännaku“ kõige sisumahukam ja üldistavama tähendusega lause? Võib niiviisi arvata küll. Villako ajarännak ei toimu lihtsalt lapsepõlves ja noorusmaal, vaid noores rahvusriigis, millega rändaja on seotud, millest ta rõõmu tunneb. Otsesõnu kõneldakse sellest suhtest vähe, aga seda enam tõuseb see järelmuljes esile. Villako esitusviis on väljapeetult asjalik, mis aga hoopiski ei tähenda suhte ja suhtumise puudumist.

Siit kuskilt kasvab minu meelet välja ka „Ajarännaku“ aktiivne suhe tänase noorema lugeja ja tema maailmaga. Tekib võimalus kõrvutada ja võrrelda. Tundub, et see on üksjagu innustanud ka „Ajarännaku“ autorit — kui just mitte täie teadmise, siis ehk kuidagi varjamatul viisil. Sellest annab tunnistust raamatu sõnum.

Veel mõni sõna põlvkonnast ja žanrist.

Oma autobiograafia saatesõnas räägib Ilmar Talve oma põlvkonna „statisti rollist“ ning põhjendab see läbi, mispärast ta eelistab autobiograafiat mälestustele. „Esile tõuseb palju selgemalt see aeg, mida me elasime, ja see ümbrus, milles kasvasime, õppisime ja töötasime. Esmajoones võime me siis ikka rääkida vaid iseendast ja sellest meie ajast, ja nii näib autobiograafia-vorm end paremini motiveerivat.“ („Kevad Eestis“, lk. 10.)

Kui ma Talve ütlemisest oma põlvkonna „statisti rolli“ kohta õigesti või enam-vähem õigesti aru olen

saanud, siis seostub see ka Villako „Ajarännakuga“. Kas põlvkondlikul alusel või kuidagi teisiti, on raske ütelda. Ning oma raamatu žanrist ei näi Villako küsimust tegevat, ei endale ega avalikkuse ees. Ta ei kirjuta mälestusi, nagu ütelda tavatsetakse, vaid pakub: mälestused lapsepõlvest kuni... ning tal on sellega tõsi taga. Memuaristi aeg ja ümbrus tõusevad lugedes muljetavaldavalt ja nähtavate piiranguteta esile. Ajalugu ja kultuurilugu ei ole omavahel kaugeltki alati sõbralikes suhetes. „Ajarännaku“ jutustaja elab aga intensiivselt mõlemas kontekstis. Tulemuseks on ajapilt, milles jagub mahukust ja teravikkust. Samuti ka see, et autobiograafia kui aspekt on „Ajarännakus“ täiesti olemas ja jälgitav. Mitte niivõrd enesest jutustamise varal, kui just peegeldatud maailma („aeg ja ümbrus“) kaudu, mis peegeldaja elavaks teeb. Villako on oma tunnistajakohustust oluliseks pidanud.

Mida jutustavad tänased kahekümnesed oma ajarännakut meenutades oma noorusest?

Ajaloo mõttes on Villako raamat mõistagi huvitavam seal, kus memuarist ise vahetult kaasa teeb — niisiis lõpuosas (1941. aasta sõjasuvi; Saksa okupatsiooni aegne rahvuslik vastupanutegevus, mis vangistus viib; 1944. aasta rindekogemus 4. Piirikaitserügemendi koosseisus). Villako kui ajalookogemuse vahendaja mälupildid on imponerivalt täpsed, ehk sobiks ütelda koguni kroonikalikud. On see kuidagi seotud koolipoisiaastate vaatlemisharjutustega? Kirjandushuvi, mille tekkimises noorestlastel ja eriti Tuglasel oluline mõju, pani tulevase memua-

risti juba õpilaspõlves kirjamehetulevikust mõtlema. Mis ju iseenesest täkkesse läkski, võib nüüd toda vana asja kommenteerida. Gümnasist Villako käis pühapäevahommikuti mööda Tartut kõndimas, et tulevasele kirjanikule muljeid varuda (lk. 74). Mis kirjanikust puutumata jäi, on nüüd memuaristile marjaks ära kulunud.

Ajaloo elamine ja sellest osavõtmine on suurel määral paratamatus (mille laad ja sisu selles raamatus on oluliselt seotud jutustaja „eestimeelse kasvatusena“). Kultuurihuvi ning selle realiseerimine on juba midagi hoopis isiklikumat, mis nimelt kõnealust konkreetset inimest määratleb. Kultuuriloo vaatekohast on „Ajarännak“ tähelepanuväärne rikas raamat, seda nii vaatevälja avaruse kui ka esituse sisukuse poolest. Nimetame kõigepealt Treffneri kooli õpetajate pildigaleriid (Arnold Kask, Richard Kleis, Ernst Nurm, Johannes Silvet, Evald Salumaa, Eduard Ole ja paljud teised). Järgneb samavõrra eluline pildivalik arstiteaduskonna õppejõududest Eesti Vabariigi lõpuajal (Albert Valdes, Ludvig Puusepp, Karl Schlossmann, Felix Lepp, Aadu Lüüs, Artur Linkberg ja teised). Väartustav põhisuhe oma õpetajatega ei välista kriitilisi tähelepanekuid, mille erandlikkus usutavust kasvatab.

Ent kultuuriloo mõiste selles raamatus on tegelikult hoopis avaram. Paeluv on Tartu piltide mitmekülgsus ja neis avalduv kirjutaja rikas mälu. Linnapoiss sõandab kirjutada oma noorusaja külaelust ning tulemus on nüüdki huviga loetav. Taluga seotud lõhnade meenutus üksi oleks nagu otse lugeja salamälu järgi kirja pandud (lk. 25–29).

Kitsamalt isiklik aine — on seda vähe või palju? Raske ütelda, seda esitatakse üsna hajutatult. Olulisena jääb meelde mõtisklus selle üle, mis on nooruses memuaristi kujunemist mõjutanud (lk. 123—1924). Eesti kirjanduse mõju kõrval algkoolieas peab Villako väga tähtsaks „oskuslikku koolikorraldust“. Viimases tõstab ta esile selgesisulist eetilist suunamist ning arukalt kultiveeritud rahvuslikku meelsust.

Kas Eesti asjade tänast seisust silmas pidades murelik alltekst on raamatus olemas või lugesin selle omalt poolt juurde? 1930. aastate alguse ja tänaste poliitiliste olude kõrvutusena on see ka otse välja üteldud: „Nüüd on asi veelgi hullem.“ (Lk. 233.)

Oma ajarännakul püsib Kaljo Villako üsna järjekindlalt kunagises olevikus. Ettehaaravaid viiteid ei ole palju. Üks niisugune miniepisood, mis üllatavalt kattub arvustaja kirjutamata memuaaridega, leidub lk. 55. Villako meenutab, kuidas ta 1969. aastal Helsingis olles taipas, mispärast teatud healõhnalisi poode koloniaalkauplusteks nimetatakse. Võttis aega küll, võiks kommenteerida, kui mu enda biograafias lausa seesama seik ette ei tuleks. Tegin täpselt sellisama avastuse Helsingis kolm aastat varem, 1966. aasta mais. Poeomaniiku eesti nimi ahvatles sisse astuma, lõhnatult käivitas mõtlemise. Olime tollel käigul kahekesi Debora Vaarandiga — oli ju niimoodi, Debora?

Kui isiklikumat liini mööda jätkata, siis veel üks „Ajarännaku“ lugemisel sünenenud tähelepanek. Kultuur ühendab, kultuur ongi, mis ajale järjepidevuse annab. Ajalugu — ajaloo ühisnimetaja alla kuuluvad sündmused ja olukorrad — toimivad sa-

geli vastupidi. Kaljo Villako ja minu sünniaja vahe on tosin aastat. Villako kasvas Eesti kultuuripealinnas, mina tavalises maakohas. Oli õpetlik ja nagu julgustavgi „Ajarännakut“ lugedes kogeda, kui paljude ühiste kultuurimärkide kaudu on ühte keelt kõnelevad inimesed seotud ka siis, kui nad ajas kõrvuti ei käi. Tuglas ja nooreestlased olid kirjandushuvi kindistumisel määrava tähendusega ka tosin aastat hiljem, juba rängalt „pööratud“ ühiskonnas. Mitmete Villako Treffneri-õpetajatega kohtusin 50-ndate algul juba ülikoolis. Esimene tutvumine uue raamatuga — lehtede poognast lahtilõikamine — oli rituaalne toiming ka minu noorusajal. Arvukalt tuttavaid märke leidsin taluelu meenutustest.

Hoopis muud tähendasid need samad kümmekond kultuuripidevuses olematuks kahanevat aastat ajaloosündmuste vaatekohast. „Suur ajalugu“ lahutas Eesti Vabariigi algusaastatel ja kümmekond aastat hiljem sündinud täiesti eri kontingentidesse. Kaljo Villakol ja tema kaastelatel tuli Teise maailmasõja sündmustes mitmel viisil kaasa teha, vastutada siis ja hiljem nii oma tegude kui tegematajätmistest eest. Eestist lahkumisele oli 1944. aasta sügisel lähedal ka Kaljo Villako: „Üksi suurele merele minna ei saa. Mul ei olnud õnne, ei kohanud õiget meest.“ (Lk. 417.) Ent järgnev tekst juhatab juba „Ajarännaku“ järgmisse raamatusse: „Aga võib-olla oli kodumaale jäämine koguni parem kui maailmas rändamine. Sain siin räsida, hirmu ja isegi nälga tunda. Kuid ma olin emale toeks, tegin tööd, mis mulle meeldis. Nautisin õnnehetki ja võib-olla olin kokkuvõttes sel teel

Eestile kasulikum. Vähemalt mu kolm pojapoega kõnelevad puhast eesti keelt ja nendel on eesti meel.“

Ülo Tonts

TAANLASED KAHEKSA SAJANDI TAGANT

Saxo Grammaticus: „Taanlaste vägitteod. Katkendeid“. Taani keelest tõlkinud Anu Saluäär.

„Perioodika“, Tallinn, 2000. 180 lk. („Loomingu Raamatukogu“ nr. 8—10.)

Inimesesse on programmitud unustamisvõime. See on meie olemisvõimaluse tagatis, sest kui kõike, mis minevikus toimunud, mäletaksime, läheks meie elamine olevikus päratult keeruliseks. Aga inimesesse ei ole — ei tohiks, ei peaks olema — programmitud ükskõiksust või koguni vaenulikkust selle teadaaamise vastu, mis kunagi olnud. Teadmatust võib muuta olesklemise „tänašes päevas“ muu- gavaks, aga mööngem siiski, et mõistatahtmine on väärtus ning väljakutse, bioloogilistest olenditest iseloomulik ainult inimesele, ja mida pädevamad oleme liikuma ajas enda taga ning ruumis enda ümber, seda adekvaatsemalt suudame mõista ennast siin ja praegu. (Seda märkusena ühe rumala kommentaari juurde, mis ilmus kevadel „Eesti Ekspressis“ ja katsus kahtluse alla panna „Taanlaste vägitteod“ laadis ajalootekstide tõlkimise ja avaldamise vajadust Eestis.)

Mineviku heiaštusi ning tõlgen- dusi on kahesuguseid. Ühed seletavad ning mõtestavad möödunut taga- sivaates, tihtipeale tagantjärele tar-

gana, teised käsitavad minevikku kaasajana, s. t. kirjutaja talletab olus- tikku ning elamisviisi, arusaamasid, kujutluspilte, käitumismalle, mis te- da ennast ümbritsevad, ja alles meie silmis on säilinud muutunud läbilõi- keks ühest konkreetsest minevikupe- rioodist ühes konkreetšes mineviku- piirkonnas.

Saxo päritolust ja elust teame te- gelikult üšna vähe. Ta oli šjælland- lane, Taani kõige suurema saare (šeal paikneb Kopenhaagen) asukas, kuu- lus šodalaste suguvõšsa ja tegutses aastatel 1178—1201 tõenäoliselt Lundi peapiiskopi Absaloni juures kirjutajana. Šündinud on ta niišis XII sajandi keskel ja surnud 1220. aastal või šelle paiku. Kinnitused, et ta oleks isiklikult liikunud neis pal- judes paikades, mida ta mainib või visandab oma peateoses, puuduvad. Šee-eest näikse ta ennast häšti tund- vat Šjælland-Škåne teljel pendelda- des ja kodukandi kirjeldamisel oskab ta olla üllatavalt detailirohke. Või- malik, et kauged maad kui niišuguseid ei huvitanudki teda nii väga, sest oli ta ju eelkõige ajarändur *par excellence*. Palju on kiidetud tema ilme- kat, kujundlikku ladina keelt; tänu silmatorkavale šõnaseadmisoskusele lisati XIV sajandi algul tema nimele *Grammaticus* — Őpetatud.

Maailma kirjanduslukku läks Sa- xo oma ladinakeelse suurteosega *Gesta Danorum*, meie keeli „Taan- laste vägitteod“. Šee koosneb kuue- teistkümnest raamatust, hõlmab tin- gimisi kahte tuhandet aastat Taani „ajalugu“, alates legendaarsest kun- ningast Danist ja lõpetades sellega, kuidas Knud IV vallutab 1185 Pom- meri. (Muide, kuningate loetus lk. 168 on Knud II Püha muutunud ilm- se näpuveana šada aastat hiljem valit-

senud Knud IV-ks.) Saxo tõmbab oma loole joone alla kolmkümmend neli aastat enne seda suve (1219), kui kuningas Valdemar II Võitja randus Tallinna lahes, kaasas hulk riigi ilmalikke ja vaimulikke prominente; taanlaste läbirääkimised eestlaste vanematega ei andnud tulemusi ja viimaste kogutud vägi ründas sissetunginute laagrit, ent pärast slaavi vürsti Vitslavi taanlastele appijõudmist ja valge ristiga punalipu — Dannebroggi taevast allakukkumist pöördus sõjaoõnn, mis algul oli kohalike poolel, eestlaste vastu.

Anu Saluäär on tõlkinud eesti keelde umbes neljandiku teose kogumahust, aluseks üks mitmest taani-keelsest ümberpanekust. Võib-olla saame kunagi *Gesta Danorum*'i täieliku tõlke, mis tehtud originaalist, s. t. ladina keelest kõigi vajalike selgituste, märkuste, ees- ning järelsõnadega. Aga ei oska mina ega keegi teinigi praegu ennustada, millal see sünnib. Samas on Saxo teos olulise-maid kirjalikke allikaid Eesti „eelajaloolise“ aja mõistmiseks, ja mitte ainult seepärast, et seal korduvalt mainitakse eestlasi ja paaril puhul isegi kirjeldatakse meie esivanematega seotud sündmusi, vaid pigem seepärast, et Läänemere edelanurgas pesitsevate taanlaste mütoloogilistest ja tegelikest ajaloosündmustest, nende maailmatajust ning eetikanormidest saab ehk ekstraheerida suhteliselt adekvaatseid kujutluspilte ka Läänemere kirderanniku hõimude kunagisest elu-olust ning argipäevast. Anu Saluäärele tuleb tänulik olla, et viimaks ometi on eesti tavalugejal võimalik tutvust teha teosega, millele meie ajaloolased viitavad. Tore oleks, kui juba lähiajal jõuaks eesti keelde — kas või taas vahendkeele kaudu

tõlgitud valitud katkendite näol — ka Bremeni toomhärria Adami umbes sada aastat varem kirjapandud *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (Hamburgi kiriku piiskoppide teod), too teine meile niisama oluline minevikuallikas, millest iga ajaloo- huviline on kuulnud, kuid mida üksikud käes hoidnud ning lugenud. Esialgu võiks huvilistele soovitada üksnes sedasama Jaan Jõgeveri käsi- kirja Tartu Kirjandusmuuseumis, milles sisalduvad tema tõlgitud Saxo- katkendid. Ka Bremeni Adami kroonika väljavõtted Baltimaade ja Põhjala kohta on sinna valitud ja tõlgitud suure põhjalikkusega.

Gesta Danorum'i esimene pool elustab minevikku läbi müütide, legendide ning saagade prisma. Saxo teab nimetada ning iseloomustada umbes kuutkümmend pärimustest tuntud Taani kuningat. Gorm Vanast (935—950) alates tulevad mängu ajaloolised isikud. Aga mõistagi portreeritakse ka neid elust suurema- tena, ja alles kuningate ning sünd- muste kirjeldamisel, kes- mis kuulu- vad Saxo enda aega või selle lähe- dusse, omandab kroonikakirjutaja maisema hoiaku.

Peamine tanner, kus Saxo prota- gonistid liiguvad, valitsevad, sõdi- vad, üksteisele kätte maksavad või austust avaldavad, on praegused Taa- ni, Schleswig, Lõuna-Rootsi, Lõuna- Norra, Inglismaa. Viimane pakkus esimese aastatuhande teisel poolel taanlastele erilist huvi: Jüüti poolsaa- relt lähtus mitu voozu seda anglosak- si invasiooni, mis germaniseeris suure osa keltidega asustatud Briti saarest, ja üksvahe kuulus enamik praegust Inglismaad Taani kuningriigi koos- seis. Mitmeid huvitavaid kajastusi leidub viikingite rööv- ja kaubaret-

kedest itta kuni Konstantinoopolini välja ja põhjameeste (northmanide) kannakinnitusest praeguses Normandias ning hilisemast siirdumisest sealt Britanniase.

Eestikeelne lühendatud variant esitab kõigepealt Hamleti (Saxol Amlet) loo, niisiis taani „algupärandi“ Taani printsist, kes mängib oma elu päästmiseks napakat ja haub kättemaksu onule, kes on tapnud ta kuningast isa, usurpeerinud trooni ja abiellunud venna naisega, s. t. Amleti emaga. Just Saxolt on — vahendajate kaudu — Shakespeare saanud inspiratsiooni või kondikava oma viieväetuselise tragöödia tarvis, nagu on Saxolt pärit ka Schilleri näitemängu Wilhelm Telli prototüüp, Toke-nimeline osav ambur, keda kuningas sunnib noolega tabama poja pea peale asetatud õuna. Edasi tulevad Bråvala lahing, siis väike valik legendide kuningaid, teine valik ajaloolisi kuningaid ja viimaks Ölandi lahing, kus mereröövlid, keda taanlased karistama läksid ja kelle hulgas nad pärast pikka tasavägist võitlust korraldasid „säärase veresauna, et neist mitte ainsatki alles ei jäänud, kes oleks võinud lüüasaamisest teadet viia“ (lk. 167), olid kuralased ja eestlased.

Täiendusena järelsõnale „Saxo Eestis“ olgu märgitud, et Ölandi lahingu kirjeldus on sulatatud üsna äratuntaval kujul peale Jaan Lõo luuletuse ka eesti ajaloolisse proosasse: Ain Kalmuse Tabelinuse-triloogia 1. osas („Jumalad lahkuvad Maalt“, Lund, 1956, lk. 204—214; 2. tr. Tallinn, 1996) ning kirjanik viitab ka Saxole, öeldes: „Hiljem sai see heitlus kuulsaks tervel maal Ölandi mere- tapluse nime all. Laulikud panid selle lauludesse ning neid leelutati mitu mehepõlve nii Saares kui ka suurel

maal. Taani targad kirjutasid selle isegi oma raamatutesse.“ Ainult järeldus lahingu tulemusest on Ain Kalmusel hoopis erinev: „Mõlemad pooled kiitsid ennast võitjaks, kuid et saarlased pääsesid terve nahaga ja pisku kahjuga, oli nende uhkustamisel rohkem põhja all kui nende vastastel. Kaks päeva hoidsid nad terve taani laevastiku kinni ja sõitsid siis oma saagiga minema. Sellest pidi igaüks nägema, kellele kuulus Läänemere vägi ja voli.“

Aeg iseenesest oli väga huvitav. Põhjala ülikkond võttis ristiusu vastu umbes kakssada aastat enne Saxo aega. Baltimaadega võrreldes läks Skandinaavia kristianiseerimine suhteliselt rahulikult, kuigi — nagu ka Saxo tõdeb — käisid sealgi omad tõusud ja mõõnad, võimukandjad ei hoidunud vägivaldast, paganlikud teadjamehed organiseerisid avalikku vastuseisu, lihtrahva umbusk ning vana külge klammerdumine kestis mitmeid sugupõlvi. Teatavasti ohverdati Uppsala paganausu templis inimesi veel 1084. aastal ja see tehti maatasa alles 1138. aastal ehk Saxo sajandil. Uus oli küll võitnud, kuid vana polnud inimeste meelest ning argipäevast siiski veel täiesti kadunud.

Saxo oli kristlane, tõenäoliselt saanud ka preestriõnnistuse. Kus võimalik, seal hindab ta kuningaid selle järgi, kuidas nad suhtuvad ristiusku ja toetavad kiriku laienemis- ning evangeliseerimispüüdeid. Ent suurem osa taanlaste kirjeldatud (vägi)tegu- sid toimub paganlikul ajal, kus kättemaks oli „jumalatele meelepärane“ (lk. 39), „höimlane on höimlase kõige hullem vaenlane“ (lk. 26) ja paljude „aeg kulus kurvastuses ja kibeduses, [---] leinas ja kaitsetuna, täis

hirmu varitsevate ohtude ees“ (lk. 38). Saxo kiituseks tuleb tunnistada, et ta suudab oma sisedilemmasid lahendades jääda üllatavalt objektiivseks ehk ajastutruuks ja ei muuda sangareid läbi-lõhki õilsaks ning veatuks, antisangareid üksnes nurjatuse kehatuseks. Ta tegelased on pahasti julmad, isekad ning võimuaplad, neil on kerge kätt tõsta mitte ainult vaenlase, vaid ka oma kaaslaste vastu, nad vihastavad, kavaldavad, ärplevad, tüssavad, kuid oskavad olla ka suuremeelsed ja pidada kinni toonasest aukoodeksist. Iga tühja asja pärast ja pahasti ka ilma igasuguse ettekäändeta on nad valmis sõda alustama või röövkaristusretkele minema, vaenuväe viimseni hävitama, aga samas tunduvad neil olevat hästi toimivad ühiselureeglid ning üllus kas või lahingutandril ei jää märkamata ega hüvitamata. Taani ühtsus ning vägevus, keskne kuningavõim on Saxo silmis määrav kriteerium hinnangu andmisel isikutele ning sündmustele.

Huvitav oli lugeda, et kilbile ei joonistatud mitte ainult koletisi vaenlase hirmutamiseks, vaid ka saripilte kandja varasemast elust (lk. 40), et enne sõttaminekut tegi mees suuri pingutusi oma leseks jääda võivale naisele uue mehe leidmiseks (lk. 46), et lahinguväljal surma saanud „õilsate meeste surnukehad“ soolati kojuviimiseks sisse (lk. 167), et muljetekitamise, meelitamise või koguni äraostmisega võis langenud kuningas Valhalli valitseja juures saavutada „nii oma sõjakaaslastele kui ka oma vaenlastele turvalisema olemise“ (lk. 56), et finnid (s. o. soomlased ja saamlased) jooksid juba tuhat ja rohkem aastat tagasi „lumisel maastikul kiiresti puust laudadel“ ja võisid „sõita nendel ükskõik mis suunas“

(lk. 67), et vanal ajal oli „üldine viis sõnumeid edasi anda“ ruunikepiga, millele oli ruunikirjas tekst sisse lõigatud (lk. 31), et küündimatust (näiteks ladina keele vähest oskust vaimulike hulgas) on halastuseta pilgatud igal ajastul (lk. 137). Või paar näidet Saxo ütlemistest: „Hvidsærk kaitses end selle röövlijõugu vastu nii vapralt, et oli lõpuks ümbritsetud nii suurest laibakuhjast, et tema vangivõtmiseks tuli tuua redel.“ (Lk. 69—70.) Ragnarist, „kes kõige võrratuma võiduka sõjapealiku seisusest langes armetusse vangiseisusse, võime õppida, et õnn on nagu klaas: kui see kõige selgemini särab, puruneb see kõige kergemini“. (Lk. 74.) Piiskop Henrikust: „...oma himuga selle maailma peekrit tühjendada oli ta ära teeninud ka selle, et kaotas õiguse juua Issanda karikast.“ (Lk. 130.) Naistest: „Nii viisi teeb õnne heitlikkus otsa peale kõikidele naiste lubadustele, aegade vahetus teeb need tühjaks ja juhuslikud asjaolud õõnestavad naise truudust, mis juba iseenesest seisab nõrkadel jalgadel.“ (Lk. 46.) Ja kuningas Harald Gormsonist: „Tema oli tuntud oma kitsiduse poolest, ja kõik kirjutajad on olnud niisama ihnsad sulgede ja tindiga, kuna ta ei teinud olulisi tegusid...“ (Lk. 79.)

Ja veel üks tähelepanek. Saxo teos, nagu korduvalt vihjatud, on kirjutatud ladina keeles. Sellegipoolest peavad taanlased seda omaks, taani kirjanduslukku kuuluvaks tekstiks. Millal võidavad eestlased oma võltshäbi ja võtavad oma kirjasõnaks need eestimaalaste Eestit ja eestlasi puudutavad teosed, mis on kirja pandud ladina, alamsaksa või pärisaksaks keeles?

Enn Soosaar

KROONIKAT

14. septembril esitles filmistuudio „Faama Film“ 55-minutilist tõsielufilmi „Masingu maastikud“ (stsenaristid Mikk Sarv ja Vallo Kepp, lavastaja-operaator Vallo Kepp), mis keskendub Uku Masingu lapsepõlvele ja kujunemisaastatele.

15. septembri „Sirbis“ esitas Eesti Kirjanike Liidu esimees Mati Sirkel avaliku pöördumise, milles väljendas Eesti Kirjanike Liidu ja selle juhatuse nimel muret EV Kultuuriministeeriumi läbimõtlema ja avalikkuse ees veenvalt põhjendamata otsuse pärast likvideerida Eesti Akadeemiline Raamatukogu. Pöördumine lõpeb sõnadega: „Vaid vääramatult veenvate argumentide jõul võib Eesti Kirjanike Liit taganeda oma endastmõistetavast ja ühemõttelisest vastuseisust sellisele plaanile.“

18. septembril luges Tartu Saksa Kultuuriinstituudis oma uusi luuletusi ja proosakatkendeid nimekas saksa kirjanik Manfred Peter Hein, kes on vahendanud saksa lugejale ka eesti kirjandust.

18. septembril esitleti Kirjanike Majas kahte kirjastuse „Eesti Raamat“ uudisteost: Bernard Kangro valikkogu „Kojukutsuv hääl“, mis on pühendatud poeedi 90. sünniaastapäevale ja hõlmab tema luulet aastatest 1927—1993, ning Oskar Kruusi (kes on ka „Kojukutsuva hääl“ koostaja) romaani „Sajandilõpu suvi“.

21. septembril esitles kirjastus „SE&JS“ Tallinna Linnaarhiivi ruumides Ott Rauna uut romaani „Test“.

Festivali „Triialogos“ raames esinesid Dominiiklaste kloostris kapiitlisaalis järgmised rahvusvaheliselt tuntud kirjandusinimesed: 24. septembril kauaaegne Nobeli kirjanduspreemia žürii esimees professor Kjell Espmark, 25. septembril poetess Wendy Saloman Londonist, 26. septembril flaami luuletaja Karel Segers („Sergen“) ning 27. septembril vene poeet ja helilooja Vladimir Martõnov.

25. septembril avati Kirjanike Maja saaliürituste hooaeg Bernard Kangro 90. sünniaastapäevale pühendatud luuleteatri „Varius“ etendusega „Kojutulek“ (autor ja lavastaja Heidi Sarapuu), millele eelnes asjakohane lühiettekanne Toomas Haugilt.

29. septembril esitleti Orlovi lossis Doris Kareva eesti-saksakeelset luulekogu „Fraktalia“ ja austria poetessi Ulrike Mara saksa-eestikeelset luulekogu „Vihmakalad“ („Edition Innsalz“, kirjastaja Wolfgang Maxlmoser).

Septembri keskpaigast oktoobri alguseni viibib Eesti Kirjanike Liidu stipendiaadina EKL Käsmu loomeajas eesti kirjanduse tõlkija ungari keelde Gyöző Fehérvári.

ÕNNITLEMINE!

13. oktoober — Valli Helde 75
 26. oktoober — Fanny de Sivers 80
 28. oktoober — Pärt Lias 60

Raamatututvustus

ARMASTUS JT. PAINED

Läinud suvel rõõmustas kaasaegse inglise kirjanduse huvilisi uue romaania Julian Barnes. Raamat kannab pealkirja „Armastus jne.“ (*Love, etc*) ja on järg 1992. aastal ilmunud romaanile „Asja arutades“ (*Talking It Over*).

Autori populaarsust arvestades (Barnesi peetakse koos Martin Amise ja Ian McEwaniga tänapäeva inglise kirjanduse „suure kolmiku“ hulka kuuluvaks) oli täiesti ootuspärane uudisteose kiire tõus müügiedetabelite esikümnesse. Ent mida teab Julian Barnesist eesti lugeja? Kuna seniajani pole tema romaane eesti keelde tõlgitud, siis ei ole põgus tutvustus sugugi üleliigne.

Julian Barnes on sündinud 19. jaanuaril 1946 Kesk-Inglismaal, Leicesteris. 1968. a. lõpetas ta Oxfordi Magdalen College'i tänapäeva keelte alal. Lühiülevaade Barnesi teenistuskäigust on järgmine: aastatel 1969—1972 leksikogaaf Oxford English Dictionary juures; 1977—1979 „New Review“ ja „New Statesmeni“ toimetaja ja kirjandusülevaadete koostaja; 1980—1982 „Sunday Timesi“ kirjandustoimetaja; 1982—1986 „Observeri“ televisioonikriitik; 1990—1995 „New Yorkeri“ korrespondent Londonis.

„Armastus jne.“ on Julian Barnesi üheksas romaan, kui jätta kõrvale

neli Dan Kavanagh' (Kavanagh on kirjaniku naise neiu põlvnenimi) nime all ilmunud kriminaalromaan. Samuti on tema sulest ilmunud essee-kogumik „Kirjad Londonist“ (*Letters From London*, 1995). Alates debüütromaanist „Metroland“ (1980), mida hinnati Somerset Maughami preemia vääriliseks, on Barnesi teosed pälvinud mitmeid auhindu: kahel korral — „Flauberti papagoi“ (*Flaubert's Parrot*, 1984) ja „Inglismaa, Inglismaa“ (*England, England*, 1988) — on tema romaan esitatud Bookeri preemia kandidaadiks; olgu veel mainitud Shakespeare'i preemia, ameeriklaste Fosteri auhind jne. Kirjanikule 1995. aastal omistatud aunimetus *Officier de l'Ordre des Artes et des Lettres* näitab, et prantslased hindavad Barnesi loomingut kõrgelt. (Nagu ka Barnes prantsuse kirjandust.) Julian Barnes on esimese inglase võitnud nii *Prix Médici* kui ka *Prix Fémina* auhinna. Palju kõneainet on kirjandusringkondades üle maailma pakkunud Barnesi viies romaan „Maailma ajalugu kümnes ja pooles peatükis“ (*A History Of The World In 10 1/2 Chapters*, 1989).

Ühes kümmekond aastat tagasi antud intervjuus eitas Barnes võimalust, et mõni tema romaan võiks kunagi saada järje. Meeleolumuutuse selgituseks on kirjanik ise öelnud, et „Asja arutades“ oli ainuke tema teoste hulgas, mille tegelaskujude edaspidise käekäigu vastu lugejad hiljem huvi on tundnud. Sealjuures ei ole Barnes teinud enesele hinnaalandust ega meelitanud lugejat seebiooperliku järjega; pigem on autor liikunud süngemaid toone lisades raskepärasure suunas.

„Asja arutades“ tegevustik lõppes nii osalistele kui ka lugejatele painava

stseeniga: Stuarti-nimeline peategelane satub nägema, kuidas tema endine naine Gillian provotseerib avalikus kohas oma uut meest Oliveri ja saab tollelt sealsamas näkku ränga hoobi. Järjeromaanis selgub, et Stuart on kümme aastat rahakoti vahel kandnud oma verise näoga eksabikaasa tol päeval tehtud fotot ja see on toonud kaasa tema uue abielu purunemise. Kunagiste sõprade ja endiste abikaasade kohtumine ei ole sugugi juhuslik, veel vähem pingevaba.

Vahepealsete aastate jooksul on jõuvahekorrad ümber paigutunud. Oliver, kes eelmises raamatus paistis silma kui terava keelega intellektuaal, on muutunud üha haletsusväärsemaks. Mees teenib elatist reklaamtrükiseid levitades ehk teisisõnu postkastidesse rämpsu toppides, ja tema peas keerlevatest filmistsenaariumide ideedest ei jõua paberile mitte ükski. Samal ajal edeneb tema restauraatorist naise karjäär ja samavõrra võib seda öelda tolle eksabikaasa kohta. Stuart on vahepeal asunud elama Ameerikasse, ajanud seal kokku palju raha ja pöördub nüüd jõuka mehena tagasi Euroopasse. Kui romaanis „Asja arutades“ oli ta kohtlasevõitu sarvekandja, kelle abielu lõhus tema parim sõber, siis nüüd on Stuartist saanud enesekindel tegudeinimene, kelle peaeesmärgiks on õel kättemaks. Romaani tegevus on toodud Londonisse. (Eelmise raamatu lõpus kulges intriigi veel prantsuse külamiljööös.)

Klaustrofoobilist atmosfääri elustavad Gilliani prantslannast ema, peategelaste poolõdedest tütreid (vanem neist püüab jõuda selgusele, kes on tema tegelik isa), Stuarti ameeriklannast elukaaslane jt. Suhete sasi-pundar on edasi antud Barnesile ise-

loomuliku intelligentsuse ja halastamatu täpsusega. Tegelaste süvenenud sadistlikud, masohhistlikud ja depressiivsed meeolud ning künism üksteisega suhtlemisel näivad rõhutatavat inimeste vahel seisvat mõistmatusebarjääri.

K. M.

OTT KOOL
12. XI 1930—29. VIII 2000

Kirjanik ja raadiomees Ott Kool on olnud põline virulane, kelle elutee algas Toolsel ja lõppes Rutja külas. Hariduse on ta saanud Kohtla-Järvel, töömehepõlve alustas elektrikuna Kundas, jätkas Rakveres ja Väike-Maarjas. Noormeest hakkas järjest rohkem ahvatlema kirjatöö ning 1961. aastal saigi temast ajakirjanik. See viis ta paariks aastaks Tallinnasse, kuid Eesti Raadio korrespondendina eelistas ta mikrofonit kasutada siiski rohkem maainimestega juteldes ning tuli Virumaale tagasi, elas mõnda aega Rakveres ning hiljem mereäärses Rutja külas.

Raadiomehena analüüsis ta esmajoones põlluharijate muresid ning astus välja looduse kaitseks. Veendunult võttis ta osa nn. fosforiidisõjast, juhtides avalikkuse tähelepanu suurejoonelise fosforiidikaevandamise tagajärgedele, kui see Moskva käskude järgi peaks Virumaal teoks tehtama.

Ajakirjandusest läks Kool tasapisi üle ilukirjandusse, reportaazidest said jutud ning ajapikku ilmus kolm proosakogumikku: „Adrasedmise aegu“ (1962), „Tähed allikas“

(1967) ja „Pidu Kate majas“ (1986). Tema paremaid lugusid tõlgiti ka vene keelde ning 1965. aastal pandi need koos mõnede Arvo Valtoni novellidega kokku raamatuks pealkirjaga „Õõ ilma juhtumisteta“. Kooli põhiteema oli tööinimeste argipäev ja niiviisi laiendas ta ka eesti jutukirjanduse ainevalda.

Peatselt asus Kool näidendeid kirjutama ning need osutusid tema loomingus koguni põhiliseks. Ta oskas lavale tuua asjalikke tööinimesi ning nüansirikkalt analüüsida nende hingeelu. Kool alustas Rakvere teatris, kuid eriti hästi sobis tema kirjutuslaad Viljandi ja Pärnu teatritele. Näidendis „Loobumised kevade kasuks“ („Ugala“, 1974) näitas ta kolhoosiesimehe hingeheitlusi ametlike käskude täitmisel. Näidendis „Maarja maal“ (Pärnu, 1975) varjundas Kool oma lüürilist laadi satiirihelgiga ning kasutas kiiremat sündmuste tempot, näidates karjäärihuvilise karjatüdruku lendu Moskvasse teadusmaailma. Kuid Kool oskas näha ja näidata inimest vägagi mitmekülgset ning mainitud näidendi järjes „Kes paljajalu käib“ (Pärnu, 1981) näeme Maarjat kujunemas asjalikuks põllumajandusjuhiks. Psühholoogiline analüüs muutus sügavamaks näidendites „Hingede rännak“ (Viljandi, 1975) ja „Musta kassi öösel ei näe“ (Pärnu, 1984). Nagu Ardi Liives ja Raimond Kaugver oma lavateostes, nii püüdis ka Ott Kool hoiduda sotsrealismi juhtnööridest ning osutas neile vaikset vastupanu.

Ott Kool maeti 2. septembril Kunda kalmistule.

Oskar Kruus

VIGADE PARANDUS

Sellest hoolimata, et Kirjanike Liidu maja ukсед on nüüd helikindlalt suletud, on kellegi tundmatu päritoluga isiku karvane käsi „Loomingu“ augustikuu numbris osanud NÄNDOR GION'i perekonnanimes sokutada „o“-tähele täiesti tarbetu kriipsukese. Täname lahket andjat heldemeelse kingituse eest!

Sellessamas „Loomingu“ numbris, Kirjanike Liidu uute liikmete tutvustuses, on MERCA ametite hulka arvatud töö väikelaenude inspektorina, kuigi igale õigele kirjandussõbrale on ju hästi teada, et Merca töötas hoopis väikelaevade inspektorina.

Ei jää muud üle kui vabandada.

IN MEMORIAM

Pärast pikka põdemist suikus septembrikuus igavesele unele kirjandusdiskursus „Postimehe“ nädalalõpulis „Arter“. Eesti kirjandus, mis pole kaasaegse intensiivglobaliseerumisparadigma lõigetes suutnud pakkuda piisavalt intrigeerivaid katkestusi, kehtestusi, tõstatusi ja püstitusi ühiskonnast laiemalt, on leidnud viimse puhkepaiga postmargi pindalaga raamatututvustuste nimetus hluas „Arteri“ kolmveerandleheküljel.

Puhka rahu, kallid kadunuke! Sa hääbusid oma soiguvalt ekstensiivsel naiskirjanduslik-humanistlikul tühikäigul otse „Postimehe“ (*Post-Mann*) nädalalõpulis (Woche-Ende-Zulage) asja-tundliku (*Dingan-Penis-kenntlich*) kirjandus-toime-taja (*Briefchen-Redaktör*) läbi-nägelike (*über-aber-hopsassa*) silmade all.

Vaikselt leinas

lahkunu omaksed

- 1443 *Doris Kareva* • Viimne pala
 1446 *Az* • *Suur suvi. Sulgi paiskub näkku / *Pimedal augustiööl jt. luuletusi
 1450 *Vladimir Sorokin* • Sinine pekk. *Katkend romaanist*
 1478 *Jevgeni Popov* • Kuidas kukk ära söödi
 1483 *Priidu Beier* • Epidaurosesse! / Valla keiser I jt. luuletusi
 1487 *Kirsti Oidekivi* • Kellegi kiisule / *kuu väikesed varesepojad oskasid kaa juba rääkida jt. luuletusi
 1491 *Enn Lillemets* • Näitleja elu kevadel / Suve süda on murtud / Elamise tigusus / Orfeuse ohverdamine
 1493 *Viktor Pelevin* • Veera Pavlovna üheksas unenägu
 1507 *Igor Jarkevitš* • Solženitsõn ehk hääl põranda alt
 1510 *Lev Amninski* • „Enda peegelpildilt“
 1520 *Vaapo Vaher* • Vene tee — tšudakist mudakiks
 1534 *Viktor Jerofejev* • Hea Stalin
 1549 *Aarne Vinkel* • August Mälk okupatsioonide võrendikes
 1561 Tartu ja Lundi kahekõne. *Väljavõtteid Harald Peebu ja Bernard Kangro kirjavahetusest*
 1572 *Maimu Berg* • Pessimistlik päevatee kaob optimistlikku õhtusse
 1575 *Linnar Priimägi* • Imagoloogiline etüüd
 1581 *Evi Arujärv* • Cassandra — ideaalne patsient
 1585 *Kärt Hellerma* • Süütuse aeg
 1588 *Ülo Tonts* • Ajarännakul noores vabariigis
 1591 *Enn Soosaar* • Taanlased kaheksa sajandi tagant
 1595 Kroonikat
 1596 *K. M.* • Armastus jt. pained
 1597 *Oskar Kruus* • Ott Kool 12. XI 1930—29. VIII 2000
 1598 Vigade parandus
 1598 In memoriam

Peatoimetaja
UDO UIBO
tel. 627 64 21

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 627 64 22

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 627 64 23

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 627 64 24

Kriitika ja ringvaade
FRANÇOIS SERPENT
tel. 6276 424

Keeletoimetaja
MAIGA VARIK
tel. 627 64 23

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 627 64 20

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 627 64 20

Toimetus:
Tallinn, Harju t. 1
innalusti@hotmail.ee
Postiaadress:
pk. 66, 10502 Tallinn
Perioodika AS, Tallinn, Voorimehe 9
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Türi t. 6A

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“,
tel. 651 24 44.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. Eesti Keele Sihtasutuse raamatupoes „Ateena“, Roosikrantsi 6.
2. AS RINDER kioskis, Suur-Karja t. 18.
3. Perioodika müügiosakonnas, Voorimehe 9.
4. R-kioskites.
5. AS PLUSSPUNKT kioskites.
6. AS KUPAR kaupluses, Harju t. 1.
7. Kaupluses „Rahva Raamat“, Pärnu mnt. 10.
8. AS LUGEMISVARA kaupluses Rahvusraamatukogus, Tõnismägi 2.
9. Eesti Akadeemilise Raamatukogu müügipunktis, Rävälä pst. 10.
10. Kaupluses „Akadeemiline Raamat“, Narva mnt. 27.
11. OÜ Hüperborea müügipunktis, Tatari t. 18.

Tartus

1. Ülikooli raamatuäris, Ülikooli t. 11.
2. „Postimehe“ äris, Raekoja plats 16.
3. OÜ Greif kaupluses, Vallikraavi 4.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse Perioodika
AS-i kassast, Tallinn,
Voorimehe 9, tel. 644 03 81.

Pole võimalik nõustuda ka autori mõningate formuleeringutega, mis ta on suhu pannud vanaisa Jašale. See vanamees, kõneldes oma kaasmaalastest, Peipsi-äärsetest inimestest, kinnitab peaaegu sõna-sõnalt järgmist: meie inimesed ei saa ajalehest suurt aru, neile on vaja, et igale asjale näpuga näidataks, raadio kaudu neile juurde ei pääse. (Lk. 9.) Ja edasi: rahvas on meil metsik, nii metsikut rahvast võib-olla maailmas üldse enam ei leidugi, või olgu, et vahest mõned indiaanlased. Põhjus on lihtne: nagu me, venelased, siia poole jäime, nii elamegi, oleme unustanud iseendagi. (Lk. 12.)

Kas võib huupi k õ i k i Peipsi järve äärseid elanikke iseloomustada sääraselt? Kindlasti mitte. L. Kompus on nähtavasti unustanud, et Peipsi ääres elas mitmesugustesse sotsiaalsetesse kihtidesse kuuluvaid inimesi: eksploatatuid talupoegi ning kalureid, kes kodanliku võimu aastail virelesid poolnäljas, kes pidid otsima tööd linnades. Peipsi järve äärest käis igale poole tööle vilunud müürseppi, pottseppi ja teisi ehitustöölisi.

Vastukaaluks käputäiele rikastele, kes kohalike bürokraatide abiga omakasupüüdlikes huvides revolutsioonielsete aegade traditsioonidest kinni pidasid, kes püüdsid hoida rahvast vaimupimeduses, oli Peipsi-äärne proletariseerunud elanikkond vastuvõtlik kõigele uuele, mis ulatus sinna üle traataia Nõukogude Liidust. Peipsi järve ääres loeti nõukogude raamatuid, mis suure vaevaga sinna ulatusid, seal lauldi nõukogude laule, kasutati iga võimalust kuulda raadio kaudu Moskva häält.

Peipsi-äärsed kehvikud, kes käisid kodunt väljas tööd otsimas ja linnas vabrikutöölisega kokku puutusid, teadsid väga hästi, kes on töörahva sõbrad ja kes on ta vaenlased. Nemad ei „unustanud iseennast“, ei „kivistunud kuueteistkümnendasse sajandisse“. Kohalikud proletaarlased riskisid eluga ja ületasid tervete perekondade kaupa idapiiri, otsides pääsemist ülekohtu ja rõhumise eest, mis valitses kodanlikus vabariigis.

L. Kompus ütleb ju ka ise eessõnas, kuidas varem, Pätšu ajal „vana kalamees Eestimaa kaldalt, sõites oma raske, kõrgepardalise paadiga järvel, silmitses teraselt kaugust, ja ikka ning alati mõtles ta, et seal, ida pool, on laine selgem ja vesi soojem“. Seda võõrastavam on, et pärast nii hingestatud ridu autor täiesti kaotab silmist kohaliku elanikkonna jagunemise klassidesse ja annab vanaisa Jašale õiguse nii ülekohtuselt k õ i g i l e selle nurga elanikele ette heita metsikust, skepsist ja mingit umbusku uue elu vastu.

Sääraste läbimõtlematute iseloomustuste esinemise eest andeka L. Kompuse jutustustes, ta kiindumuse eest üksikutesse värvikatesse detailidesse ideelise selguse kahjuks võib esitada täiesti põhjendatud pretensioone ka almanahhi toimetusele, kes oleks pidanud aitama autorit oma teose sügavamal mõtestamisel.

(A. Sokolov, *Samm edasi! (Almanahh „Estonia“, teine raamat.)*
[Katkend.] „Looming“ 1950, nr. 1, lk. 117—118.)

järgmises numbris in spe:

- [**Luulet** (H. Krull, M. Vallisoo, P. Ilmet, L. Kurvits)
- [**Proosat** (E. Õunapuu, A. Vanapa, A. Ruben, T. Teder)
- [**Artiklid** (P. Viires, M. Velsker, E.-R. Soovik, J. Kronberg)
- [**Arvustusi** (A. Lõhmus, Kivisildnik, R. Ringvee, T. Liiv jpt.)

Loomingu Raamatukogus ilmumas:

- [**Monika Hunnius** Minu onu Hermann

[22 krooni]